

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta prírodných vied

Alfonz Gajdoš, Tibor Madleňák

Geografia regiónov Európy
Južná Európa

Banská Bystrica 2020

Názov: Geografia regiónov Európy. Južná Európa

Autori: doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, RNDr. Tibor Madleňák, PhD.

Recenzenti: Mgr. Anton Fogaš, PhD.
doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
doc. RNDr. Štefan Karolčík, PhD.

© doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, Phd., RNDr. Tibor Madleňák, PhD.

ISBN 978-80-557-1796-8

Edičná komisia a dekanka Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
schválili Geografiu regiónov Európy – Južná Európa ako vysokoškolskú učebnicu.

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukováaná a/alebo distribuovaná
v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami či uchovávaná v databáze alebo systéme
vyhľadávania bez predchádzajúceho súhlasu vydavateľa a autorov.

OBSAH

Úvod.....	3
1 Poloha a vymedzenie územia.....	4
2 Prírodné špecifiká južnej Európy.....	6
2.1 Geologický vývoj, tektonika, nerastné suroviny, vertikálna a horizontálna členitosť.....	8
2.2 Podnebie a vodstvo	30
2.3 Pôdy, rastlinstvo, živočíšstvo	43
Témy a úlohy na overenie znalostí.....	48
Literatúra.....	48
3 Špecifiká historicko – geografického vývoja južnej Európy.....	49
3.1 Južná Európa v staroveku.....	50
3.1.1 Stredomorie v časoch antického Grécka.....	50
3.1.2 Stredomorie v časoch antického Ríma.....	51
3.2 Južná Európa v stredoveku.....	54
3.2.1 Byzantská ríša.....	54
3.2.2 Západné Stredomorie po rozpade Rímskej ríše.....	55
3.2.3 Iberský priestor v stredoveku.....	56
3.2.4 Politická roztrieštenosť apeninského priestoru v stredoveku.....	57
3.2.5 Renesancia a humanizmu.....	61
3.3 Južná Európa v novoveku.....	62
3.3.1 Veľké zámorské objavy.....	62
3.3.2 Iberský priestor v 18. a 19. storočí.....	65
3.3.3 Zjednotenie Talianska.....	67
3.3.4 Grécko pod osmanskou nadvládou.....	68
3.4 Južná Európa v 20. storočí.....	69
3.4.1 Prvá svetová vojna.....	69
3.4.2 Medzivojnové obdobie.....	70
3.4.3 Druhá svetová vojna.....	71
3.4.4 Povojnové obdobie.....	71
Témy a úlohy na overenie znalostí.....	74
Literatúra.....	75
4 Demogeografické a sídelné špecifiká južnej Európy.....	75
4.1 Obyvateľstvo.....	75
4.2 Sídla	85
Témy a úlohy na overenie znalostí.....	88
Literatúra.....	88
5 Hospodárske špecifiká južnej Európy	89
5.1 Taliansko a Španielsko.....	89
5.2 Portugalsko a Grécko.....	94
5.3 Cyprus, Malta a ostatné malé štáty.....	98
5.4 Územná koncentrácia hospodárskych aktivít	99
Témy a úlohy na overenie znalostí.....	102
Literatúra.....	102
6 Špecifiká súčasnej politickej situácie štátov južnej Európy.....	104
6.1 Politický a stranický systém.....	104
6.2 Územno – správne členenie.....	108
Témy a úlohy na overenie znalostí.....	111
Literatúra.....	111
Doslov.....	111
Register.....	112

Úvod

Problematike regionálneho členenia Európy sa vždy venuje veľká pozornosť. Rôzne koncepty členenia riešia nielen geografi, ale aj politológovia, ekonómovia, etnografi, historici alebo jazykovedci, výnimka nie sú ani športové zväzy. Povoynové politické usporiadanie Európy bolo vyše 40 rokov zakonzervované tzv. železnou oponou. Západná časť svetadielu prechádzala transformáciami, ktoré určovali integračné zoskupenia. Európskou úniou dosiahla integrácia štátov najvyšší stupeň. Východná časť Európy zažila od začiatku 90. rokov 20. storočia nebývalú rýchlu transformáciu spoločnosti a ekonomiky. V súčasnosti majú globalizačné procesy najvýznamnejší dopad na ich povahu a kvalitu.

Podľa OSN je Európa, v rámci makroregionálneho členenia sveta, členená na západnú, južnú, severnú a východnú Európu (*United Nations 2012*). Do východnej Európy patrí aj celé Rusko. Po páde „železnej opony“ nastala renesancia regionálnej diferenciácie politicky bývalej „Východnej Európy“. Uskutočnil sa „návrat“ pobaltských štátov do severnej Európy, oživila sa stredná Európa, po rozpade Juhoslávie vznikla zložitá situácia balkánskych štátov s ich regionálnym zaradením, rieši sa problematika rozšírenia európskej integrácie na východ (Cyprus, Turecko), oživil sa aj polemiky kvôli geografickému priebehu kontaktnej línie medzi Európou a Áziou.

Vysokoškolská učebnica Geografia regiónov Európy bude mať šesť častí, ktoré charakterizujú jednotlivé regióny (Európa južná, juhovýchodná, východná, stredná, severná a západná). Regióny boli vyčlenené najmä na základe potrieb geografickej vysokoškolskej edukačnej praxe, spoločných socioekonomicko – historických vzťahov a súčasných integračných tendencií. Zvýšená pozornosť nie je venovaná jednotlivým štátom, podrobné údaje o nich poskytujú dostupné informačné elektronické zdroje (Eurostat, CIA Fact Worldbook, MZV SR). Pri čítaní textu odporúčame využívať geografické a dejepisné atlasy, a pri hospodárskych charakteristikách napr. atlasy z nemeckej edície Diercke (http://www.diercke.com/information/about_the_atlas.xtp?SID=abcmXVibakcOAdcR-ZXwx).

Snahou bolo charakterizovať územia v duchu aktuálnych regionálnych znalostí, hodnotiť regióny a ich vnútornú regionálnu diferenciáciu a na základe použitej analogickej štruktúry jednotlivých geografických charakteristík a hodnotení umožniť študentom prístupnejšiu geografickú komparáciu. V rámci jednotlivých regiónov sú charakterizované geografické priestory (štáty a územia), ktoré zdieľajú spoločné prírodné, demografické a hospodárske špecifiká. Veľká pozornosť je venovaná spoločensko – historickému vývoju regiónu. Jeho poznanie umožňuje pochopiť aj zložité vzťahy v súčasnej spoločnosti.

Samozrejme, vyčlenené regióny nepredstavujú homogénne územia zo všetkých hľadísk. V súčasnosti do popredia vstupujú aj fenomény spoločnej ťaživej hospodárskej a migračnej povahy (južná Európa), vzťahy s Ruskom (východná a časť juhovýchodnej Európy), politicko – spoločenské „hľadanie cesty“ východnej časti strednej Európy (skupina V4), problematika Východného partnerstva alebo expanzia čínskeho vplyvu do európskej ekonomiky. V každej časti vysokoškolskej učebnice sa zdôvodní vymedzenie územia európskeho regiónu. Vyčlenenie územia podlieha regionalizačnému kritériu, ktorý si určili autori. Veríme, že aj týmto pohľadom pomôžeme študentom pochopiť rôznorodosť v jednote Európy.

Prvá časť vysokoškolskej učebnice začína regiónom južnej Európy. Nechceli sme úplne porušiť princíp tzv. prvého geografického zákona (čím je objekt bližší z geografického pohľadu, tým sa mu venuje väčšia pozornosť), ale samotná Európa je tým najbližším objektom. V regióne južnej Európy sa začalo rodiť „európanstvo“ s jeho kresťanskou filozofiou, vedeckými poznatkami a prienikmi na východné civilizácie. Európu formovali antické poznatky, kresťanstvo, humanizmus, renesancia, námorské objavy a osobnosti stredomorského priestoru.

Autori

1 Poloha a vymedzenie územia

Do oblasti regiónu južnej Európy zaraďujeme krajiny Pyrenejského (Iberského), Apeninského a južnej časti Balkánskeho polostrova s príslušnými ostrovmi (výnimka je francúzska Korzika). Patria sem Portugalsko, Španielsko, zámorské územie Gibraltár (súčasť 14 zámorských území *British Overseas Territories* – predtým známych ako „závislé územia“, resp. „korunné kolónie“ Spojeného kráľovstva), parlamentná diarchia Andorra, Taliansko, San Maríno, teokratická monarchia Vatikán, Malta, Grécko a Cyperská republika. Súčasť regiónu sú aj ostrovy v severnej časti Atlantického oceánu (portugalské Azory s Madeirou a okolitými ostrovmi, španielske Kanárske ostrovy), ako aj španielske africké exklávy Ceuta a Melilla. Cyperská republika je zaradená z dôvodu spoločných historicko – politických a socioekonomických vzťahov s európskymi krajinami. S výnimkou miništátov (Andorra, Vatikán, San Maríno) sú to výrazne prímorské (maritímne) štáty. Ich hranice majú dlhú pobrežnú čiaru.

Názov **Iberský polostrov** je vhodnejší, lebo je starší a bežnejšie používaný v odbornej literatúre portugalskej a španielskej proveniencie („*península ibérica*“). Pomenovanie Pyrenejský polostrov je v týchto krajinách takmer neznáme, vyjadruje len stredoeurópsky pohľad na túto časť Európy ležiacu za Pyrenejami. Samotné pohorie nevystihuje podstatné fyzicko – geografické podmienky celého územia, a ani hlavné socioekonomicko – geografické charakteristiky (Lautensach 1969, Král 1999).

Antickí Gréci nazývali tento región Ibéria, neskôr Hesperia (čiže západ) podľa najstaršie známych obyvateľov Iberov. Niektoré historické pramene uvádzajú, že Iberovia už v 12. storočí pred n. l. založili prístav Tartessos v ústí rieky Guadalquivir, a že Baskovia sú priami potomkovia Iberov. Pomenovanie Iber sa spája aj s menom rieky Ebro (z baskického „*ibay-erri*“, čiže riečna krajina). Názov *España* (Španielsko) vznikol z latinského pomenovania rímskej provincie Hispania. Tento názov bol však prevzatý od semitských Feničanov, ktorí územie nazývali Išfannim („pobrežie kráľikov“). Pomenovanie Portugalska má základ v názve rímskeho prístavu Portus Cale v ústí rieky Douro (v dnešnom *Porto* jeho ľavobrežná časť *Vila Nova de Gaia*).

Talianska odborná literatúra väčšinou tiež nepoužíva názov Apeninský polostrov, ale „*penisola Italiana*“ (**Taliansky polostrov**). V geografickom ponímaní je za Apeninský polostrov považované len územie ležiace južne od Pádskej nížiny (Almagià, Barbieri 1971). Pomenovanie Apeniny je odvodené z keltského „*pen*“ (vrchol, hora). Názov *Itália* prevzali Rimania v 5. storočí pred n. l. od indoeurópskeho kmeňa Oskov sídliacim v terajšej Kampánii. Názvom „*Viteliu*“ označovali svoje územie, kde sa pásli stáda hovädzieho dobytku. Z tohto pochádza aj latinské „*vitellus*“, neskôr talianske „*vitello*“ (teľa).

Pomenovanie **Balkánsky polostrov** bolo prvýkrát použité začiatkom 19. storočia. Predtým bol označovaný ako Helénsky, Byzantský alebo Ilýrsky. „*Balkan*“ je staré turecké pomenovanie horskej sústavy, ktorú Bulhari nazývajú Stará Planina. Všeobecne slovo „*balkan*“ znamená zalesnené pohorie. Bulharská odborná literatúra sa termínu Balkán vyhýba, ale pre severné predhorie Starej planiny používa názov *Predbalkan* (Predbalkán) alebo aj *Predplanina* (Podhorie). Fyzickogeografická hranica Balkánskeho polostrova prechádza medzi panónskou zníženinou a dinárskou horskou sústavou, medzi Karpatmi a Starou planinou v okolí srbského mesta Niš (dolina rieky Timok) a medzi bulharskou Podunajskou rovinou a Predbalkánom.

V rámci geografickej regionalizácie pre Pyrenejský (Iberský) polostrov a Baleáry používame pomenovanie iberský priestor, pre Apeninský polostrov s ostrovmi apeninský priestor. Pomenovanie alpsko – pádsky priestor je vyčlenené pre horské územie talianskych Álp aj Pádsku nížinu, názov helénsky priestor pre Grécko s ostrovmi a pomenovanie východné Stredomorie pre ostrov Cyprus.

V českej geografickej literatúre nájdeme aj pomenovanie „európske Stredozemie alebo Stredomorie“ (Netopil, Bičík, Brinke 1988, Anděl, Bičík, Bláha 2019). Pomenovanie je veľmi výstižné, zobrazuje pohľad európskeho svetadielu na tento priestor. Kontaktný morský priestor s pobrežím Európy, Afriky a Ázie bol svedkom mnohých vzájomných spoločensko-historických prienikov „*européizácie, arabizácie a afrikanizácie*“. V učebnici sa nevyhýbame pomenovaniu **Stredomorie**.

Tento termín veľmi dobre charakterizuje dávnové, nedávne aj súčasné príčinné súvislosti vývoja a stavu ľudskej spoločnosti, ako aj prvky krajinných celkov.

Región svojou polohou tvorí akýsi most medzi Európou, Áziou a Afrikou. Polostrovy predstavujú vysunuté časti Európy do západnej aj východnej oblasti Stredomoria. V minulosti to bola veľmi exponovaná oblasť, kde sa formovali základy európskej civilizácie. Zaslúžili sa o to antické mestá, najmä veľmocenské postavenie Rímskej ríše, kresťanstvo a renesancia. V 15. a 16. storočí v západnej časti Stredomoria vznikli obchodné a vojenské mocnosti (Portugalsko, Španielsko), ktoré vybudovali rozsiahlu svetovú koloniálnu ríšu.

Na vzdialenejšom juhozápade poloha iberského priestoru v minulosti s nepriechodnými Pyrenejmi spôsobila istú izolovanosť od zvyšku Európy. Náhorné plošiny Mesety svojím podnebím a rázom pripomínali severnú Afriku, čo potvrdzovali aj stavby z dôb maurskej nadvlády. Apeninský polostrov rozdeľuje priestor bazénu Stredozemného mora na západnú a východnú časť. Helénsky priestor spolu s východným Stredomorím umožňoval najintenzívnejšie kontakty s Áziou, čo sa ešte umocnilo vybudovaním Suezského prieplavu.

Územie iberského priestoru umožňovalo rôznorodé prelínanie arabsko – afrických vplyvov s európskymi. Atlantický priestor zasa pomohol novým námorným cestám do Ázie, objavovať a kolonizovať územia Afriky a Ameriky. Obyvatelia z iberského priestoru začali ako prví Európania masovo expandovať do novoobjavených svetadielov. Apeninský a helénsky priestor umožňovali kontakty s Malou Áziou a východnou časťou severoafrického pobrežia. Alpsko – pádsky priestor otváral cesty do strednej a západnej Európy. Obchodné a vojenské záležitosti odohrávajúce sa v Stredomorí ovplyvňovali ekonomiku, politiku, kultúru, rozvoj vedy a spoločenského myslenia celej Európy. Na strane druhej, európske vplyvy priamo zasahovali do severoafrických a ázijských záležitostí. Tento stav je vysoko aktuálny aj v súčasnosti.

	rozloha (km ²)	počet obyv.	HDP/1 obyv. v €
Andorra	468	77 226	44 670
Cyprus*	9 251	1 220 265	33 300
Gibraltár	6,5	33 694	36 900
Grécko	131 957	10 439 139	25 000
Malta	316	441 168	37 700
Portugalsko	92 090	10 206 123	27 450
San Maríno	61	33 908	53 080
Španielsko	505 370	46 749 023	35 550
Taliansko	301 340	60 490 022	34 370
Vatikán	0,44	800	-
spolu	1 040 859,9	129 691 368	priemer: 36 447

Tab. 1 Základné údaje o štátoch južnej Európy

*údaje za celý ostrov vrátane britských území Akrotíri a Dekéleia

(World Factbook 2018, www.worldometers.info/world-population/southern-europe/)

Rozvoj južnej Európy je tesne spájaný s európskou integráciou. Najmä štáty iberského priestoru vstupom do európskych štruktúr výrazne akcelerovali svoje ekonomiky a za krátku dobu dosiahli hospodársku prosperitu.

Na území južnej Európy s plochou približne 1 mil. km² žije vyše 130 mil. obyvateľov (Tab. 19). Hustota zaľudnenia (125 obyv./km²) zhruba zodpovedá priemeru Európy.

2 Prírodné špecifiká južnej Európy

2. 1 Geologický vývoj, tektonika, nerastné suroviny, vertikálna a horizontálna členitosť

Geologické jednotky iberského, apeninského, alpsko – pádskeho priestoru aj východného Stredomoria (Cyprus) majú výrazne vymedzené svoje hranice. Naproti tomu, helénsky priestor tvoria zložité staršie aj mladšie geologicko – tektonické jednotky prichádzajúce zo severu a severozápadu zvrásnené alpsko – himalájskou orogenezou.

Ich stavby sú veľmi zložité a geologický vývoj rozdielny. Rozhodujúcu úlohu pri vývoji západnej a centrálnej časti **iberského priestoru** mala hercýnska orogéza. Odvtedy sa prejavovali len epeirogenetické pohyby s prejavmi morskej transgresie. Na strane druhej, Pyreneje, povodia Ebra a Gaudalquiviru, betický horský systém s Baleármi, alpský, apeninský, helénsky a východostredomorský priestor patria do alpsko – himalájskej orogézy.

Pomenovanie „baetis“ pochádza z antického (rímskeho) pomenovania rieky Guadalquivir tečúcej v Andalúzskej nížine. Názov Baetica mala aj rímska provincia ležiaca na juhovýchode Španielska. Presnú polohu horských masívov podľa svetových strán určuje aj pomenovania „levantino“ (východ) alebo „poniente“ (západ).

Medzi najstaršie časti patrí **galícijský masív** (staršie pomenovanie iberský masív, niekedy aj meseta). Tvorí ho súbor predkambrických kryštallických bridlíc prestúpených hlbinnými vyvrelinami (granity). Vyskytujú sa najmä v Galícii, severnom, východnom a južnom Portugalsku, severovýchodnej Andalúzii, Sierra Morene a i. Smerom do centrálneho Španielska je kryštallický podklad postupne prekrytý prvohornými zlepenkami, pieskovecami a bridlicami. Tvoria vrásové sústavy v smere severozápad – juhovýchod. Na severnom pobreží Galície sa vrásy stáčajú na sever mohutným oblúkom, vo vnútri ktorého leží rozsiahla astúrska karbónska čiernouhoľná panva. Koksovateľné uhlie sa ťaží v okolí Leónu a Ovieda. Menšie ložiská uhlia má Santander, Burgos a Gijón. V Severoportugalskej hornatine sú zinkové a uránové rudy. Karbónske súvrstvia vo východnej Astúrii tvoria vápencové série budujúce najvyššie pobrežné horské masívy.

Oblúkovité usporiadanie hercýnskych vrás v severozápadnej časti Španielska vedie k domnienkam, že tieto vrásy nadväzujú na armorický smer hercýnskych vrás francúzskeho Bretónska. Na základe teórie tektoniky litosferických dosiek sa predpokladá, že pôvodne jednotná ibersko – bretónska doska sa v druhohorách rozlámala. Jej iberská časť sa rotáciou proti smeru hodinových ručičiek od tej doby presunula do dnešnej polohy. Týmto došlo k otvoreniu sa Biskajského zálivu.

Južný okraj galícijského masívu siaha až do pohoria Sierra Morena, v súčasnosti už vyčerpanými ložiskami ortuťnatých rúd (Almadén), medi (Rio Tinto) a zinku (Linares). Významnejšia je len ťažba olovnatých rúd. Voči nížine Guadalquiviru (Andalúzska nížina, resp. Betická nížina) je galícijský masív ohraničený zlomovými svahmi. Kryštallinikum je prekryté prvohornými sedimentami vrátane karbónových ložísk čierneho uhlia, ako aj železných a uránových rúd staršieho veku.

Z **najstarších geologických častí** medzi iberským a apeninským priestorom sú budované aj ostrovy. Menorka v Baleárskych ostrovoch, Sardínia, väčšia časť Korziky, Toskánske ostrovy (okrem sopečného ostrova Capraia) a niektoré pevninské časti na pobreží Tyrrenského mora boli súčasťou. Vytvárali starú geologickú jednotku nazývanú Tyrrenis (tal. *Tirrenide*) hercýnskeho aj staršieho veku. Na Elbe sú ložiská magnezitu a železných rúd.

Náhorné plošiny vo vnútri iberského priestoru (súborne pomenované ako Meseta) sú pokryté vodorovne uloženými tret'ohornými jazernými sedimentami. Hercýnske vrásové štruktúry boli počas druhohôr denudované, pohoria sa znižovali a vytvoril sa zarovnaný povrch. V tret'ohorách bol zlomami rozrušený, vznikli hráste a depresie. Západný a východný okraj **Mesety** obklopuje tret'ohorný vulkanický prstenec. Vyzdvihnutý centrálny horský systém (Kastílske vrchy), ako zložitá hrášťová sústava, rozdelil celú Mesetu na dve veľké časti. Vznikla severná (*Submeseta Norte* – približne územie povodia horného a stredného toku rieky

Duero) a južná časť (*Submeseta Sur* – približne panva horného toku rieky Tajo, horné povodie Guadiany). V rozsiahlych depresiách vznikli jazerné panvy, v ktorých sa usadzovali neogénne íly, sádrovec, sliene, vápence, ako aj treťohorné ložiská hnedého uhlia (Logroño a i.).

Sardínia spolu s **Menorkou** sa považujú za zvyšok rozlámaného starého hercýnskeho masívu bývalej súše Tyrrenis. Prvohorný geologický základ majú z metamorfovaných hornín a žulových plutónov. Miestami sú zakryté druhohornými a treťohornými sedimentami alebo mladšími vyvrelinami. Na Sardínii v starších vrstvách boli vytŕažené ložiská antracitu, železných rúd, pyritov, antimónu, ortuti, v mladších hnedého uhlia. Známe sú ložiská rúd farebných a vzácných kovov (olovo, zinok, meď, striebro, zlato) v Oglesiente, Iglesiase a Nurre, ťažených už od antických dôb. Ložiská mastenca a azbestu sú viazané na ultrabázické horniny.

Korzika je geologické pokračovanie Sardínie, avšak jej menšia severovýchodná časť, zložená z vápencov a bridlíc bola vyzdvihnutá alpsko – himalájskou orogenézou. Obe tieto geologické jednotky sú aj morfológicky oddelené pásmom zníženín. Podobný geologický vývoj mal aj ostrov **Cyprus**. Severnú časť zaberá horské pásmo zložené z druhohorných a treťohorných vápencov, pieskovcov, bridlíc ako aj mladších vyvrelín, vyzdvihnutých poslednou orogenézou. Južná časť ostrova (pohorie Karpas) je zložená zo starších premenených a hlbinných hornín (serpentinit, gabro a i.), považované za fragmenty starej pevniny.

Helénsky priestor budujú od západu smerom na východ tektonické jednotky vonkajších a vnútorných heleníd, ktoré vardarská tektonická línia oddeľuje od starého trácko – macedónskeho masívu (Tollmann 1977). Do skupiny geologicky starých jednotiek patrí aj kykladský masív budujúci väčšinu ostrovov Egejského mora.

V regióne južnej Európy rozsiahlu plochu zaberá **alpsko – himalájska vrásová sústava** spolu s **treťohornými výplňami priehlbni** mladých pohorí a sedimentami Mesety a mladotretihornými vyvrelinami. Patria sem pásma Álp, Apenín (pokračujúcich na Sicíliu), Pyrenejí, horské pásma Balkánskeho polostrova, ďalej katalánsky, iberský a betický horský systém s Baleármi (okrem Menorky), bývalé morske priehlbne súčasných území riek Guadalquiviru, Ebra a Pádu, grécke ostrovy, severný Cyprus, ako aj ostrovné (Liparské ostrovy, Etna, Milos, Thira, resp. Santorini, Kos a i.) a pevninské vulkanity.

Maltské ostrovy, zložené z neogénnych vápencov, sú fragment starej pevniny, ktorá sa rozpadla počas intenzívnych tektonických zdvihov a poklesov dna Stredozemného mora koncom treťohôr. Podobne aj sicílsky ostrov Lampedusa je vápencového pôvodu. Pohyby zemskej kôry sa v súčasnosti (okrem aktívneho vulkanizmu) prejavujú aj častou seizmicitou.

Horské vrásové sústavy majú väčšinou svoje jadrá z metamorfovaných hornín a hlbinných vyvrelín. V ich predhoriach, svahoch a kotlinách sú sedimenty z mladších období. V betickom horskom systéme sú ložiská železných, mangánových, olovnato-medených a strieborno-zinkových rúd (medzi Granadou, Almeriou a Cartagenou).

Horská sústava **Pyrenejí** má veľhorský ráz, skladá sa z troch základných pásiem s odlišnou geologickou stavbou. Najvyššie horské vrcholy tvoria centrálnu os (*zona axial*) na hlavnom rozvodí medzi Španielskom a Francúzskom (avšak nie všade na španielsko – francúzskej hranici). Pásmo svoju najväčšiu šírku dosahuje vo východnej časti Pyrenejí. V západnej časti horstva pásmo centrálnej osi predstavujú len osamotené ostrovy zvrásnených prvohorných sedimentov. Celkove je centrálna os zo severu aj juhu obklopená predpyrenejskými pásmami vrstiev druhohorných a eocénnych vápencov a pieskovcov. Na španielskej strane je toto pásmo širšie než francúzskej. V dolinách Andorry sa ťažili železné rudy.

S geologickým vývojom Pyrenejí súvisí aj **katalánsky horský systém** (Katalánske vrchy), rozkladajúci sa pri pobreží Stredozemného mora, smerujúci od východného úpätia Pyrenejí po dolný tok rieky Ebro. Pobrežnú časť tvoria dve paralelné horské pásma, oddelené

od seba pozdĺžnou depresiou. Panva rieky Ebro je tektonická zníženina trojuholníkového tvaru. Považovaná je za morskú priehľbuň Pyrenejí. Vyplnená je mocnými horizontálne uloženými treťohornými sedimentami slieňov, ílov a pieskovcov s ložiskami slojov hnedého uhlia. V nich sú v širšom okolí mesta Zaragoza aj významné ložiská sádrovcov.

Súčasne s vrásnením Pyrenejí sa južne od panvy Ebra zdvihol aj **iberský horský systém** (Iberské vrchy). Predstavujú ho zvrásnené pásma zložené z druhohorných sedimentov s prevahou vápencov. Má veľmi zložitú geologickú aj tektonickú štruktúru. Vrstvy sú poprehýbané v synklinória a antiklinória, v ich jadrách vystupujú denudáciou obnažené prvohorné horniny. Vo vrstvách sa vyskytujú ložiská železných rúd, mangánu a striebra.

Západným smerom od Pyrenejí oddeľuje baskická depresia mladotret'ohorné Kantábrijské vrchy. Majú zložitú vrásovú, príkrovovú a zlomovú stavbu. Do Biskajského zálivu klesá strmými útesmi. Staršie geologické vrstvy obsahujú významné ložiská železných rúd (San Sebastian, Bilbao, Santander, Gijón, León a i.), menej rúd wolfrámu (La Coruña), antimónu, uránu (západne od Leónu).

Betický horský systém (Andalúzske vrchy) dosahuje veľ'horský ráz pohorím Sierra Nevada. Zaberá juhovýchodnú časť polostrova. Severovýchodne pokračuje na súostrovie Baleáry, smerom na juhozápad sa oblúkom stáča cez Gibraltársky prieliv na juh, kde nadväzuje na mladú vrásovú sústavu severozápadnej Afriky. Najintenzívnejšia vrásová činnosť bola v neogéne, keď vznikli aj medzihorské panvy. S betickým systémom je geneticky prepojená aj bývalá morská priehľbuň, súčasná Andalúzska nížina

Apeniny patria k jedným z najmladších častí alpsko – himalájskej sústavy. Ich geologická stavba je veľmi zložitá. Začiatkom treťohôr súčasný Apeninský polostrov ešte neexistoval. Vtedajšie časti súše predstavovali *tyrrhenidy*, zvyšky starej pevniny hercýnskeho aj staršieho veku. V neogéne pod vplyvom tlaku africkej tektonickej platne začali orogenetické pohyby, ktoré spôsobili rozlámanie a zatápanie starej pevniny Tyrrhenis. Severozápadne ležiace horské pásma Apenín sa začali vrásniť v miocéne, juhovýchodnejšie ležiace v pliocéne. Postupne počas pliocénu sa začalo z morskej hladiny vynárať centrálné apeninské pásmo. Zdvihy pokračovali aj vo štvrtohorách, keď sa postupne vyformoval súčasný tvar polostrova. Rýchlosť zdvihu potvrdzuje výskyt pliocénnych morských sedimentov v Piemonte vo výškach okolo 500 m n. m. a Marche alebo Sicílii (1000 m n. m.).

Centrálné apeninské horské pásma sú od nižších celkov výrazne oddelené brázdami, panvami alebo výrazným úpäťm. Na západe sa vyčleňujú Antiapeniny tyrrhenské aj s toskánskymi vulkánmi prechádzajúcimi cez Colline Metallifere s ložiskami rúd železných aj farebných kovov (vulkán Monte Amiata a i.). Na východe sú Antiapeniny jadranské (apulská platforma, masív Gargano, nížina Tavoliere, vápencové plošiny Le Murge a Salentina a i.).

Severné Apeniny sú zložené z ílovcov, slieňov a pieskovcov vo flyšovom vývoji. Výnimku tvoria Apuánske Alpy, masív starých kryštálických hornín, predstavujúce zvyšok bývalej pevniny Tyrrhenis. Ich súčasťou sú aj kryštálické vápence, ktoré boli opätovne zvrásnené spolu s Apeninami, medzi ktorými sú známe „carrarské“ mramory.

Stredné Apeniny majú zložitejšiu geologickú stavbu ako Severné. Sú to horské pásma rovnobežného smeru s mozaikami medzihorských panví a náhorných plošín. Najvyššie časti sú vápencové (trias až miocén). Vo vápencoch je vyvinutý krasový reliéf. Pozdĺž tyrrhénskeho zlomu medzi Toskánskom a Kampániou prebiehala intenzívna sopečná aktivita. Erupcie formovali georeliéf a zväčšovali rozsah súše.

Južné Apeniny nemajú paralelne usporiadané horské pásma. Tvoria ich izolované masívy oddelené hlbokými depresiami a kotlinami. Severná časť je zložená z vápencov a dolomitov staršieho triasu, južná časť má silne metamorfované horniny starej súše Tyrrhenis s epirogenetickou minulosťou. V Kampánii sú ložiská kamennej soli. Ostrovnú časť tvoria Sicílske Apeniny najmä kryštálického a vápencového pôvodu. Západnú časť ostrova budujú

okrem vrstiev vápencov aj tret'ohorné piesočnato-ílovité súvrstvia. Podobnú geologickú stavbu majú aj západne ležiace Egadské ostrovy.

Alpská horská sústava vytvára v Európe oblúk dlhý približne 1 200 km. Na západe začína priesmykom Coll di Cadibona (435 m n. m.) pri talianskom meste Savona, ktorý oddeľuje Alpy od Apenín. Pohorie vzniklo na mieste druhohorného geosynklinálneho mora, v ktorom boli uložené mohutné sedimentárne vrstvy. Vplyvom tlaku africkej litosferickej platne, ktorá sa smerom na sever posúvala pod euroázijskú platňu, sa z týchto sedimentov zdvíhali a presúvali v niekoľkých fázach rozsiahle horninové príkrovy. Na území Talianska z troch hlavných skupín alpských príkrovov ležia len **penninské príkrovy**. V nich prevládajú najmä metamorfované horniny, ako ruly a rôzne bridlice (Penninské, Grajské a Kottické Alpy). Penninské príkrovy tvoria súčasť sedimentárneho obalu Álp. Kryštalinikum predstavuje autochtónny príkrov masívu Mont Blancu, ako aj západný výbežok východoalpského kryštalinika na tzv. innsbruckej línii. V zarezaných a tektonicky obnažených alpských dolinách a svahoch sa nachádzajú rudné aj nerudné ložiská, ako železná ruda a kamenné uhlie v doline Aosty (Cogne), pyrity (Trento) a dolomity. Ložiská zlata a uránových rúd sú v Hornej Adiži a piemontských Alpách.

Západná časť Álp sa na talianskej strane strmo zdvíha bez alpského predhoria priamo z podalpských rovín, plošín a pahorkatín Pádskej nížiny. Pod alpským južným úpäťm sa tiahne pásмо rozsiahlych ľadovcových morén. Významná geologicko – tektonická línia je tzv. **periadriatická brázda** (Tollmann 1977). Predstavuje kontaktnú líniu kolízie africkej (resp. jej časti jadranskej) platne s eurázijskou. Prebieha v mierne na sever vyklenutom oblúku pod Južnými Alpami za západu na východ, kde sa hlbšie ponára pod Panónsku panvu.

Významnú **južnú obrubu** talianskych Álp tvoria vápencovo – dolomitické geologické jednotky (napr. Dolomity), ktoré majú hlboký a pomerne jednotný geologický základ. Tvoria ho staré kryštallické bridlice, nad nimi sú prvohorné vulkanity (porfyrity). Počas druhohôr sa ukladali riečne naplaveniny (pieskovce), ale najmä vápenaté schránky mäkkýšov mora Tethys. Tieto vrstvy sú prestúpené aj mladšími vulkanitmi.

Vo vnútri alpského oblúku na južnom úpäťí Álp sa rozprestierajú **Pádska a Benátska nížina** s ložiskami ropy a zemného plynu. Na ich mieste bol až do pliocénu morský záliv. Postupne bol zanášaný sedimentami riek, ktorá splavovali zvetraliny z Álp a Apenín. V súčasnosti sa do Jadranského mora rozširuje delta Pádu za rok priemerne o 5 m. Samotná nížina je vyplnená pliocénnymi pieskami a ílmi, a veľmi mocnými štvrtohornými fluvialnymi a glacifluviálnymi sedimentami. Medzi mestami Padova a Verona sú neovulkanické vrchy Euganei a Monti Berici. Na severnom okraji nížiny navrášili štvrtohorné alpské ľadovce mohutné amfiteátre čelných morén.

Sopečného pôvodu sú Liparské (Eolské) ostrovy rozprestierajúce sa severne od pobrežia Sicílie. Z nich ostrov Stromboli tvorí neustále činná sopka. Sopečného pôvodu sú aj ostrovy ležiace južne od Sicílie (Pantelleria, Linosa) a západne ležiaca Ustica. Na Sicílii leží činný bazaltový stratovulkán Etna. Stred a juhovýchod ostrova tvorí hornatý, ale značne rozčlenený povrch zložený z morských miocénnych sedimentov sírnato – sádrovcovej formácie. Vyskytujú sa tu ložiská síry (Caltanissetta, Enna, Agrigento), kamennej a draselnej soli (Casteltermini, Cammarata) a mastenca. Významnejšie sú, okrem síry, aj ložiská ropy (Ragusa, Gela).

Na pevnine a pri pobreží vznikli sopky na tyrrhénskom zlome (Monte Amiata, Vezuv, Flegrejské polia, ostrov Ischia, Pontinské ostrovy, malé sopky v Laziu a Kampánii), ale aj na Sardínii (Monte Ferru). V Kampánii sa nachádzajú ložiská síry. Jediná štvrtohorná sopka na východnom okraji Apenín je Monte Vulture (v kraji Basilicata). V egejskej ostrovnej časti vznikli sopečné ostrovy v tzv. juhoegejskom sopečnom oblúku (napr. Milos, Thira, Kos a i.). Ostrov Thira (Santorini) tvorí vrchol mohutného zatopeného stratovulkánu s kalderou. Na ostatných ostrovoch sú solfatary alebo horúce pramene.

Celý **Balkánsky polostrov** patrí k tektonicky najmladším častiam európskej pevniny. Kontaktujú sa tu dve vetvy alpsko – himalájskej orogenézy. Prvá je dinársko – grécka (dinaridy a helenidy) vzniknutá nasúvaním horninových komplexov smerom k juhozápadu. Druhá je balkánska vetva (balkanidy) nasúvaná k severovýchodu a severu. Obidve vetvy sa dotýkajú na tzv. vardarskej tektonickej línii (prechádza od Solúnskeho zálivu dolinou rieky Vardar (gr. Axios) naprieč Severným Macedónskom a Srbskom až k Belehradu). Tektonickú líniu budujú ultrabázické horniny (serpentinity, eklogity) a hlbinné vyvreliny (gabrá, diority).

Helenidy nadväzujú na dinaridy prichádzajúce zo severozápadu z oblasti Kosova (na línii Peć – Drin). Prechádzajú celou časťou helénskeho priestoru a cez Peloponéz pokračujú na ostrovy Egejského mora. Členia sa na rad tektonických pásiem zoskupených do vonkajších (západné Grécko) a vnútorných heleníd. Hranica medzi nimi prechádza od Skadarského jazera k juhovýchodu, po horských pásmach pohoria Pindos, naprieč Peloponézom k Argolidskému zálivu. V helenidách sa vyskytujú najmä rudy železa a mangánu, z nerudných mramory.

Najstaršiu časť vnútorných heleníd tvorí tzv. **pelagonská zóna** z predprvohorných rúl, svorov, kryštalicích vápencov a mramorov. Do tejto zóny patrí aj masív Olympu a pohorie Ossa, považované za tektonické okná triasových vápencov. Vo vonkajších helenidách prevládajú treťohorné flyšové súvrstvia. Príkrovová stavba vnútorných heleníd vznikla koncom druhohôr, vonkajších heleníd až počas treťohôr. Vnútorné helenidy sú bohatšie na nerastné suroviny ako vonkajšie (čierné uhlie, železné a niklové rudy, pyrity, chromity, rudy farebných kovov, bauxit a i., z nerudných najmä mramory, magnezit).

Balkánsku vetvu v helénskom priestore zastupuje **trácko – macedónsky masív**. Budujú ho metamorfované horniny (ruly, svory, fylity, kryštalicé vápence) prestúpené hlbinnými vyvrelinami, miestami pokryté mladými sopečnými sedimentami. Vyskytujú sa v ňom ložiská čierneho uhlia, železných rúd, antimónu, chromitov, ako aj polymetalické suroviny. Masív sa člení na niekoľko odlišných tektonických jednotiek. Z nich územie budujú rodopský (územie medzi dolinami Strumy a Marice a Egejským morom), trácky (na dolnej Marici) a kykladský masív (pevnina v okolí Atén, väčšina gréckych ostrovov). Trácko – macedónsky masív bol počas alpsko – himalájskej orogenézy rozlamaný sústavou zlomov. Vertikálnymi pohybmi v neogéne sa rozpadol na hráste a prepadliny.

Celkove, výsledný georeliéf helénskeho priestoru je výsledok štvrtohorných tektonických zdvihov a poklesov, keď do poklesnutých častí vniklo more, vytvorili sa početné zálivy, alebo more ustúpilo a vo vnútrozemí zostali jazerné plochy.

<i>celok</i>	<i>podcelky, časti, tvary georeliéfu</i>	<i>najvyšší vrchol (m n. m.)</i>
<i>Pyreneje</i>	<i>Západné, Centrálné, Východné</i>	<i>Pico de Aneto 3 404</i>
<i>betický horský systém (Andalúzske vrchy)</i>	<i>Sierra Nevada, S.d.la Sagra, S. Mágina, S.d. Alhama, S. d. Baza, S.d.l. Filabres, S.d. Alcaraz, La Sagra, Baleárske ostrovy a i.</i>	<i>Cerro de Mulhacén 3 478</i>
<i>Meseta</i>	<i>severná a južná časť majú dve úrovne plošín (páramos a campiña), horská sústava Montes de Toledo (S.d.Guadalupe, Campo de Calatrava, S. Morena a i.),</i>	<i>La Villuerca 1 603</i>
<i>Kastílske vrchy</i>	<i>Albarracín, S.d. S.d. Guadarrama, Gredos, Béjar, Peña de Francia, Gata, Serra de Estrela, Guardunha a i.</i>	<i>Plaza del Moro Almanzor 2 592</i>
<i>iberský horský systém (Iberské vrchy)</i>	<i>horské pásma, náhorné plošiny, kotliny, tektonické priekopy (S.d. Moncayo, S.d.l.Demanda, Serr. D. Cuenca a i.)</i>	<i>San Miguel 2 314</i>

<i>Galícijský masív</i>	<i>galícijsko-leónsky masív, centrálny chrbát, pobrežné chrbty, Severoportugalská hornatina</i>	<i>Peña Trevinca 2 124</i>
<i>katalánsky horský systém (Katalánske vrchy)</i>	<i>dve paralelné horské skupiny (pobrežné, vnútrozemské) horských masívov oddelených pozdĺžnou depresiou (Montserrat, Massís de Garraf a i.)</i>	<i>Montseny 1 712</i>
<i>kantábrijský horský systém (Kantábrijské vrchy)</i>	<i>západná časť (astúrsko-leonské pohoria, Picos de Europa a i.), východná časť (baskicko-kantábrijské pohoria)</i>	<i>Torre Cerredo 2 648</i>
<i>Cuenca del Ebro (panva rieky Ebro)</i>	<i>štruktúrne plošiny, stolové vrchy, kvesty, široké riečne doliny, bezodtokové oblasti</i>	
<i>Cuenca del Guadalquivir (Andalúzska nížina)</i>	<i>na pobreží viate piesky, lagúny, močiare, vo vnútrozemí zvlnený terén, riečne terasy, izolovaný chrbát Los Alcores</i>	
<i>Baleárske ostrovy</i>	<i>250 ostrovov, z nich najväčšie: Mallorca, Menorca, Ibiza, Formentera a i.</i>	<i>Puig Mayor 1 445 (ostrov Malorka)</i>

Tab. 2 Stručná charakteristika vybraných povrchových celkov iberského priestoru (Král 1999, upravili a doplnili autori)

Atlantické ostrovy (Azory, Madeira, Kanárske ostrovy) sú mladého sopečného pôvodu. Hornaté Azory (zložené z deviatich hlavných ostrovov, ďalších drobných ostrovov a brál) sú zložené najmä z andezitov a čadičov. Vystupujú z podmorského Severoatlantického chrbta na kontakte litosferických platní. Madeira vznikla rozsiahlymi výlevmi čadičovej lávy vytekajúcej z morského dna na tzv. Madeirskom chrbte. Kanárske ostrovy tvoria vulkanity treťohorného, a najmä štvrťohorného pôvodu, zdvíhajúce sa z predkambrického fundamentu. Základ ostrovov tvoria mohutné podmorské viacvrstvové bazaltové komplexy.

Veľké časti územia južnej Európy ležia v **seizmicky aktívnej zóne**. Najviac zemetrasení sa vyskytuje najmä v južnej časti iberského priestoru (Lisabon, Algarve, Málaga, Alicante), celej centrálnej ose Apeninského polostrova (najmä územie medzi mestami Bologna a Rimini, západná Ligúria, južná Umbria, severná Kalábria, polostrov Gargano, Messinská úžina a i.), v celom helénskom priestore a ostrovoch Egejského mora. K seizmickým územiám patria aj Pyreneje, panva rieky Ebro, okolie Toleda, ako aj talianske neovulkanity.

Typické pre tyrhénsky zlom sú aj vertikálne pohyby zemskej kôry. Známy príklad je budova starovekej tržnice (tzv. Serapisov chrám) v Pozzuoli pri Neapole. Jej mramorové stĺpy sú vo výške od 3,6 m do 5,7 m nad súčasnou úrovňou morskej hladiny prevrátené morskými lastúrnymi rodu *Lithodomus*. Hodnoty výškových pohybov pobrežia dosiahli za storočie aj niekoľko decimetrov.

Podľa geomorfologického členenia Európy (Minár, Machová 2002) patria **povrchové geomorfologické jednotky iberského priestoru** do hercýnskej (Iberský masív, panvy riek Tejo a Sado) a alpsko – himalájskej sústavy (panva rieky Guadalquivir, Andalúzske vrchy, Baleáry, panva rieky Ebro, Pyreneje a baskicko – kantábrijské pohoria).

Z povrchu iberského priestoru (Tab. 2) prevládajú náhorné plošiny a vysoké pohoria. Priemerná nadmorská výška polostrova dosahuje 640 m. Jeho jadro tvorí najrozsiahlejší povrchový celok náhornej plošiny Mesety, rozdelené sústavou horských pásiem Kastílskych vrchov na severnú a južnú časť. Okraje náhornej plošiny tvoria vysoké pohoria dosahujúce nadmorskú výšku do 2 500 m. V georeliéfe polostrova sa výrazne prejavujú plošne rozsiahle tektonické treťohorné priekopy. Na severe sa tiahne aragónska priekopa (depresia rieky Ebra), na juhu betická (depresia Guadalquiviru, resp. Andalúzska nížina).

Kastílske vrchy sú v podstate mohutná a zložitá hrásť, ktorá sa prielomami člení na jednotlivé časti. Jednotlivé horské pásma na seba priamo nenadväzujú, skôr prechádzajú rovnobežne vedľa seba. Typický georeliéfny znak Kastílskych vrchov sú rozdielne tvary južných a severných svahov. Vplyvom nerovnomerných zdvihov a poklesov sú svahy obrátené

na juh strmšie a vyššie než svahy protiľahlé. Začínajú v horskom uzle Albarracín v Iberských vrchoch smerujúc k juhozápadu na atlantické portugalské pobrežie. Ich najvyššie vrcholy majú znaky pleistocénného zaľadnenia (Plaza del Moro Almanzor 2 592 m n. m., Peñalara 2 430 m n. m., Siete Picos 2 203 m n. m., Cabezas de Hierro 2 389 m n. m. a i.). Z východu začínajú strmým a rozoklaným pohorím Sierra de Guadarrama, ktoré juhozápadným smerom vysielajú svoje rázsochy nadväzujúc na Sierru de Gredos. Na západ pokračujú pohorím Béjar, potom Peña de Francia, Gata a napokon završia svoju púť portugalskými pohoriami Serra da Estrela (1 991 m n. m.), Guardunha (1 223 m n. m.), Moradal (1 080 m n. m.), Aire (677 m n. m.) a Candieiros (613 m n. m.), ktoré sa svojím podcelkom Sintra približujú až k Lisabonu. Rozdeľujú pobrežnú portugalskú rovinu na dve časti. V severnej leží nížina Pobrežná Beria (*Beira Litoral*), v južnej sedimentačné panvy riek Tajo a Sedo. Pri portugalskom pobreží Cádizského zálivu sa tiahne úzka tzv. spodnoalgarvská nížina (*Baixo Algarve*).

Severnú časť **Mesety** zaberá najmä povodie horného a stredného toku rieky Duero. Na severnom okraji je lemovaná Galícijskými a Kantábrijskými vrchmi. Niektoré ich predhoria (Sierra de Jistredo, Leónske vrchy) vybiehajú do Mesety. Jej priemerná nadmorská výška je 850 m. V georeliéfe sa rozpoznávajú dve hlavné úrovne náhorných štruktúrnych plošín na vodorovne uložených sedimentoch. Vyššiu úroveň (900 – 1 000 m n. m.) tvoria stolové vrchy (*páramos*) na obvode Mesety. Nižšiu úroveň (700 – 900 m n. m.), rozkladajúcu sa v strede územia, predstavuje mierne zvlnená plošina (*campiña* alebo *tierra de campos*). Obe úrovne plošín prechádzajú na západnom okraji do zarovnaného povrchu. Riečne doliny sú do povrchu zahĺbené v rozpätí 50 – 200 m, dolina Duera na španielsko – portugalskej hranici 300 – 500 m. V tomto úseku majú dná kaňonov Duera a jeho prítokov veľký spád, v súčasnosti sú zatopené sústavou priehradných nádrží.

Južná časť Mesety nie je tak geomorfologicky ani geologicky homogénna ako severná. **Toledské vrchy** (1 447 m n. m.) ju delia na panvu rieky Tajo a panvu rieky Guadiany. Meseta sa z východného úpätia Iberských vrchov (1 000 m n. m.) skláňa na západ do nadmorskej výšky 200 m n. m., a na portugalskom území aj menej. Za jej centrum sa považuje panva horného toku rieky Tajo, kde sa opäť v georeliéfe dajú rozlíšiť dve úrovne plošín (vyššia *páramo* sa nazýva *La Alcarria*, nižšia *campiña*). Juhovýchodne, v hornom povodí rieky Guadiany, sa rozkladá ukážková suchá **náhorná plošina La Mancha** na horizontálne uložených druhohorných vápencových sedimentoch. Na jej západnom okraji (okolie mesta Ciudad Real) vznikol neotektonickým vykľutím a rozlámaním veľmi členitý georeliéf. Do neho sa rieka Guadiana zarezala hlbokou dolinou. V tejto krajine (*Campo de Calatrava*) sa nachádzajú aj neogénne sopečné kužele a lávové príkrovy s výskytom termálnych minerálnych prameňov.

Západný okraj južnej Mesety má zarovnaný georeliéf, rozrušený neogénnymi zlomami. Pozdĺž zlomov boli vyzdvihnuté stredohorské chrbty a masívy Toledských vrchov. Ich chrbty pokračujú cez Sierru de Guadalupe (1 601 m n. m.), Sierra de San Pedro a Sierra de Montánchez do Portugalska (Sierra de São Mamede (1 025 m n. m.).

Južný okraj Mesety lemujú pohoria. Z nich najvyššie nadmorské výšky dosahuje **Sierra Morena** (Bañuela 1 332 m n. m.), ktorej stovky metrov vysoké južné svahy sa strmo zdvíhajú nad priekopovou prepadlinou Andalúzskej nížiny. Jej pokračovanie na východ sú Sierra de Segura a Sierra de la Alcudia oddelené od seba hlbokými dolinami. Smerom k západu preniká Sierra Morena až do Portugalska (vysočina Algarve) a končí na atlantickom pobreží mysli São Vincente a de Sagres. Ostatné horské sústavy už nemajú priamo súvislosť s Mesetou, primkávajú sa k nej svojimi vonkajšími depresiami.

Iberské vrchy sa skladajú z veľmi zložitého systému horských pásiem, náhorných plošín a kotlín. Rozprestierajú sa medzi Mesetou a panvou rieky Ebro. Dolina rieky Jalón (prechádza ňou hlavné dopravné spojenie medzi Zaragozou a Madridom) delí celú horskú sústavu na menšiu severnú a plošne rozsiahlejšiu južnú časť. Najvyššie pohorie iberskej horskej sústavy je Sierra del Moncayo (2 314 m n. m.). Najvyššie vrcholy boli čiastočne

zaľadnené, typické formy georeliéfu sú aj periglaciálne kamenné moria. V južnej časti prevládajú rozsiahle zvlnené náhorné plošiny. Sú suché a kamenisté, majú vápencovo-krasové podložie. Východná časť pohoria prudko klesá do úzkej pobrežnej Levantskej nížiny (od mysu Nao na juhu po Barcelonu na severe).

Betický horský systém (**Andalúzske vrchy**) sa rozprestiera na juhu polostrova od Gibraltárskeho prielivu po mys Nao v dĺžke 600 km. Je to najvyššia horská sústava polostrova pokračujúca na Baleárske ostrovy. Charakteristické sú izolované horské masívy a chrbty, oddelené od seba panvami, kotlinami a brázdami. Vrcholové oblasti sú väčšinou široké s konvexnými svahmi. Tvoria ich dve pozdĺžne pásma (vonkajšie a vnútorné), oddelené od seba depresiou skladajúcou sa z brázd, paniev (napr. Granadská, Lorca, Huéscar, Baza a i.) a zníženín (napr. Gibraltárska zníženina). Vonkajšie pásmo tvoria pohoria, ako Sierra de la Sagra (2 381 m n. m.), Sierra Mágina (2 165 m n. m.), ktoré sú najvyššie, ostatné sú nižšie. Typické sú aj krasové oblasti. Vnútorné pásmo leží neďaleko pobrežia Stredozemného mora. Jednotlivé horské masívy majú asymetrické svahy, južné strany sú strmšie. Najvyššie pohorie je **Sierra Nevada** (Cerro de Mulhacén 3 478 m n. m., La Veleta 3 392 m n. m., La Alcazaba 3 386 m n. m.) s glaciálnymi formami georeliéfu. Ďalšie pohoria sú Sierra de Baza, Sierra de los Filabres a i.

V staršej literatúre (napr. Kinský a kol. 1968) sa chybne uvádza, že na svahu vrcholu Picacho la Veleta leží najjužnejší európsky ľadovec Corval. V podstate, v zime bohatej na sneh, sú ním pokryté najvyššie vrcholy Sierra Nevady štyri až šesť mesiacov a v depresiách tienistých polôh sa udržiavajú firnové polia (špan. „hielo inerte“, čiže nečinný mŕtvy ľad) do hlbokého leta až jesene. Miestne pomenovanie firnu je „corral“. Pleistocénne zaľadnenie zanechalo v georeliéfe len slabšie stopy svojej prítomnosti (malé kary a trógy). Na južných svahoch Sierra Nevady bolo 12 malých ľadovcov, na severných len osem. Na juhu ľadovcové splazy končili vo výške 2 050 m n. m., na severe 1 780 m n. m. (najdlhší bol v doline rieky Díjar dlhý šesť km).

Horské pásma betického systému geologicky pokračujú na **Baleárskych ostrovoch**. Budujú ich druhohorné a tret'ohorné vápence a dolomity. Najvyššiu výšku dosahuje horské pásmo Sierra de Ponente (1 445 m n. m.) na severozápade Malorky.

Andalúzska nížina (35 000 km²) vyplňa priestor medzi betickým horským systémom (Andalúzske vrchy) a Sierra Morenou. Pôvodný morský záliv bol zanášaný sedimentami rieky Guadalquivir, ktorá vytvára prirodzenú os. Nížina je široko otvorená k Atlantickému oceánu. Pobrežná časť Cádizského zálivu je zamokrená rovina s pieskovými presypmi. Od Sevilly smerom proti toku rieky sú vyvinuté štyri úrovne pleistocénnych terás. Povrch nížiny je zvlnený pahorkatinou, miestami z nej vystupujú ostrovné vrchy a chrbty z odolnejších hornín (Los Alcores).

Druhá výrazná povrchová depresia je **panva rieky Ebro**, ktorá je zo všetkých strán uzavretá horskými skupinami (Katalánske vrchy, Pyreneje, Kantábrijské a Iberské vrchy). Typický znak georeliéfu sú štruktúrne plošiny a stolové vrchy (*mesas*) so strmými svahmi pokrytými úsypiskovými kužeľmi. V tektonicky deformovaných miestach sú kvesty. Povrchové zníženie sú erózneho pôvodu, riečne doliny sú široké, rieky meandrujúce s množstvom mŕtvych ramien. V povodí Ebra sa zachovalo šesť až osem stupňov riečnych terás. Malé centrálné povrchové depresie vo vnútri panvy Ebra sú bezodtokové oblasti. Rieka Ebro rozrezáva Katalánske pohorie a umožňuje kontakt so Stredomorím.

Katalánske vrchy vytvárajú horské skupiny usporiadané do dvoch paralelných radov horských skupín oddelených pozdĺžnou zníženinou. Nižšia a užšia horská skupina sa tiahne popri pobreží (Montnegre 727 m n. m.), vnútrozemská je širšia a vyššia (Montserrat 1 712 m n. m.). Z dôvodu rozmanitého geologického zloženia pobrežnej časti Katalánskych vrchov vznikli pestré štruktúrne tvary georeliéfu (vrásové pohoria, tabuľové vrchy, žulové skalné masívy, krasové oblasti). Vo vnútrozemskej časti je známa horská skupina Montserrat (1 224 m n. m.), v ktorej selektívna erózia vytvorila v 500 m vysokých skalných stenách z vápencov a slieňov skalné veže, ihly a pyramídy.

Horská sústava **Pyrenejí** vyplňa pevninskú šiju medzi Levím (Cap de Creus) a Biskajským zálivom (Cap Higer v Gaskonskom zálive). Pohorie nemá súvislý centrálny chrbát, jeho členenie na západnú, centrálnu a východnú časť je viacej z dôvodov geologickej stavby a klimatických charakteristík, ako tvarmi georeliéfu. Jednotlivé masívy horskej sústavy sú často priečne orientované proti smeru hlavného pásma pohoria. Doliny sú úzke, na severnom úpätí je zlomová línia. Španielske svahy sú stupňovité, širšie, popretkávané priečnymi dolinami tokov. Západné (Atlantické) Pyreneje vyplňajú Baskické vrchy zdvíhajúce sa strmo od pobrežia Gaskonského zálivu s výskytom krasových území. Priesmyk Somport (1 632 m n. m.) ich oddeľuje od centrálnej časti.

Centrálna Pyreneja tvorí kryštalikum, ktoré buduje aj najvyššie vrchy v horských skupinách Maladeta – Aneto (Pico de Aneto 3 404 m n. m.), Posets – Eristé (Les Posets 3 375 m n. m.), Mont Perdu (Monte Perdido 3 352 m n. m.) a i. Rozpoznáva sa 11 horských skupín, v ktorých 129 pyrenejských vrchov dosahuje výšku 3 000 m n. m. V pleistocéne bola centrálna aj západná časť pohoria nad 2 000 m n. m. zaľadnená. V georeliéfe sa zachovali glaciálne formy (kary, trógy, morény, jazerá). Veľké rozšírenie majú periglaciálne tvary georeliéfu, menej sa vyskytujú zvyšky zarovnaných povrchov. Priesmykom Col de Puymorens (1 915 m n. m.) začína východná časť Pyrenejí.

Východná (Katalánska) Pyreneja (najvyšší vrch Le Carlit 2 921 m n. m.) postupne klesajú na východ s výnimkou najvýchodnejšej časti Albères (*Pyrénées Ariègeoises*), kde strmo padajú do pobrežnej oblasti. Z pleistocénu sa zachovali glaciálne tvary georeliéfu vo výškach nad 2 500 m n. m. Väčšia časť predhoria leží na španielskom území. Typická je pestrá tvárnosť georeliéfu na vápencoch a dolomitoch, mäkkšie tvary aj depresie sú v ílovitých sedimentoch alebo bridličnatých horninách.

Vrch Pic du Canigou (2 785 m n. m.) vo francúzskej časti Východných Pyrenejí leží necelých 50 km od pobrežia Stredozemného mora. Vzhľadom na jeho výrazne strmú trojuholníkovú stenu a náhlý vertikálny zdvih horského masívu v blízkosti pobrežia, sa až do 18. storočia považoval za najvyšší pyrenejský štít. Dvakrát ročne, na začiatku februára a koncom októbra, býva v oblasti spravidla veľmi dobré počasie. Vtedy vrch možno vidieť počas západu Slnka až z 250 km vzdialeného Marseille z baziliky Notre-Dame de la Garde. Pri zakrivení zemského povrchu voči tejto horizontálnej vzdialenosti je to však nezmysel. Túto príčinu vysvetlil v roku 1808 barón Franz Xaver von Zach lomom svetla v zemskej atmosfére. Pri jasnom počasí je vrch pozorovateľný po celý rok z Agde, Port-Camargue a Montagne Noire (Cárdenas 2014).

Veľmi pestrý georeliéf majú **predhorské pyrenejské oblasti**. Na francúzskej strane (Malé Pyreneje) sú jednotlivé horské masívy naprieč rozrezané hlbokými kaňonmi riek. Španielske predpyrenejské pásmo má podobne naprieč usporiadané horské pásma. Pozdĺžne údolie je vyvinuté len vo vnútrohorskej depresii medzi *Sierra Interiores* (pohoria Sierra de Cadí, Sierra del Moixeró a i.) a *Sierras Exteriores* (pohoria Sierra de Montsech, Sierra de Guarra a i.) vrátane horného toku rieky Aragón. V katalánskej časti sú vulkanické štruktúry.

V horskej sústave Pyrenejí prudké vodné toky patriace do povodia Ebra poskytujú potenciál na hydroenergetické využitie. Umelé vodné nádrže dopĺňajú typický krajinný obraz.

Súčasná pyrenejská ľadovce celkove zaberajú malú plochu (cca 313 ha). Vyskytujú sa v priestore medzi Le Balaitous na západe a Mont Valier na východe (Pérez et al. 2004). Menšie z nich postupne prechádzajú do firnových polí. V pleistocéne mali väčší rozsah ľadovcové splazy na severnej strane, kde končili vo výškach 400 – 600 m n. m. Najdlhšie ľadovce boli v doline Garonny (66 km) a Ariège (52 km). Na južných svahoch končili vo výškach 800 – 1 000 m n. m. Súčasný najväčší ľadovec Aneto v masíve Pico de Aneto má dĺžku 2 km, šírku 1,5 km a hrúbku 45 – 50 m. Od konca 19. storočia začali ľadovce ustupovať (vtedy zaberali plochu asi 3 300 ha).

Kantábrijské vrchy nevytvárajú homogénnu horskú sústavu. Tvorí ich odlišné geologicko – geomorfologické celky, čo zapríčiňuje aj nejednotný názor na ich členenie. Západnú vyššiu časť zaberá sústava astúrsko-leónskych pohorí s formami glaciálneho zaľadnenia v najvyšších polohách. Patria sem horské skupiny Picos de Europa (2 648 m n. m.),

Cardal de Ponga, Sierra de Cásomera, Cordal de Lena a i. Východnú časť zaberá sústava baskicko-kantábrijských pohorí, považovaná za západnú zníženú časť pyrenejského horského systému. Ich morfológická hranica voči Pyrenejám prechádza od San Sebastián (Donostia) dolinou rieky Oria k mestu Pamplona. Patria sem horské skupiny rozdelené do pásma vnútorných (Sierra Salbada, Urbasa, Izki a i.) a pobrežných pohorí (Gorbea, Elgea, Aizkorri a i.).

Kantábrijské vrchy vytvárajú výraznú klímageografickú hranicu. Delia severné Španielsko na vlhkú cyklonálnu oblasť (tzv. „zelené Španielsko“), južnejšie v ich zrážkovom tieni začínajú suché náhorné plošiny Mesety.

Galícijský masív ležiaci v severozápadnej časti polostrova zastupujú tri paralelné horské chrbty (juhozápadné chrbty, resp. galícijsko-leónsky masív, centrálny chrbát, pobrežné chrbty) smerujúce z juhovýchodu na severozápad. Najvýchodnejšie ležiace pohorie Serra do Eixe (Peña Trevinca 2 124 m n. m.) je parovina, neskôr modelovaná glaciálnou činnosťou. Typické sú zaoblené tvary georeliéfu, zarovnané povrchy vo výškach 500 – 1000 m n. m. a žulové izolované skalné skupiny výrazne vystupujúce z okolitého terénu. Masív bol neotektonickými pohybmi rozlamaný, v depresiaciach sú mladotretohorné sedimenty aj s ložiskami lignitu. Doliny riek Tera, Cabreira a Bibei boli modelované glaciálnou činnosťou, podobnú genézu majú aj niektoré jazerá (Lacillo a i.). Na juhu Galícijský masív pokračuje Severoportugalskou hornatinou s rovnakými povrchovými tvarmi.

Horizontálna členitosť **pobrežnej línie iberského priestoru** (okrem stredozemných a atlantických ostrovov) je malá. Pobrežia sú málo členité, väčšinou hornaté, skalnaté s abráznymi zrubmi. Priamočiare úseky sú zlomového pôvodu (napr. vyše 400 km úsek pobrežia Kantábrijského mora na severe alebo necelých 200 km dlhý úsek stredozemného pobrežia medzi Malagou a mysom Gata). V týchto častiach vyhlbila morská abrázia v nespevnených horninách malé zátoky (*calas*). Výnimočne klukaté sú pobrežné línie v Portugalsku medzi Skalnatým mysom (C. de Roca) a mysom Espichel s estuármi riek Tejo a Sado, ako aj od estuára Douro (Porto) na juh po mesto Aveira. V týchto miestach pobrežnú líniu predlžujú najmä Lisabonský a Setúbalský záliv.

Výraznejšiu členitosť má atlantické **riasové galícijské pobrežie**. Typické je množstvom úzkych a dlhých zálivov (*rias*), vzniknutých zaplavením riečnych dolín hlboko vnikajúcich do pevniny. Ich skalné pobrežia majú strmé svahy. Plynulosť pobrežnej čiary narúšajú aj akumulácie sedimentov v deltách riek (Ebro, Guadalquivir, Guadiana, menej Segura, Júcar). Široký Cádizský záliv ukrýva ložiská zemného plynu.

Stredomorské pobrežie od Gibraltáru až po mys Palos má širšie otvorené zálivy s vyvýšenými alebo skalnatými brehmi. Okolo mysu sú malé sopečné ostrovy. Od mysu Palos na sever je pobrežie nízke, piesočnaté s lagúnami a chránenými pobrežnými močiarimi. Od mysu Nao na sever sa rozprestiera široký Valencijský záliv lemovaný pobrežnou nížinou. V jeho vodách ležia malé sopečné Columbrecké ostrovy. Severnú líniu stredomorského pobrežia (Costa Brava) charakterizujú piesočnaté pláže prerušované skalnatými útesmi.

najvyšší bod	ostrovy: Pico de Teide 3 718 m (Kanárske ostrovy) pevnina: Cerro de Mulhacén 3 478 m (Sierra Nevada)
výška snežnej čiary	2 900 m (západná časť Pyrenej)
najväčšia plocha	Meseta (cca 400 000 km ²)
najväčšia nížina	Andalúzska nížina (35 000 km ²)
najdlhšia rieka	Ebro (927 km)
dĺžka pevninského pobrežia	4 964 km
najdlhší jaskynný systém	Mortillano (140 km) v Kantábrii
výber z významných prírodných fenoménov	- Monumento Natural de los Mallos de Riglos, Agüero y Peña Rueba (tretohorné pieskovcové štíty v provincii Huesca),

	- <i>Bufones de Pría</i> (pobrežné gejzíry v Astúrii), - <i>Madeira, Azorské ostrovy,</i> - <i>Peneda-Gerês</i> (národný park v severnom Portugalsku)
--	---

Tab. 3 Vybrané fyzickogeografické údaje o iberskom priestore (Archív autorov)

Podľa geomorfologického členenia Európy (Minár, Machová 2002) patria **povrchové geomorfologické jednotky alpsko – pádskeho priestoru** do alpsko – himalájskej sústavy (Alpy, Pádska a Benátska nížina).

Napriek tomu, že **Alpy** sú najlepšie prebádané veľhory sveta, ich členenie na menšie celky nie je jednotné (Tab. 4a, 4b). V každom alpskom štáte sú rozličné členenia alpských morfologických jednotiek. Všeobecne je zaužívané členenie na Západné a Východné Alpy. Hranicu medzi nimi predstavuje línia Zadný Rýn (Hinterrhein) – Splužský priesmyk (Splügenpass) – Comské jazero (Lago di Como). V talianskej odbornej literatúre sa však Alpy členia na Západné, Stredné a Východné (Giotto 1963, Král 1999). Rozhranie medzi nimi tvoria priesmyky Simplonský (2 005 m n. m., podľa niektorých zdrojov aj priesmyk Col Ferret 2 492 m n. m.) a Brennerský (1 371 m n. m.). Južnejšie rozhranie medzi Strednými a Východnými Alpami tvoria medzihorské znížneniny rieky Adiže (Valle del'Alto Adige a Val Lagarina). V pozdĺžnom smere rozpoznáva talianska geografia vlastné Alpy (Le Alpi) a na južnom predpolí Predalpy (*Predalpi*).

V rakúskej geografii (Bobek 1974 – 1980) sa Alpy členia na sedem pozdĺžnych pásiem (severné flyšové pieskovcové, severné vápencové, severné bridličnaté, kryštallické, južné bridličnaté, južné vápencové, južné pieskovcové). Geomorfologické hranice uprednostňujú formy georeliéfu, nie geologické jednotky. Švajčiarska geografia (Imhof 1965 – 1978) rozpoznáva len vonkajšie a vnútorné pásmo s názvami Severné a Južné Alpy. Oddelujú ich riečne doliny Rhôny a Predného Rýna. Francúzska geografia tiež rozlišuje vnútorné (označované ako centrálné masívy – *massifs centraux*) a vonkajšie pásmo (označované ako Predalpy – *Préalpes*). Od seba sú oddelené pozdĺžnou depresiou (*le sillon subalpin*), ktorou tečú úseky riek Arve, Arly, Isère, Drac a Durance. Francúzi na svojom území ďalej rozlišujú Severné a Južné Alpy (*Alpes du Nord, Alpes du Sud*), ich rozhranie vytvára priesmyk Col du Lautaret (2 057 m n. m.).

Vysokohorský alpský reliéf vznikol vo štvrtohorách. Okrem vyzdvihovania horskej sústavy ho formovali najmä **horské ľadovce**. Rozprestierali sa na celom alpskom území, z nich vystupovali len horské chrbty. Najdlhšie ľadovce svojimi čelami siahali až po horské úpätia. Počas würmského glaciálu dosahovali severne od Turína, Milána a Verony. Po sebe zanechali čelné morény, za ktorými vznikli ľadovcové jazerá.

Najväčší morénový amfiteáter sa zachoval pri vyústení rieky Dora Baltea do Pádskej nížiny okolo mesta Ivrea (relatívne výšky čelných morén dosahujú 300 – 400 m). V pleistocénnom zaľadnení Álp boli pôvodne rozlíšené štyri ľadové doby, pomenované podľa bavorských riek *günz*, *mindel*, *riss* a *wurm*. Neskôr boli doplnené o niekoľko starších chladných období (napr. *donau*, *biber*).

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Západné Alpy:	
<i>Mont Blanc (Monte Bianco)</i>	4 808 m (žulový masív) - Monte Bianco di Courmayeur (4 748 m)
<i>Údolie Aosty (Valle d'Aosta)</i>	- medzihorská znížnenina (dolina rieky Dora Baltea)
<i>Grajské Alpy (Alpi Graie)</i>	- horské pásmo na kryštallických štruktúrach
<i>Kottické Alpy (Alpi Cozie)</i>	- horské pásmo na kryštallických štruktúrach
<i>Prímorské Alpy (Alpi Marittime)</i>	- Ligúrske Alpy (kryštallické štruktúry)
<i>Waliské Alpy (Walliser Alpen)</i>	Penninské Alpy (kryštalínium): - Gruppo del Monte Cervino (Matterhorn),

	- Gruppo di Sesia
Stredné Alpy:	
<i>Lepontské Alpy (Alpi Lepontine)</i>	- Gruppo di Monte Leone, - Gruppo dell'Adula, (horské pásma na - Alpi Ticinesi kryštalických štruktúrach)
<i>Rétske Alpy (Alpi Retiche)</i>	- Albula Gruppe, - Bernina Gruppe (horské pásma na kryštalických - gruppo Passo del Forno štruktúrach)
<i>Údolie Veltlín (Valtellina)</i>	- medzihorská zníženina (dolina rieky Adda)
<i>Orobijské Alpy (Alpi Orobie)</i>	- horské pásmo na kryštalických štruktúrach
<i>Gruppo Adamello-Presanella</i>	- horské pásmo na kryštalických štruktúrach
<i>Gruppo Ortles-Cevedale</i>	- horské pásmo na kryštalických štruktúrach
<i>Ötztalské Alpy (Ötztaler Alpen)</i>	tal. časť: Alpi Venoste (kryštalínium)
<i>Val Venosta</i>	- medzihorská zníženina (dolina Adiže)
<i>Alpi Breonie (Štubajské Alpy)</i>	- horské pásmo na kryštalických štruktúrach
<i>Alpi Sarentini</i>	- horské pásmo na kryštalických štruktúrach
<i>Monte Roën</i>	- horské pásmo na vápencových štruktúrach
<i>Dolomiti di Brenta, Monte Baldo</i>	- horské masívy na vápencových štruktúrach
<i>Predalpy: Prealpi Bresciane (vápence), Bergamské Predalpy (Prealpi Bergamasche – vápence), Prealpi Luganesi (kryštalínium)</i>	
Východné Alpy:	
<i>Zillertalské Alpy (Zillertaler Alpen)</i>	tal. časť: Alpi Aurine (kryštalínium)
<i>Deferegger Gebirge</i>	tal. časť: Alpi Pusteresi (kryštalínium)
<i>Karnské Alpy (Alpi Carniche)</i>	- horské pásmo na vápencových štruktúrach
<i>Julské Alpy (Alpi Giulie)</i>	- horské pásmo na vápencových štruktúrach
<i>Dolomity (Alpi delle Dolomiti)</i>	- horské masívy na vápencových štruktúrach
<i>Val Pusteria</i>	- medzihorská zníženina (dolina rieky Rienza)
<i>Predalpy: Monte Baldo, Julské Predalpy (Prealpi Giulie), Karnské Predalpy (Alpi Carniche), Benátske Alpy - Prealpi Venete (Gruppo Vicentino, Gruppo Bellunese), Monti Lessini</i>	

Tab. 4a Geomorfologické celky, podcelky a časti alpsko – pádskeho priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Významný modelačný činiteľ alpského povrchu sú svahové pohyby. Najväčšie zosuvy nastali po skončení poslednej ľadovej doby. Počas súčasnej globálnej klimatickej zmeny sa počet svahových pohybov zvyšuje (najmä snehových lavín a náhlych odtrhov ľadovcových blokov).

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Pádska a Benátska nížina:	
<i>Pádska nížina (Pianura Padana)</i>	Bassa pianura (nížiny, roviny) Alta pianura (plošiny, pahorkatiny) Paesaggio lagunare (pobrežné lagúny) Anfiteatri morenici (morénové amfiteátre)
<i>Polesine</i>	Bonifiche padane moderne (meliorované oblasti)
<i>Delta Pádu (Delta del Po)</i>	
<i>Benátska nížina (Pianura Veneta)</i>	Bassa pianura (nížiny, roviny) Alta pianura (plošiny, pahorkatiny) Paesaggio lagunare (pobrežné lagúny) Anfiteatri morenici (morénové amfiteátre)
<i>Colli Euganei, Monti Berici</i>	- mladotretihorné vulkanické vrchy

Tab. 4b Geomorfologické celky, podcelky a časti alpsko – pádskeho priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Rozsiahle **vápencovo – dolomitové územia** Dolomitov, Julských Álp a ich predhorí majú veľmi pestrý povrch. Vysokohorské podmienky umožnili vývoj krasových javov vzniknutých najmä mrazovým zvetrávaním. Výnimočné tvary georeliéfu majú Dolomity, ktoré nemajú hlavný hrebeň, tvoria ich izolované masívy stolových vrchov s kolmými rozoklanými stenami, špicatými vežami, skalnými rímsami a pod., alebo glaciálnou modeláciou vzniknuté bizarné tvary a i. Typické je striedanie všetkých prírodných typov vysokohorskej krajiny na malom území (horské lúky, skalné masívy a štíty, ľadovce, lesy).

Pomenovanie Dolomity pochádza od francúzskeho mineralóga Déodata de Dolomieu (1750 – 1801). Zistil rozdiel medzi chemickým zložením vápenca a miestnej horniny. Horninotvorným materiálom je, okrem kalcitu, najmä uhličitan horečnatý – vápenatý: $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$. Vzniká dolomitizáciou (zatlačenie kalcitu vo vápencoch), čiže vyžrážaním z hydrotermálnych roztokov alebo pri diagenéze vápencov.

Pádska nížina je najväčšia nížina južnej Európy (48 000 km²), zaberá šestinu rozlohy Talianska. Jej stredom preteká Pád. Suchšie piesočnaté plošiny na úpätí Álp (*Alta pianura*), zložené z glaciáluviálnych nánosov, majú pôdy s nižšou bonitou. Od nižšie položenej vlhkejšej časti nížiny (*Bassa pianura*) sú oddelené líniou s početnými výstupmi prameňov (*fontanilli*). Nižšiu časť tvoria mladé riečne sedimenty s vyššou bonitou. Nížina poklesáva, Pád tečie nad okolitou krajinou v agračných valoch. Od Mantovy je rieka aj s prítokmi upravovaná, kanalizovaná, s vyvýšenými hrádzami popri brehoch.

Horizontálnu členitosť jadranského pobrežia svojimi sedimentami ovplyvnili alpské rieky. Pri Ferrare začína zamokrená až močiarna delta Pádu. Poklesávajúce pobrežné časti sú lagúnovité s piesočnými kosami a ostrovmi (*lido*). Jadranské pobrežie je v severovýchodnej časti výraznejšie členitejšie len vďaka Terstskému zálivu. Smerom na západ a juh je relatívne priamočiara pobrežná línia narušovaná lagunami, piesočnými ostrovmi a sedimentami delty Pádu. Južne od Benátok neboli rovné nízke brehy s piesočnými plážami vhodné pre veľké prístavy.

*Pádska delta sa člení na 7 ramien. V súčasnosti pokračuje jej rast priemerne o 5 m ročne. Mestá Adria a Ravenna, ktoré v antike ležali na morskom pobreží, sú dnes od neho vzdialené 27, resp. 8 km. Poklesy nížiny najlepšie dokumentujú miesta mimo delty, napr. Benátky v rokoch 1910 – 1960 poklesli až o 18 cm. Pobrežné nížiny sú lagúnové s piesočnými kosami a ostrovmi (*lido*). Najväčšia lagúna Comacchio sa využíva na chov rýb.*

najvyšší bod	Monte Bianco (Mont Blanc, 4 808 m n. m.)
výška snežnej čiary južných Álp	3 000 – 3 500 m n. m.
najdlhší horský ľadovec	Ghiacciaio del Miage v masíve Monte Bianco
plošne najväčší ľadovec	Ghiacciaio del Forno (20 km ² , v Ortles)
najväčšia nížina	Pádska nížina (48 000 km ²), aj celej južnej Európy
najdlhšie rieky	Pád (652 km), Adiža (410 km)
výber významných prírodných fenoménov	Stelvio (vysokohorská zaľadnená krajina), delta Pádu (biosférická rezervácia), Dolomity: Marmolada, Tre Cime di Lavaredo (vysokohorská krajina)

Tab. 5 Vybrané fyzickogeografické údaje o alpsko – pádskom priestore priestoru
(Archív autorov)

Podľa geomorfologického členenia Európy (Minár, Machová 2002) patria **povrchové geomorfologické jednotky apeninského priestoru** do alpsko – himalájskej (Apeniny, Sicília) a hercýnskej sústavy (Sardínia).

Povrch apeninského priestoru tvorí územie Apeninského polostrova južne od Pádskej nížiny a všetky ostrovy (Sicília, Sardínia, Toskánske, Pontinské, Liparské ostrovy, ostrovy Malty a ďalšie ostrovy pri talianskej pevnine, okrem Korziky). Prevláda v ňom vysočinový reliéf, kotlín a nížin je málo.

Horská sústava Apenín plynule nadväzuje na alpskú sústavu bez nápadného prerušenia. Prírodná hranica medzi nimi je podľa talianskej geografie konvenčná (napr. Sestini 1957), je ním Cabidonské sedlo (Colle di Cabidona, resp. Bocchetta di Altare, 459 m n. m.). Apeniny sa členia na severnú, strednú a južnú časť, podrobnejšie na úseky podľa historických oblastí. V mnohých prípadoch ich geomorfologické hranice nie sú totožné. Talianska geografia (napr. Sestini 1957, Marazzi 2005) rozlišuje aj pozdĺžne členenie prilahlých obvodových podhorských, plošinových a nížinných celkov. Takto sa na západe vyčleňujú Antiapeniny tyrrhenské a východe Antiapeniny jadranské.

Severné Apeniny (*Appennino Settentrionale*) sú od Stredných oddelené v centrálnej časti priesmykom Bocca Serriola (730 m n. m.), v pramennej oblasti riek Tiber a Metauro (Tab. 6a). Celý priebeh južnej geomorfologickej hranice je kľukatý, začína pri Rimini, smeruje na juh do blízkosti Perugia, kde sa prudko otáča na sever smerom k Pise. Horské pásma na niektorých miestach presahujú cez 2 000 m n. m. (Monte Cimone, Monte Cusna, Alpe di Succiso, Monte Prado s glaciálnymi formami georeliéfu). Pre mnohé historicky odlesnené plochy, najmä v ílovitom a krasovom podloží, sú charakteristické erózne formy georeliéfu typu „bad land“ (tal. *calanche*). Prevažná väčšina horských chrbtov je budovaná flyšovými vrstvami, ktoré majú zaoblené formy a sú výrazne asymetrické. Juhozápadné svahy sú krátke a stupňovité, severovýchodné dlhé s hlboko zarezanými dolinami. Výnimku tvorí masív Apuánskych Álp z kryštálických hornín (ruly, svory, kryštálické vápence), ako pozostatok bývalej pevniny Tyrrhenis.

Stredné Apeniny (*Appennino Centrale*) tvoria najvyššiu časť celého horského systému (Tab. 6b). Ich hranicu voči Južným Apeninám predstavujú doliny horných tokov riek Sangro (úmorie Jadranského mora) a Volturno (úmorie Tyrrhenského mora). Ich rozvodie prechádza priesmykom Bocca di Forlì (891 m n. m.) v najjužnej časti polostrova.

V týchto miestach, počas druhej svetovej vojny, boli vybudované hlavné línie vojenských nemeckých opevnení voči postupu spojeneckých vojsk. Sústredené boli okolo mesta Monte Cassino s účelom brániť postup na Rím a celú severozápadnú časť Talianska. Hlavnou obrannou bariérou bola Gustavova línia, ďalšie boli Barbara, Volturno, Bernhardtova, Hitlerova a Cezarova. Využívali pesterť foriem georeliéfu (hlboké doliny, strmé svahy, hrebene a chrbty s výhľadom na okolitú krajinu). Veľmi účinne zastavili postup spojeneckých vojsk, boje trvali od decembra 1943 po jún 1944. Na miestach bojov sa zachovali militárne formy georeliéfu.

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Severné Apeniny:	
<i>Ligúrske Apeniny (1 804 m)</i>	- veľhornatiny na flyši
<i>Colline emiliano-romagnole</i>	- vrchovina na flyši
<i>Toskánsko-Emiliánske Apeniny, resp. Etruské Apeniny (Monte Cimone 2 165 m)</i>	- veľhornatiny a hornatiny na flyši
<i>Apuánske Alpy (Monte Pisanino 1 946 m)</i>	- Conca della Lunigiana, - Conca della Garfagnana (hornatiny a vrchoviny na kryštalíniku s troskami triasových vápencov)
<i>Florenská panva (Bacino di Firenze)</i>	- medzihorská panva s pahorkatinou
<i>Údolie horného Arna (Valdarno superiore)</i>	- medzihorská panva s pahorkatinou
<i>Monti del Chianti (892 m n. m.)</i>	- vrchoviny a pahorkatiny na starých metamorfovaných horninách
<i>Val di Chiana</i>	- medzihorská panva s pahorkatinou
<i>Monti di Pratomagno (1 592 m)</i>	- veľhornatina na starých metamorfovaných horninách
<i>Apeniny kraja Romagna (Appennino romagnole)</i>	- Conca del Mugello, - Conca del Casentino

	- Val Tiberina (údolie hornej Tevery) (vrchoviny na flyši)
Piemontské Predapeniny	- Colline del Monferrato: - Pádska pahorkatina - Colline delle Langhe (pahorkatiny na flyši)

Tab. 6a Geomorfologické celky, podcelky a časti apeninského priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Budované sú najmä vápencami, len jadranské pobrežné pásmo má flyšový vývoj. Geologický podklad a tektonický vývoj podmienili zložitú geologickú stavbu a pestrosť tvarov georeliéfu. Horské pásma sú rozčlenené panvami, doplnené plošinami, všade sa vyskytujú krasové javy s krasovými vodami. Najvyššie časti (od 2 000 m n. m.) boli modelované glaciálnou činnosťou (napr. vápencové pohorie Gran Sasso d'Italia s najvyšším apeninským vrchom Corno Grande 2 914 m n. m. a i.). Oblasť Abruzzu je seizmicky veľmi aktívna.

Antiapeniny tyrrhenské predstavuje najmä pestrá mozaika hornatín, pahorkatín, doplnených kotlinami rôzneho pôvodu a usporiadania, pobrežných nížin a ostrovných oblastí (Tab. 6b). Rozkladajú sa pozdĺž tyrrhenského pobrežia. Najvyšší horský masív Monte Amiata (1 734 m n. m.) má neogénny vulkanický pôvod.

V strednom Toskánsku ležia kryštallické masívy Colline Metallifere („toskánske rudohorie“). V Laziu a Kampánii sú štvrtohorné vyhasnuté sopečné masívy s kalderovými jazerami. Výnimku tvorí činný mohutný stratovulkán Vezuv (1 270 m n. m.).

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Stredné Apeniny:	
<i>Pásmo jadranského pobrežia krajov Marche a Abruzzi</i>	- pobrežné nížiny a pahorkatiny na flyši
<i>Apeniny krajov Umbria a Marche (Appennino umbro-marchigiano)</i>	- Monti Sibilini (2 476 m), - Bacino di Gubbio (panva Gubbio), - Conca di Valtopina (kotliná Valtopina) (vel'hornatiny na vápencoch)
<i>Molasové pohoria krajov Marche a Abruzzi</i>	- Monti della Laga (2 458 m) (vel'hornatiny a hornatiny na flyši)
<i>Údolie stredného Tiberu (Media valle del Tevere)</i>	- Valle Umbra (medzihorská panva)
<i>Monti dell'Umbria</i>	- vel'hornatina na vápencoch
<i>Conca di Terni, Conca di Rieti</i>	- medziorské panvy
<i>Monti Sabini (1 292 m)</i>	- vel'hornatina na vápencoch
<i>Abruzské Apeniny (Appennino abruzzese)</i>	- masív Gran Sasso d'Italia (2 914 m) - Montagna della Majella (2 793 m) - Monte Velino e M. Sirente (2 487 m) - Monti della Meta (2 249 m) - Monti Ernici, Le Mainarde (hornatiny na vápencoch) - Conca aquilana, C. del Fucino, C. di Sulmona
Antiapeniny tyrrhenské:	
<i>nížina dolného Arna, Toskánske pobrežné nížiny</i>	- pobrežné nížiny
<i>Toskánske pliocénne pahorkatiny</i>	- pahorkatiny na flyši
<i>Toskánske hornatiny</i>	- Colline Metallifere („rudohorie“) - Monte Amiata (hornatiny a vrchoviny na kryštaliku)

<i>Toskánske ostrovy a pobrežné mysy</i>	- hornatiny a vrchoviny na kryštaliniku (s výnimkou vulkanického ostrova Capraia)
<i>Monte Cetona (1 148 m)</i>	- hornatina na kryštaliniku
<i>Latinská pahorkatina (Colline del Lazio)</i>	M. Volsini, M. Cimini, M. Sabatini, Colli Albani, M. d. Tofa (neogénne vulkanity)
<i>Monti Lepini, Monti Ausoni, Monti Aurunci</i>	- hornatiny na vápencoch
<i>Agro Romano (Rímske pole), Pontinská nížina</i>	- pobrežné nížiny
<i>Valle Latina</i>	- medzihorská panva
<i>Kampánska nížina (Pianura Campana)</i>	- pobrežná nížina
<i>sopečný masív Roccamonfina, Flegrejské polia, Vezuv, Pontinské o. a vulkanické o. Kampánie</i>	- treťohorné a štvrťohorné vulkanity

Tab. 6b Geomorfologické celky, podcelky a časti apeninského priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Toskánske ostrovy, s výnimkou sopečného ostrova Capraia, sú zvyšok starej pevniny *Tyrrhenis*. Najväčší ostrov je Elba (1 1019 m n. m.), ďalšie sú Gorgona, Pianosa, Montecristo, Giglio, Formiche a Giannutri.

Južné Apeniny (*Appennino Meridionale*) sa svojím georeliéfom výrazne líšia od ostatných (Tab. 6c). Nemajú paralelné horské pásma, len izolované horské masívy oddelené hlbokými zníženinami a kotlinami. Spôsobila to odlišná geologická stavba a tektonické pohyby. Severné masívy sú zložené najmä zo skrasovatelých triasových vápencov (Ap. Kampánske, Lukánske), južné z metamorfovaných hornín starej pevniny *Tyrrhenis* (Ap. Kalábrijské).

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Južné Apeniny:	
<i>Appennino sannita (2 050 m)</i>	- veľhornatiny na flyši
<i>Appennino campano</i>	- Monti del Matese (2 050 m n. m.), - Monti Picentini, (veľhornatiny - Monti Lattari, na vápencoch) - Conca di Isernia (medzihorská panva) - Media valle del Volturno, Valle del Volturno-Calore (zníženiny)
<i>Piana del fiume Sele</i>	- pobrežná akumulčná nížina Sele
<i>Monti del Cilento (1 899 m)</i>	- Monte Alburno (veľhornatina na flyši)
<i>Appennino Lucano (2 267 m)</i>	- veľhornatiny, hornatiny a vrchoviny na flyši s troskami dolomitov, - zníženiny: Vallo di Diano, Conca del fiume Agri
<i>Monte Pollino (2 248 m)</i>	- veľhornatiny a hornatiny na vápencoch
<i>Monti della Basilicata</i>	- veľhornatiny a hornatiny na flyši s troskami dolomitov
<i>Monte Vulture (1 326 m)</i>	- štvrťohorný vulkanický masív
<i>Kalábrijské Apeniny (Appennino Calabro)</i>	- La Sila (1 928 m), - Pobrežný hrebeň (Catena Costiera), - Le Serre (1 423 m), - masív Poro (710 m), - masív Aspromonte (1 955 m) (veľhornatiny, hornatiny a vrchoviny na kryštaliniku)

	- <i>Piana di Sibari, P. di Sant'Eufemia, P. di Gioia (pobrežné nížiny),</i> - <i>Kalábrijské pahorkatiny a pobrežie</i>
Antiapeniny jadranské:	
<i>predhorie Gargano (Promontorio del Gargano)</i>	- <i>hornatiny a vrchoviny na vápencoch</i>
<i>Tavoliere, Piana di Metaponto e litorale di Taranto</i>	- <i>pobrežné nížiny</i>
<i>Terra di Bari, Altopiani delle Murge, Penisola Salentina</i>	- <i>vápencové tabule</i>
<i>Colline della Basilicata</i>	- <i>vrchoviny a pahorkatiny na flyši</i>

Tab. 6c Geomorfologické celky, podcelky a časti apeninského priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Vápencový povrch Južných Apenín je veľmi členitý, na povrchu suchý, s výdatnými zdrojmi podzemných vôd. Georeliéf v oblasti kryštálických bridlíc je menej členitý, typické sú vysoko položené horské masívy (napr. Sila, Aspromonte) so zarovnanými povrchmi a strmými svahmi rozčlenenými dolinami občasných vodných tokov (*fiumare*). Oblasť západnej Kalábie je seizmicky veľmi aktívna.

Ostrovne oblasti apeninskej oblasti sú hornaté (Tab. 6d, e). Na severnom pobreží Sicílie sa rozprestierajú horské pásma Sicílskych Apenín (*Appennino Siculo*). Ich georeliéf leží na kryštaliniku a vápencoch s krasovými formami, výšky majú skoro do 2 000 m n. m. Centrálnu a juhovýchodnú časť ostrova zaberajú silne rozčlenené morske miocénné sedimenty dosahujúce výšku až 1 000 m n. m. Obsahujú sírnato – sádrovcové formácie, na ich povrchu sú početné krasové závrty. Západ ostrova vyplňa hornatý georeliéf na vápencoch a treťohorných súvrstviach pieskovcov a ílovcov. Častý jav sú svahové poruchy (zosuvy počas intenzívnych dažďov). Na východe sa vypína činný sopečný kužeľ Etny zložený z bazaltových lát.

Etna (3 323 m n. m.) tvorí mohutnú prírodnú dominantu na sicílskom pobreží Iónskeho mora s početným osídlením. Má znaky stratovulkánu aj štítovej sopky. Hypotéza predpokladá, že pôvod vulkanickej činnosti priamo nesúvisí so subdukčnou zónou, ako je to v prípade Liparských ostrovov. Pôvod vulkanizmu je pravdepodobne v kombináciách spätného posunu litosférickej dosky v subdukčnej zóne pod Tyrrenským morom, asymetrický riftový systém medzi maltsko-sicílskym blokom a panvou Iónskeho mora alebo aj v priesečníku zlomových systémov a napätím spôsobeným roztáňovaním sicílsko-kalábrijskej riftovej zóny. V sopečnom kuželi, najmä v bočných kráteroch, sa nachádza približne 265 centier s aktívnou časťou erupciou. Erupcie Etny sú väčšinou pokojné, efúzívne, ale občas aj explozívne so seizmicitou. Okolo dráh tečúcich efúzií z bočných kráterov sú vybudované betónové hrádze odvádzajúce lávu do neosídlených oblastí.

Jej úpätie je poľnohospodársky využívané (vinohrady, figovníky, citrusové a olivové sady, gaštany), s množstvom skleníkov (zelenina). Vyššie sú dubové a píniové lesy prechádzajúce do sopečných polí pokrytých popolom a škvarou. Vo vertikálnom smere je množstvo utuhnutých lávových prúdov schádzajúcich do poľnohospodárskych a obytných zón. Vyššie polohy bez vegetácie sú využívané na zimné športy. Vybudované sú lanovky, vleky, parkoviská, do vyšších polôh vedú prашné cesty.

Sardínia sa považuje za zvyšok starého rozlámaného hercínskeho masívu bývalej pevniny *Tyrrhenis* (Kráľ 1999). Hornatý georeliéf, dosahujúci nadmorskú výšku skoro do 1 900 m, je typický svojimi neusporiadanými horskými pásmami s náhornými plošinami, ktorých strmé svahy klesajú k morskému pobrežiu. Jediná rozsiahlejšia nížina (*Campidano*) je na južnom pobreží.

Maltské ostrovy (Malta, Gozo, Comino, Cominotto a i.) ležia na šelfe Apeninského polostrova. Tvoria ich rozlámané skrasovatené vápencové plošiny so zvlneným georeliéfom do 250 m n. m. Ich pobrežia sú väčšinou skalnaté a veľmi strmé.

Liparské (Eolské) ostrovy ležia pri severnom pobreží Sicílie. Tvorí ich skupina siedmych sopečných ostrovov (Lipari, Salina, Vulcano, Stromboli, Panarea, Filicudi, Alicudi) na aktívnom vulkanickom pásme spájajúcich Etnu s Vezuvom. Činná ostrovná sopka Stromboli dosahuje nadmorskú výšku 936 m.

Egadské ostrovy (Favignana, Marettimo, Levanzo, Formica) pri západnom pobreží Sicílie majú hornatý georeliéf na vápencoch a ílovito-piesočnatých sedimentoch. Vrchol Monte Falcone na Marettimo dosahuje 686 m n. m. Ďalej od južného pobrežia Sicílie leží sopečný ostrov **Pantelleria** (836 m n. m.) a z **Pelagických ostrovov** sopečná Linosa (195 m n. m.). Vápencové časti súostrovia sú pokračovaním starej africkej kontinentálnej platne (ostrovy Lampedusa a Lampione). Najďalej na sever od sicílskeho pobrežia leží sopečná **Ustica** (49 m n. m.).

<i>celok, podcelky, ostrovné časti</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Sicília:	
<i>Sicílske Apeniny:</i>	
- Monti Peloritani (1 374 m) - Monti Nebrodi (1 847 m) - Le Madonie (1 979 m)	- hornatiny a vrchoviny na kryštaliniku - veľhornatiny a vrchoviny na flyši - veľhornatiny a vrchoviny na vápencoch
Liparské (Eolské) ostrovy, Monte Etna (3 323m), Pantelleria, Linosa, Ustica	- mladovulkanické oblasti
Piana di Catania, P. d. Gela	- pobrežné nížiny
Monti Iblei, Egadské o., Maltské o.	- vápencové rozlámané tabule
Stredosicílska vrchovina (Monti della Sicilia centrale)	- Monti Erei (1 192 m) (vrchoviny a pahorkatiny na flyši)
Západosicílska hornatina (Monti della Sicilia occidentale)	- hornatiny a vrchoviny na vápencoch
Bassi ripiani della Sicilia occidentale	- pahorkatiny západnej Sicílie

Tab. 6d Geomorfologické celky, podcelky a časti apeninského priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

V apeninskom priestore je málo **nížin**. Tri štvrtiny povrchu zaberajú polohy nad 200 m n. m. Nížiny ležia väčšinou pri pobrežiach a vodných tokoch, sú malé a plošne rozdrobené. Významnejšie hospodárske využitie majú väčšie pobrežné nížiny (napr. Kampánska, Toskánska, Pontinská, tufová Campagna di Roma, sicílske Conta d'Oro a Catanská alebo sardínska Campidano). Ďalej sú to nížiny pri ústiach a dolných tokoch riek (napr. Arno, Sele, apulská Tavoliere) alebo nížiny pozdĺž zálivov (napr. Tarentský, Metaponto, Sibari).

<i>celok, podcelky, ostrovné časti</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Sardínia:	
Rilievi della Gallura	- hornatiny a vrchoviny na kryštaliniku
Pianura del Riu Mannu, Pianura del Campidano	- pobrežné nížiny
vulkanické plošiny severozápadnej Sardínie	- mladovulkanické oblasti
žulové náhorné plošiny Sardínie	- hornatiny a vrchoviny na kryštaliniku
Monti del Gennargentu	- horský masív na kryštaliniku s najvyšším vrchom Punta La Marmota (1 834 m)
vápencové pohoria Sardínie, žulové masívy juhovýchodnej Sardínie, žulové masívy Monti dell' Iglesiente	- hornatiny a vrchoviny

<i>pobrežné ostrovy</i>	- súostrovia Maddalena, ostrovy Asinara, San Pietro, Tavolara, Molara
-------------------------	---

Tab. 6e Geomorfologické celky, podcelky a časti apeninského priestoru
(Kráľ 1999, upravili a doplnili autori)

Horizontálna členitosť pobrežnej línie **apeninského priestoru** je výsledok dlhého a zložitého geologicko – tektonického vývoja. Od Rimini po Pescaru je priamočiare pobrežie. Smerom na juh je apúlske pobrežie členitejšie, polostrov Gargano má v severnej časti lagúnové pobrežie, na juhovýchodnej sa striedajú strmé vápencové klify s piesočnými plážami. Nížina Tavoliere má rovné plážové pobrežie. Tarentský záliv je zo severovýchodu lemovaný suchou vápencovou plošinou Apúlijského polostrova a z juhozápadu hornatým Kalábrijským polostrovom.

Kalábrijské pobrežie, okrem niektorých úsekov, je vysoké a strmé. Na severe ho ukončuje Polikasterský záliv. Vysoký a strmý charakter má aj severnejšia časť **tyrrhenského pobrežia**. Členitosť spestrujú hlboké zálivy (Salernský, Neapolský) s plážami alebo strmými svahmi. Nižšie svahy tyrrhenského pobrežia s rovnejšou pobrežnou líniou sa vyskytujú od Gaetského zálivu po ústie rieky Magry (južne od La Spezie). Lemované je dunami, v minulosti bolo zamokrené (Maremma, Pontinské močiare). Vybiehajú z neho mysy Circeo, Linaro, Argentario a Piombino ležiace na brehoch Follónického zálivu. **Ligúrske pobrežie** má úzke dlhé pláže končiacie pod strmými svahmi (Riviera di Ponente, R. di Levante). Rozsiahlejšie hlboké zálivy (Janovský, Tigullio, Spezijský) poskytujú priestory pre prístavy.

Sicilske tyrrhenské a severná časť **iónskeho pobrežia** je vysoké a strmé, podobne ako kalábrijské. Na západe, juhu a juhovýchode je ploché a nízke. **Pobrežie Sardínie** je na tyrrhenskej strane vysoké, severnejšie členitejšie, s niekoľkými menšími zálivmi (Orosei, Ólbia a i.). Severozápadnú časť vyplňa široký Asinarský záliv, na jeho západnom okraji ležia ostrov Asinara, južnejšie ostrovček Piana. Západná pobrežná línia je veľmi členitá, so striedavými úsekmi vysokých aj nízkych svahov. Členitosť zvyrazňuje Oristanský záliv.

<i>najvyšší bod</i>	<i>Corno Grande (2 914 m n. m.)</i>
<i>2. najjužnejší ľadovec Európy*</i>	<i>Ghiacciaino del Calderone (Corno Grande)</i>
<i>2. najhlbšia zatopená priepasť Európy</i>	<i>Pozzo del Merro (392 m) pri Ríme, 1. európska najhlbšie zatopená je Hranická priepasť (400 m) v Hranickom kráse na Morave</i>
<i>aktívne vulkány</i>	<i>Etna, Stromboli</i>
<i>najdlhšie rieky</i>	<i>Tiber (406 km), Arno (241 km),</i>
<i>calanchi („bad lands“)</i>	<i>erózia povrchu v Severných Apeninách</i>
<i>3. najdlhší horský systém Európy</i>	<i>Apeniny (cca 1 200 km) (Ural 2 500 km, Karpaty 1 400 km, Alpy do 1 200 km)</i>
<i>výber významných prírodných fenoménov</i>	<i>Flegrejské polia (aktívna postvulkanická oblasť), Etna a Stromboli (aktívne vulkány), pobrežné útesy Kalábie, Corno Grande (vysokohorská krajina), calanchi v okolí miest Imola a Forlì (eróziou zdevastovaná krajina), Carrare (lomy kararského mramoru), Sorrentský polostrov spolu s Amalfijským pobrežím (pobrežné útesy)</i>

Tab. 7 Vybrané fyzikogeografické údaje o apeninskom priestore (Archív autorov)

* za najjužnejšie položený ľadovec Európy je považovaný Banský Suchý v bulharskom pohorí Pirin

Podľa geomorfologického členenia Európy (Minár, Machová 2002) patria **povrchové geomorfologické jednotky helénskeho priestoru** do alpsko – himalájskej sústavy (trácko – macedónske pohoria, albánsko – grécke pohoria, ostrovy Grécka, Trácka zníženina).

Povrch helénskeho priestoru je veľmi členitý, výrazne prevládajú vysočiny (cca 82 %) nad nížinami. Štvrtinu priestoru tvoria ostrovné hornaté územia (25 213 km²). Priemerná nadmorská výška je 500 m n. m. Pre horské oblasti sú typické výrazné výškové relatívne rozdiely na malej ploche. Tento fenomén zvyrazňujú najmä pobrežné horské pásma so strmými rozčlenenými svahmi. Povrchové jednotky odrážajú tektonickú stavbu územia (zložitý geologický a tektonický vývoj). Od seba sú oddelené prelomovými dolinami riek. Horské pásma, hráste, preliačiny, kotliny, roviny a nížiny majú väčšinou usporiadanie zhruba v smere sever – juh. Mladé pásmové morfoštruktúry sú usporiadané okolo starých masívov trácko – macedónskeho (na severovýchode) a kykladského v egejskej oblasti, miestami prestúpené vulkanitmi. V antickej dobe umožnil výrazne členitý povrch existenciu množstva malých štátnych jednotiek (*polis*).

Zo severu vstupujú do priestoru horské jednotky albánsko – gréckej sústavy (Tab. 8a). Typické sú striedaním kotlín, vápencovo-flyšových hrástí a horských masívov. Geologické vlastnosti hornín mali vysoký podiel na modelácii georeliéfu. Vápencové pásma sú vyššie, členitejšie, flyšové nižšie so zaoblenými tvarmi georeliéfu.

Západné horské pásmo začína plošne najväčším gréckym pohorím **Pindos** (Smolikas 2 637 m n. m.). Tvoria ho sústava relatívne izolovaných horských celkov ťahajúcich sa zo severu na juh. Ich chrbty s vyššími rázsochami boli modelované glaciálnou činnosťou (kary, morény, plesá). Priesmyk Kataras (1 705 m n. m.) rozdeľuje Pindos na plošne menšiu severnú a väčšiu južnú časť. Jeho najjužnejšie výbežky (napr. Panetolikó a Parnassós, 2 495 m n. m.) strmo klesajú k pobrežiu Iónskeho mora a Korinského zálivu, zasahujú až do Atiky. Západné horské pásma pokračujú na Peloponéze a Eubóji, ako aj na ostrovoch Egejského mora.

<i>celok, podcelky</i>	<i>časti s charakteristikami</i>
Západné horské pásmo:	
<i>Pindos:</i>	
<i>-severná časť (Voreia Pindos):</i>	
<i>Grammos (Maja e Cukapecit, 2 520 m)</i>	<i>(hornatiny a veľhornatiny na kryštaliniku, flyši a vápencoch)</i>
<i>Mourgana (1 806 m)</i>	
<i>masív Smolikas</i>	<i>2 637 m (najvyšší vrchol, kryštalinikum)</i>
<i>horské skupiny Tymfi a Vikos-Aoos (Aigós 2 497 m), Chássia</i>	<i>- Astraka (náhorná krasová plošina) (rullovo-flyšovo-vápencové hornatiny a veľhornatiny)</i>
<i>- južná časť (Nótia Pindos):</i>	
<i>Athamanon (Athamanika)</i>	<i>Kakarditsa, 2 429 m (bridličnato-vápencová veľhornatina)</i>
<i>Lakmos, Lygkos, Mitsikeli</i>	<i>Peristen, 2 295 m (rullovo-bridličnato-vápencová veľhornatina)</i>
<i>Mount Oeta (Oros Oiti)</i>	<i>2 152 m (veľhornatina na vápencoch a flyši)</i>
<i>Karava (Agrafa)</i>	<i>2 184 m (vápencová veľhornatina)</i>
<i>Panetolikó, Vardúsia, Giona, Parnassós:</i>	<i>Liakoura (2 457 m)</i>
<i>člení sa na ďalšie horské časti siahajúce až do aténskej metropolitnej oblasti</i>	<i>(veľhornatiny na vápencoch s ložiskami bauxitov)</i>
<i>vápencové pohoria ostrova Eubója</i>	<i>Dirfis (1 743 m)</i>
<i>vápencové pohoria Peloponézu</i>	<i>2 407 m, Helmos, Taigetos, Paron, Killini s glaciálnymi formami georeliéfu</i>
<i>Východné horské pásmo:</i>	
<i>Voras (Kajmakčalan)</i>	<i>2 521 m (žulovo-rulová veľhornatina)</i>
<i>Verno</i>	<i>Vitsi 2 128 m (rullovo-flyšová veľhornatina)</i>
<i>Askio</i>	<i>2 111 m flyšovo-vápencový horský masív</i>

<i>Vérnio, Vourinos</i>	2 065 m (hrást'ovo-pásmové pohoria)
<i>Piéria, Antichássia</i>	2 193 m hráste (zlepence, vápence)
Olymp	Mytikas (2 917 m): najvyšší vrchol Grécka Skolio (2 911 m), Stefani (2 909 m), Skala (2 866 m) (vápencová veľhornatina)
<i>Ossa, Pelion, Othrys</i>	1 978 m (vápencovo-flyšovo-rulové hornatiny a veľhornatiny)
Severné horské pásma:	
<i>Kerkíni (Belasica)</i>	2 029 m (rulovo-bridličnatá veľhornatina)
<i>Krússia</i>	1 179 m (rulovo-žulová hornatina)
<i>Menoikio (Bozdas)</i>	1 963 m Vrontous, Angistro, Orvilos (Slavjanka) (žulovo-rulovo-vápencová veľhornatina)
<i>Falakro</i>	Profitis Ilias (2 232 m), Aghio Pnevma, Aghios Pavlos (žulovo-rulová veľhornatina)
<i>Pangaion</i>	Koutra (1 956 m) (vápencovo-žulová veľhornatina)
<i>Lekanis (1 298 m), Kamertsi</i>	(rulovo-žulové hornatiny)
<i>Vertiskos, Kerdíllion</i>	1 103 m (rulovo-žulové hornatiny)
<i>polostrov Chalkidiki</i>	Cholomontas (1 165 m), resp. „Ypsilon“ - na Sithonii: Dragoudelis, resp Itamos, - na Athose: Biblické vrchy (Athos 2 033 m) (žulovo-rulové hornatiny až veľhornatiny)

Tab. 8a Vybrané geomorfologické celky, podcelky a časti helénskeho priestoru (Archív autorov)

Súčasť západného horského pásma tvoria aj **ostrovy Iónskeho mora**. Vznikli poklesom pevniny pozdĺž zlomov, morská voda zaliala doliny a oddelila horské chrbty od pevniny. Ostrovy sú hornaté, vápencové, s podmorskými krasovými prameňmi.

Východné horské pásma sú od západného oddelené severojužnou líniou začínajúcou priekopovou prepadlinou Kastorského jazera, prechádzajúcou horným úsekom doliny rieky Aliakmon, traverzujúc cez hydrogeografický uzol rozvodia Egejského a Iónskeho mora do tesálskych rovín a kotlín (zdrojnice rieky Piniós) až k brehom Lamijského zálivu. Na rozdiel od západného pásma sú horské skupiny výraznejšie izolované, bez centrálnej horskej osi (Tab. 8a). Rozdeľujú ich tektonické priekopy, kotliny a prielomové doliny. Najvyššie horské časti boli modelované glaciálnou činnosťou. Ich stavebné geologické jednotky tvoria väčšinou vápence, žuly, ruly a flyšové formácie. Najvyšší vrchol je Mytikas (2 917 m n. m.) vo **vápencovom masíve Olympu** neďaleko pobrežia Solúnskeho zálivu Egejského mora.

Masív Olympu má takmer kruhový pôdorys s obvodom 150 km. Do všetkých strán klesá strmými svahmi, vytvára tak ojedinelú izolovanú vyvýšenú morfoštruktúru. Počas würmského glaciálu bol masív zaľadnený, počas roztápania prudké vodné toky roznášali akumulovaný materiál a budovali pobrežnú nížinu. Vo vápencovom podloží vytvorili hlboké kaňonovité doliny. Z topografického hľadiska sa plošne nevelký masív Olympu považuje za najvyššiu izolovanú horskú časť Európy. Celkove je v masíve 52 štítov, na hlavnom hrebeni so strmými stenami sedem štítov presahuje nadmorskú výšku 2 800 m.

Severné horské pásma sú výsledok zložitých vrásovo – zlomových štruktúr na južných okrajoch rodopského a srbsko – macedónskeho masívu (Mountrakis 1985 in Král 1999). Sú to trosky starých pohorí hercýnskeho aj staršieho veku zmladené alpsko – himalájskym vrásnením (Tab. 8a). Vyzdvihnuté morfoštruktúry tvoria hrást'ové pohoria. Poklesnuté kryhy dali základ dnešným panvám a kotlinám. **Ostrovy Egejského mora** predstavujú vyzdvihnuté morfoštruktúry v poklesávajúcich kryhách morského dna.

Severné pásma sú od východných pásmových pohorí oddelené dolinou rieky Axiós (Vardar). Najvyššie časti (cez 2 000 m n. m.) dosahujú na severe pri hraniciach s Bulharskom

a na polostrove Athos. Základné stavebné jednotky sú tektonicky rozlámané ruly, žuly, bridlice s kryhami vápencov. Napriek tomu, že vyššie položené časti majú skupiny zarovnaných povrchov, ich georeliéf je veľmi členitý (strmé svahy, úzke doliny). Glaciálne formy georeliéfu (kary) sa vyskytujú najmä v pohoriach Falakro a Pangaion.

K veľkým **nížinám** patria Tesálska a Macedónska (Tab. 8b). Tesálska nížina leží vo vnútrozemskej kotline, vďaka akumulárnym sedimentom a zavlažovaniu rieky Piniós (Pineios) patrí k najúrodnejším oblastiam Grécka. Rieka Axiós (Vardar) podobne prispieva k úrodnosti a zavlažovaniu poľnohospodársky využívanému územiu. Od Solúnskeho zálivu na západ sa rozprestiera Solúnska (Bótska) nížina. Vyplňajú ju sedimenty riek Aliakmon a Loudias. Ostatné sú viac-menej úzke pobrežné nížiny, z nich najväčšie sú na dolných tokoch riek (napr. Strymón – Struma, Néstos – Mesta, Evros – Marica a i.).

<i>názov (poloha)</i>	<i>charakteristika</i>
<i>kotlina Ptolemaida (západné Macedónsko)</i>	<i>ťažba hnedého uhlia, energetika</i>
<i>Trácke pobrežné a aluviálne nížiny</i>	<i>medzi riekami Marica a Struma</i>
<i>Macedónska nížina</i>	<i>riečna os Axios (Vardar), poľnohospodárstvo</i>
<i>Tesálska nížina</i>	<i>rieka Piniós, poľnohospodárstvo</i>
<i>Solúnska (Bótska) nížina</i>	<i>medziriečie Aliakmon a Loudias</i>
<i>Argónska kotlina (Peloponéz – Arkadia)</i>	<i>krasové polje, poľnohospodárke využitie</i>
<i>Triasijská rovina (západná Atika)</i>	<i>priemyselná oblasť (Atény, Pireus)</i>
<i>Lelantská nížina (Eubója)</i>	<i>klesá podiel zavlažovaných plôch</i>
<i>rovina Lasithi, okolie Chánie (Kréta)</i>	<i>pestovanie plodín + živočíšna výroba</i>
<i>Messarská nížina (Kréta)</i>	<i>aluviálne sedimenty, olivovníky, vinič</i>
<i>ostrov Gavdos (južne od Kréty)</i>	<i>najjužnejší bod Európy</i>

Tab. 8b Vybrané nížiny helénskeho priestoru (Archív autorov)

Medzihorské kotliny sú nevelké, väčšinou predstavujú rozšírené úseky dolín v menej odolných alebo krasových horninách medzi prielomovými úsekmi riek. Väčšina z nich však bola zatopená, poskytli priestor pre vznik jazier. Niektoré z nich boli vysušené, ich panvovité dna poskytli možnosti pre poľnohospodársku činnosť.

Ostrovy predstavujú pokračovanie pevninských pásmových tektonických štruktúr (Tab. 8c). Budované sú väčšinou vápencami s výskytom mramorov. Najväčší **ostrov Kréta** tvorí súčasť západného horského pásma heleníd. Severné pobrežné svahy sú miernejšie, južné strmšie. Budujú ho väčšinou vápencové pohoria (Lefka Ori s najvyšším vrchom ostrova Pachnes 2 452 m n. m, ďalej Idi, Dikti a Thripti). Rozsiahlejšia Messarská nížina leží na juhu strednej časti ostrova. V georeliéfe sa vyskytujú aj náhorné plošiny s úrodnými pôdami (Nida, Omalos, Lasithi a i.). V Kykladskom súostroví sú aj ostrovy vulkanického pôvodu. Najznámejší je Santoríni (Thíra) s malými ostrovmi predstavujúce zvyšok veľkého sopečného ostrova, potom Mélos (Mílos) a Antimilos. Postvulkanickú aktivitu (fumaroly, horúce pramene) stále prejavuje Nisyros v Južných Sporadoch (Dodekanézy). V egejskom priestore je častá seizmicita.

Ostrov **Cyprus** je pevninského pôvodu s pestrou geologickou stavbou (súčasť anatólskej platne). Od antiky bol známy svojimi nerastnými surovinami (meď, železná ruda, chróm, polymetalické rudy a i.). Jeho povrch predstavujú dve horské paralelné pásma západo – východného smeru. Na severe ťahajúca sa Kyrenia (1 019 m n. m.) je nižšia, budovaná vápencami, mramormi, pieskovecami a vyvrelinami. Južné horské pásmo Troodos (Olympos 1 952 m n. m.) je vyššie, zložené zo starších (ofiolity) aj mladších vrchnokriedových hornín. Od seba ich oddeľuje širšia Messarská nížina (Mesaoria) s pahorkatinným dnom.

Horizontálna členitosť pobrežia je najvyššia z celého regiónu južnej Európy. Na tom sa podieľa nielen množstvo ostrovov, ale aj pevninské pobrežie Grécka. Príčina je v pesternej geologickej stavbe a zložitej tektonike helénskeho priestoru. Priamejšia pobrežná línia sa vyskytuje najmä na podkladoch starých geologických masívov v severnej časti územia (úseky pobrežia Tráckeho mora alebo Solúnskeho zálivu). Jej priebeh narúšajú len širšie zálivy Kavalský a Orfanský, a polostrov Chalkidiki so svojimi výbežkami (Athos, Sithonia, Kassandra). Západné pobrežie Solúnskeho zálivu je priamočiarejšie, v južnej časti od pláží olympskej riviéry sa začína členitosť zvyšovať.

<i>názov</i>	<i>časti, najvyšší vrch, charakteristika</i>
<i>Severoegejské ostrovy (Trácke ostrovy)</i>	<i>Thasos (Ypsarion 1 203 m), ťažba mramoru</i> <i>Samothráki</i> <i>Limnos</i> <i>Lesbos</i> <i>Chios (Pelineon - Chóra, 1 297 m)</i> <i>Samos (Vigla, 1 433 m), vodné zdroje</i> <i>Ikaria</i> <i>Gökçeada, resp. Imros (súčasť Turecka)</i> <i>Bozcaada, resp. Tenedos (súčasť Turecka)</i>
<i>Severné Sporady</i>	<i>Alonissos, Skiathos, Skopelos, Skýros a 27 ďalších ostrovov</i>
<i>Západoegejské ostrovy</i>	<i>Eubója (Delph, resp. Dirphys 1 745 m) a 10 ďalších ostrovov</i>
<i>Kyklady</i>	<i>220 ostrovov (z nich južná časť je podmorského pleistocénného vulkanického pôvodu):</i> <i>- Kéa (p. o.), Kithnos (p. o.), Naxos (p. o., Zeus 1 001 m),</i> <i>Sifnos (p. o.), Syros (p. o.), Andros (p. o.), Mílos (s. o.), Paros</i> <i>(p. o.), Thíra (Santoríni, s. o.), Mykonos, Ios, Amorgos a i.</i>
<i>Južné Sporady (Dodekanézy)</i>	<i>164 ostrovov, z nich je 26 obývaných: Rhodos (Atairo, 1 240 m),</i> <i>Kos (Dikeos), Karpathos (Kali Limni 1 214 m),</i> <i>Patmos (269 m) a i.</i>
<i>Aiginské ostrovy v Aiginskom (Sarónskom) a Argolickom zálive</i>	<i>Salamína (Salamis), Égina, Ídra (Hydra), Póros, Spetses,</i> <i>Dokós, Agistri a 29 ďalších neobývaných ostrovov</i>
<i>Iónske ostrovy</i>	<i>Korfu, Kefalonia, Lefkada, Zakynthos, Itaka, Kalamos,</i> <i>Kastos, Kythéra*, Paxi a ďalších 39 ostrovov</i>
<i>Krétske ostrovy</i>	<i>56 ostrovov Egejského mora, 29 ostrovov Líbyjského mora,</i> <i>súčasť západného horského pásma, vápencové komplexy,</i> <i>najväčší Kréta (Ida 2 498 m)</i>

Tab. 8c *Ostrovy a súostrovia helénskeho priestoru*

*Vysvetlivky: p. o.: pevninský ostrov, s. o.: sopečný ostrov, * na hranici medzi Iónskym a Egejským morom (Archív autorov)*

Pagasecký (Voloský) záliv prstencovito obklopuje horský oblúk Pelionu (polostrov Magnesia) končiaci malým polostrovom Tisajo. Ostrov Eubója od pevniny oddeľujú Severný a Južný Eubójsky záliv. Polostrov Atika vybieha do Egejského mora medzi Aiginským zálivom na západe a Južným Eubójským zálivom na východe. Korinská šija spája Atiku s Peloponézskym polostrovom. Ten je na juhu rozčlenený zálivmi Aiginským, Argolickým, Lakónskym a Mesénskym na menšie polostrovy (Argolický, Lakónsky, Mani a Mesénsky). Západné pobrežie Peloponézu obmývajú vody širokého Kyparisijského zálivu. Severnú časť Peloponézu od severnej časti pevniny oddeľujú Patraský a Korinský záliv.

Členitosť západného (iónskeho) pobrežia zvyšuje Artský (Ambrakijský) záliv, hlboko zarezaný do okolitej pevniny. Juhozápadné výbežky horského pásma Pindos prudko klesajú

k pobrežiu rozčlenenými zrubmi. Rieky Achelos, Arachthos, Acheron a Thiamis vytvorili na svojich dolných tokoch malé aluviálne nížiny.

Staroveký historik Herodotos v 5. storočí pred n. l. upozornil na činnosť rieky Achelos. Rieka, ústiaca do Iónskeho mora, prinášala množstvo sedimentov, ktoré umožnili spojenie niektorých pobrežných ostrovov s pevninou.

Pobrežná línia zaznamenala veľkú dynamiku aj v oblasti Solúnskeho zálivu. V 4. storočí pred n. l. bolo hlavné sídlo macedónskej ríše Pella prístavným mestom. V súčasnosti mesto leží 30 km od pobrežia. Sedimentovaním nánosov riek Vardar (Axios) a Aliakmon sa už v 5. storočí pred n. l. vtedajší morský záliv zmenil na pretekajúcu jazernú plochu. Časom sa postupne sedimentmi zanášalo a v novoveku bola plocha úplne vysušená. Za posledných 2 500 rokov rieky priniesli do zálivu asi 41 km³ sedimentov. Sedimentácia týchto riek pokračuje naďalej. Námorná cesta do solúnskeho prístavu sa musí umelo udržiavať.

najvyšší bod	Mytikas v pohorí Olymp (2 917 m n. m.)
najväčšia plocha	82 % plochy štátu zaberajú vysočiny, z nich horské pásmo Pindos
najväčšie nížiny	Tesálska, Macedónska, Mesarijská (Cyprus)
dĺžka pevninského pobrežia	15 020 km
najhlbší kaňon	rieka Vikos v pohorí Pindos (hĺbka skoro 1 000 m)
najhlbšie priepasti	Epos (469 m), Provatina (405 m) v pohorí Pindos
výber významných prírodných fenoménov	Vikos-Aoos (vysokohorské krasové územie), Parnassos (západné svahy s pôvodnými lesmi), Samaria (vápencové pohorie, kaňon), Olympos (vysokohorská krajina), Prespanské jazerá (Veľké a Malé: jazerá tektonického pôvodu) a i.

Tab. 9 Vybrané fyzickogeografické údaje o helénskom priestore (Archív autorov)

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- hercýnska a alpská orogenéza, geologické jednotky iberského, apeninského, alpsko – pádskeho, helénskeho priestoru a východného Stredomoria,
- iberská, alpská, apeninská a juhobalkánska horská sústava, vulkanity, ostrovné oblasti,
- povrchové depresie: Andalúzska nížina, panva rieky Ebro, Pádska, Kampánska, Tesálska a Macedónska nížina,
- horizontálna členitosť pobrežných línií.

Úlohy:

- vo vybranom regióne zdôvodnite vzťah medzi tektonickou stavbou, geologickým vývojom a tvarmi georeliéfu,
- vysvetlite rozdielnu horizontálnu členitosť medzi iberským a helénskym pobrežím,
- porovnajte z hľadiska vertikálnej členitosti horské systémy Pyrenej a Álp. Prečo sú pyrenejské horské pásma dopravne ťažšie priechodné ako alpské?
- významné prírodné fenomény južnej Európy patria aj medzi najviac navštevované. Nájdite súvislosti medzi dvomi pojmi: Olympská riviéra – pohorie Olymp, Sierra Nevada – Costa del Sol, Neapolský záliv – Vezuv, Liparské ostrovy – Etna, Skalnatý mys – Lisabonský záliv, Pádska nížina – Dolomity,
- vysvetlite vznik formy georeliéfu typu „bad land“, uveďte príklady,
- identifikujte na mape južnej Európy povrchové časti budované usadenými horninami, vysvetlite vzťah výskytu konkrétnych nerastných surovín k tomuto prostrediu.

Literatúra

- Anděl, J., Bičík, I., Bláha, J. D. 2019. *Makroregiony světa. Nová regionální geografie*. Praha: Univerzita Karlova, Nakl. Karolinum, 326 s., ISBN 978-80-246-4273-4
- Gibbons, W., Moreno, T. (ed.), 2003. *The geology of Spain*. London: Publishet by The Geological society, 653 p., ISBN 978-1-86239-110-9
- Bobek, H. ed. 1961 – 1980. *Atlas Republik Österreich*, II., III. Wien: Freytag-Bernd u. Artaria, 9 mapových listov 1 : 750 000
- Cárdenas, F. 2014. *66 petites histoires du Pays Catalan*. Perpignan: Mare nostrum, Ultima necat, 141 s., ISBN 978-2-36771-006-8
- Čermák, J. 2002. *Universum, všeobecná encyklopedie, 4. díl*. 1. české vydání, Praha: Odeon, 105 s., ISBN 80-207-1066-3
- Ehlers J., Gibbard P. (eds.) : *Quaternary glaciations - Extent and chronology, vol. 2, part I: Europe*. pp. 389-394, Oxford: Elsevier, 475 p.
- Franco Aliaga, T. 2010. *Geografía de España*. Madrid: Proyectos Córydon. 19 p., ISBN 978-84-614-5358-0
- Giotto, D. 1963. *Le Alpi*. vol. I., Ambiente naturale. UTET Torino, 663 p.
- Imhof, E. ed. (1965 – 1978). *Atlas der Schweiz*. Verlag der Eidgenössischen Landestopographie, Wabern – Bern, 82 mapových listov
- Král, V. 1974. *The orographic nomenclature and the orographic systems of Continental Greece*. Praha: Acta Univer. Carolinae, Geographica 9, pp. 3-12,
- Král, V. 1999. *Fyzická geografie Evropy*. Praha: Academia, 348 s., ISBN 80-200-0684-2
- Kunský, J. et al. 1968. *Zeměpis světa. Evropa*. Praha: Orbis, 544 s., 11-014-68
- Marazzi, S. 2005. *Atlante Orografico delle Alpi*. 1 : 500 000, 1 : 750 000. SOIUSA. Priuli & Verlucca, 416 p., ISBN 978-88-8068-273-8
- Minár, J., Machová Z. 2002. *Geomorfologické členenie Európy, 1 : 20 000 000*. In Atlas krajiny Slovenskej republiky, Bratislava: MŽP SR, Banská Štiavnica, Esprit, s. 85, ISBN 80-88833-27-2
- Mountrakis, D. M. (1985): *Geologia tis Elladas*. Thessaloniki: University Stido Press, 208 p., ISBN 9-789-60120-139-9
- Netopil, R., Bičík, I., Brinke, J. 1988. *Geografie Evropy*. Praha: SPN, 323 s., 66-01-22/1
- Otero, I., S.-M., Lago, N. M. 2009. *Atlas xeográfico e histórico de Galicia e do Mundo*. Edicións do Cumio, 224 p., ISBN 978-84-8289-328-0
- Paegelow, C. 2008. *Pyrenäen Bibliografie*. Andorra, spanische & französische Pyrenäen, Pyrenees Bibliography. Andorra, Spain & French Pyrenees (in German and English). Verlag Claus Paegelow. ISBN 978-3-00-023936-6
- Sestini, A. ed. 1957. *L'Italia fisica*. Conosci l'Italia, Vol. I., Milano: Touring Club Italiano, 320 p.
- Votýpka, J. 1994. *Fyzická geografie Evropy*. Praha: Univerzita Karlova, 256 s., ISBN 80-7066-931-4

2. 2 Podnebie a vodstvo južnej Európy

Klimatické podmienky južnej Európy vyplývajú najmä z polohy v rámci podnebných pásiem, oblastí a rozloženia ich tlakových útvarov počas roka, vplyvu Atlantického oceána a jeho vnútorných morí s morskými prúdmi, ďalej z blízkosti afrického kontinentu a ázijského svetadielu, vertikálnej klimatickej zonálnosti pásmových pohorí a ich polohy voči prevládajúcemu vzdušnému prúdeniu a členitosti georeliéfu.

Väčšina územia leží v subtropickom podnebnom pásme, alpsko – pádsky priestor patrí do mierneho pásma (Polčák, Hlásny 2002). V rámci subtropického pásma sa nachádzajú podnebné oblasti. **Atlantická oblasť subtropického pásma** ovplyvňuje podnebie na úzkych pobrežných pásmach severu, západu a juhu iberského priestoru. V severnom predpolí Pyrenejí preniká španielsko – francúzskym vnútrozemím do Stredomoria. Východné pobrežie iberského priestoru je pod vplyvom **atlanticko – stredomorskej oblasti**, ktorá sa rozprestiera v celej západnej časti Stredomoria. Jej súčasť je aj **kontinentálna podoblasť** ovplyvňujúca podnebie vo vnútrozemí iberského priestoru. V ňom sa vo vysokých pohoriach prejavuje horské podnebie (okrem Pyrenejí, aj v Kastílskych, Iberských a Andalúzskych vrchoch).

Centrálnou časť apeninského priestoru prechádza klimatická hranica medzi atlanticko-stredomorskou a kontinentálno – stredomorskou oblasťou subtropického pásma. Alpsko – pádsky priestor má na malej ploche výrazné rozdiely klimatických charakteristík. Alpy majú v rámci atlanticko – kontinentálnej oblasti mierneho pásma výrazné horské podnebie. Helénsky priestor a východné Stredomorie sú pod vplyvom kontinentálno – stredomorskej podnebanej oblasti subtropického pásma.

<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>	<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>
<i>Bilbao</i>	<i>14,1</i>	<i>1 174</i>	<i>Valladolid</i>	<i>12,4</i>	<i>422</i>
<i>Gijón</i>	<i>14,0</i>	<i>827</i>	<i>Vigo</i>	<i>14,9</i>	<i>1 303</i>
<i>Oviedo</i>	<i>13,0</i>	<i>848</i>	<i>A Coruña</i>	<i>14,2</i>	<i>1 025</i>
<i>Pamplona</i>	<i>12,3</i>	<i>1 042</i>	<i>Salamanca</i>	<i>12,1</i>	<i>408</i>
<i>Madrid</i>	<i>13,7</i>	<i>450</i>	<i>Lugo</i>	<i>12,5</i>	<i>1 037</i>
<i>Barcelona</i>	<i>16,5</i>	<i>612</i>	<i>Porto</i>	<i>14,4</i>	<i>1 178</i>
<i>Sevilla</i>	<i>18,6</i>	<i>576</i>	<i>Braga</i>	<i>14,2</i>	<i>1 252</i>
<i>Málaga</i>	<i>18,4</i>	<i>520</i>	<i>Lisabon</i>	<i>16,9</i>	<i>691</i>
<i>Córdoba</i>	<i>17,8</i>	<i>612</i>	<i>Coimbra</i>	<i>16,1</i>	<i>922</i>
<i>Valencia</i>	<i>17,4</i>	<i>445</i>	<i>Zaragoza</i>	<i>14,7</i>	<i>357</i>
<i>Palma de M.</i>	<i>16,8</i>	<i>453</i>	<i>Elche/Elx</i>	<i>17,8</i>	<i>318</i>
<i>Almeria</i>	<i>17,9</i>	<i>228</i>	<i>Sabadell</i>	<i>15,8</i>	<i>611</i>

Tab. 10 Základné klimatické údaje vybraných sídiel iberského priestoru za obdobie 1980 – 2010
Vysvetlivky: *T1* – priemerná ročná teplota v °C, *Z1* – ročný úhrn zrážok v mm (Climate-Data.org, upravili autori)

V **iberskom priestore** sú veľké rozdiely medzi severom a juhom, ako aj medzi atlantickým západom a stredomorským východom, a nakoniec aj medzi pobrežnými a vnútrozemskými oblasťami. Tradične sa tento priestor v minulosti rozdeľoval na „vlhkú“ a „suchú Ibériu“ (Brunhes 1902).

Podľa klimatickej klasifikácie W. Köppena (1936) patrí severná časť od Galície po Pyreneje do oblasti mierne teplého, vlhkého a oceánskeho podnebia typu *Cfb*. Juh a najmä juhovýchodné pobrežie má subtropické „etéziové“ podnebie typu *Csa* so suchým a horúcim letom a miernou, ale vlhkou zimou. V centrálnej časti panvy rieky Ebro, a najmä na južných mesetských plošinách (napr. La Mancha) ležia najsuchšie časti iberského priestoru patriace do suchého stepného podnebia typu *BSk*.

Najteplejší mesiac býva júl, niekedy aj august, najchladnejší január. Priemerné mesačné teploty dosahujú v lete na biskajskom pobreží 17 – 20 °C, na alboránskom pobreží 19 – 26 °C. Na atlantickom pobreží sú mesačné hodnoty o 6 – 7 °C nižšie ako na stredomorskom pobreží. Napriek vysokej nadmorskej výške vnútrozemia dosahujú priemerné júlové teploty v Madride (657 m n. m.) hodnotu okolo 24,3 °C a Salamance (805 m n. m.) 21,8 °C. Absolútne maximá teplôt dosahujú okolo 50 °C.

Priemerné **januárové teploty** sa na severe pohybujú v rozpätí 8 – 10 °C, na juhu 11 – 14 °C, vo vnútrozemí na náhorných plošinách len okolo 3 – 5 °C. Najchladnejšie sú vysokohorské oblasti Pyrenejí.

Kvôli malému počtu vysokohorských meteorologických staníc je nedostatok presných teplotných meraní. V literatúre sa uvádza pyrenejský Pic du Midi de Bigorre (2 877 m n. m.) s priemernou januárovou teplotou -8 °C (Král 1999). Absolútne minimá teplôt boli zaznamenané na náhorných plošinách Iberských vrchov (Calamocha -30 °C, Molina de Aragón -28,2 °C). Najvyššia teplota 52,0 °C bola nameraná v auguste 1916 pri močiaroch Pantano de Guadalmellato pri Córdobe.

Priemerné **ročné amplitúdy teplôt** (ukazovateľ kontinentality podnebia) dosahujú najvyššie hodnoty (vyše 22 °C) vo vnútrozemí, na stredomorskom pobreží len 15 – 17 °C, na

atlantickom 8 – 10 °C. Kontinentálne oblasti Mesety majú vždy extrémne teploty. Južná časť má horúce dlhšie suché letá s teplotami až cez 45 °C, zimy sú kratšie, ale chladnejšie s extrémnymi mrazmi až -15 °C. Severná časť Mesety má kratšie, chladnejšie letá s priemernou augustovou teplotou 22 °C, zimy sú dlhšie a studené. Panva rieky Ebro má horúce suché letá s teplotami do 45 °C, zimy sú chladné.

Najpravidelnejší chod denných aj ročných teplôt má atlantické pobrežie. Stredomorské pobrežie má oproti atlantickému väčšie výkyvy teplôt. Andalúzska nížina má mimoriadne horúce letá, ale aj chladnejšie zimy.

Atmosférických zrážok ubúda od severu k juhu, od západu na východ, väčšinou aj od pobrežia do vnútrozemia, ale pribúda so zvyšujúcou sa nadmorskou výškou. V rozložení zrážok sa voči prevládajúcemu prúdeniu zreteľne prejavujú náveterné a záveterné polohy (Král 1999). Najvyšší úhrn ročných zrážok sa vyskytuje v Galícii (mys Cabo Finisterre 2 430 mm) a severnom Portugalsku (Caldos do Gerês 3 106 mm), potom v Kantábrijských vrchoch (Picos de Europa 3 200 mm) a Pyrenejách (2 000 – 2 500 mm). Najmenej atmosférických zrážok spadne na stredomorskom pobreží medzi mestami Alicante a Almería (128 – 274 mm), sú to najsuchšie miesta Európy. Suché sú aj náhorné plošiny a panvy Mesety. Južné pobrežia vysúša miestny letný horúci vietor „bochorno“.

Oblasť mierneho oceánskeho podnebia (typ *Cfb*) je pod celoročným vplyvom frontálneho prúdenia z Atlantického oceána. Zaberá S a SZ pevninskú obrubu s horskými oblasťami zasahujúc do severných okrajov vnútrozemských náhorných plošín a paniev Mesety. Po celý rok je prevládajúce veterné prúdenie zo SV a SZ. Najviac zrážok spadne na jeseň a v zime. Zimy sú mierne, letá chladnejšie, s malou amplitúdou teplôt. Sneženie je len vo vyšších polohách. V Kantábrii vane búrlivý padavý vietor „galernas“.

Oblasť subtropického podnebia (typ *Csa*) zaberá najmä juh a stred iberského priestoru. Typické sú suché teplé letá a mierne zimy so zrážkami. V rámci tejto oblasti sa rozlišujú ďalšie podoblasti. **Kontinentálna podoblasť náhorných plošín a paniev** (suché stepné podnebie typ *BSk*) má zimy suché a chladné, letá horúce a suché. V letných horúčavách sa často vyskytujú vzostupné vzdušné prúdy zdvíhajúce so sebou prach, ktorý znižuje viditeľnosť ovzdušia. Známy je vietor „solano“, roznášajúci horúci vzduch po celej plošine La Mancha. Ležia tu aj lokality s najdlhším trvaním slnečného svitu v Európe, napr. okolie mesta Cádiz má priemerne vyše 3 200 hodín slnečného svitu za rok.

Východné stredomorské pobrežie býva v lete ovplyvňované vetrami vanúciami zo Sahary. Atlantická podoblasť subtropického podnebia je pod výraznejším vplyvom Atlantického oceána. Zimy sú mierne, letá teplé, bez výraznejších horúčav. Zrážky sú len v zime a rýchle ubúdajú od severu k juhu.

V Gibraltárskom prielive veterné prúdenie významnou mierou ovplyvňuje georeliéf. V zúženom priestore sa pravidelne strieda teplý suchý západný vietor „ponente“ s východným vlhkým „levante“.

Alpský priestor je typický predstaviteľ európskej vysokohorskej klímy (Tab. 11). Horské pásmo tvorí rozhranie medzi oceánskym a pevninským vplyvom, ako aj medzi severnými a stredomorskými vplyvmi. Južná alpská obruba klesajúca do pádskej oblasti je otvorená najmä vzdušnému prúdeniu zo Stredomoria. Dlhými južnými dolinami preniká do vnútra horského alpského systému teplý vzduch z Pádskej nížiny (podľa Köppena typ *Cfb*). V dosahu tohto vzdušného prúdenia sú doliny vedúce do Aosty, Sondria, Belluna, Brena a i. Ďalej vo vyšších dolinových polohách sa nachádza vlhký pevninský vzduch (typ *Dfb*). Typický je pre územia okresov Vermiglio, Mazzin, Aprica, Gressoney-Saint-Jean a i. Studená pevninská klíma (typ *Dfc*) je typická pre oblasti Misurina, Predoi, Livigno, Rhêmes-Notre-Dame a i.

V najvyšších polohách prevládajú klimatické zákonitosti **horského a vysokohorského podnebia** (snehové a mrazové typy *ET*, *EF*: Cervinia, Sestriere, Trepalle a i.). Od všeobecnej zákonitosti ubúdania teplôt a pribúdania zrážok s nadmorskou výškou, sú veľké regionálne rozdiely závislé od expozície svahov, smerovania horských hrebeňov alebo dolín, od foriem

georeliéfu (doliny, kotliny, svahy, vrcholové polohy) alebo hospodárskeho využívania územia (kultúrne viacročné plodiny, pasienky, športové zariadenia, vodné nádrže a pod.).

Inverzné situácie počas zimného obdobia v kotlinách a dolinách spôsobujú dlhotrvajúci pokles teplôt. Naopak, vysokohorské hrebene a svahy s južnou expozíciou majú vysoké denné teploty. Podobne, aj úzke pobrežné pásmo Primorských Álp do výšky 500 – 700 m n. m. má v januári kladné teploty, ako aj pobrežia veľkých alpských ľadovcových jazier (subtropické podnebie typu Csa). Föhnový efekt sa výrazne prejavuje v dolinách Veltlín, kde sa nachádzajú aj vinohrady, hornej Adiže (Merano), Ossola a i. (Tab. 11). Typické sú pravidelné denné a večerné prúdenia vzduchu (dolinový a horský vietor).

Na náveterných polohách dosahujú **ročné zrážkové úhrny** 3 000 – 3 300 mm. Smerom do vnútra alpských horských masívov zrážok ubúda (napr. doliny hornej Adiže a Aosty patria k najsuchším alpským územiám v Taliansku). Medzihorské kotliny a doliny majú väčšinu zrážok v letných mesiacoch. Najvyšší priemerný ročný úhrn zrážok dosiahla lokalita Musi (3 313 mm) v Monti Musi (1 878 m n. m.) v Julských Predalpách východného Furlanska (najdaždivejšie miesto v celom Taliansku).

<i>miesto</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>	<i>miesto</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>
<i>Sestriere</i>	2,9	1 350	<i>Aosta</i>	9,7	805
<i>Br.- Cervinia</i>	2,0	1 566	<i>Courmayeur</i>	6,3	1 139
<i>Trepalle</i>	1,9	964	<i>Bolzano</i>	10,2	1 033
<i>Merano</i>	11,3	794	<i>Cortina d'A.</i>	5,7	816
<i>Livigno</i>	3,0	886	<i>Trento</i>	12,5	900
<i>Mazzin</i>	7,9	1 201	<i>Susa</i>	14,5	971
<i>Vermiglio</i>	6,3	720	<i>Bressanone</i>	9,6	834
<i>Sanremo*</i>	13,7	879	<i>Domodossola</i>	10,9	1 033

Tab. 11 Základné klimatické údaje vybraných sídiel a lokalít alpského priestoru za obdobie 1980 – 2010 Vysvetlivky: T1 – priemerná ročná teplota v °C, Z1 – ročný úhrn zrážok v mm, *Ligúrska riviéra, súčasť Primorských Álp (Climate-Data.org, upravili autori)

Maximálna výška snehovej pokrývky dosiahla v marci 1951 na meteorologickej stanici pri jazere Lago d'Avino (horská skupina Alpe Veglia v Lepontských Alpách) hodnotu 11,25 m. Počas zimy 1950 – 1951 v obci Falcade v Dolomitoch napadlo 11,50 m snehu, čo je zatiaľ najvyšší údaj z trvale obývaného sídla. Najnižšia teplota v trvale obývanom sídle mala hodnotu –34 °C v roku 1967 (Livigno).

Pádsky priestor ovplyvňujú horské obruby Álp a Severných Apenín, ale len Apeniny tvoria výraznejšie klimatické rozhranie medzi pádskym a apeninským priestorom. Na celom území je „homogénne“ vlhké subtropické podnebie typu Cfa. Len v západnej časti na vyvýšených miestach sa vyskytujú nevelké ostrovy oceánskej oblasti subtropickej klímy (typ Cfb). V lete je pádsky priestor pod vplyvom tlakovej výše nad tyrrhenským pobrežím, prevláda stabilné počasie. V zime je ovplyvňovaný vysokým tlakom z pevninského severu, na zvlnenom polárnom fronte sú mierne až studené daždivé zimy s častými trvalými hmlami. Východná pobrežná časť býva v dosahu jadranskej bóry. Ročné priemerné teploty sa pohybujú väčšinou v rozpätí 12 – 14 °C. Ročný úhrn zrážok v centrálnej časti dosahuje 500 – 700 mm, na obvode 750 – 1 000 mm, miestami okolo 1 300 mm (Tab. 12).

<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>	<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>
<i>Miláno</i>	13,1	1 013	<i>Forlì</i>	13,3	687
<i>Turin</i>	11,6	917	<i>Udine</i>	12,8	1 341
<i>Benátky</i>	13,2	830	<i>Ravenna</i>	13,3	646
<i>Verona</i>	12,6	822	<i>Ferrara</i>	13,6	666
<i>Bologna</i>	14,0	774	<i>Mantova</i>	13,0	797
<i>Piacenza</i>	13,0	781	<i>Brescia</i>	12,4	877
<i>Cúneo</i>	12,0	770	<i>Parma</i>	12,5	842
<i>Alessandria*</i>	12,8	927	<i>Terst</i>	14,3	1 067

Tab. 12 Základné klimatické údaje vybraných sídiel pádskeho priestoru za obdobie 1980 – 2010
 Vysvetlivky: *T1* – priemerná ročná teplota v °C, *Z1* – ročný úhrn zrážok v mm, * Alessandria leží na kontakte pádskeho a apeninského priestoru (Climate-Data.org, upravili autori)

Apeninský priestor v S – J smere predstavuje klimatickú hranicu medzi atlanticko – stredomorskou a kontinentálno – stredomorskou oblasťou subtropického pásma. Oblasti **tlakových útvarov** sú nepravidelné, ale väčšinou sa nad Apeninami v zime udržiava pásmo vyššieho tlaku, v okolitých moriach sú oblasti nízkeho tlaku. Na tyrrhenskú stranu vanú JV až JZ vetry z Afriky (studený, vlhkejší „*libeccio*“ alebo horúci vlhký „*scirocco*“). Na jadranskom pobreží prevládajú SV až SZ vetry zo strednej a juhovýchodnej Európy (bóra, košava, ktorým sa na abruzzskom pobreží hovorí „*voira*“). Prekračujú aj Apeniny (vietor „*tramontana*“ v oblasti Ríma a Florencie). V lete je nad tyrrhenským pobrežím oblasť vyššieho, nad jadranským nižšieho tlaku. Prevládajú najmä vzdušné prúdenia zo SZ (vietor „*maestrale*“) a SV (bóra).

Polohu apeninského priestoru uprostred Stredozemného mora charakterizujú klimatické typy *Cfb* (centrálne apeninské pásmo), *Dfb* (najvyššie polohy Apenín), *BSh* (južná časť, SV Sicílie, SV Sardínie), *Cfb* (východná jadranská strana), *Csa* (západná tyrrhenská strana, juh polostrova, Sicília, Sardínia, Malta) a v najsevernejšej časti Apenín klimatický typ *Csb*.

Podnebné rozdiely v apeninskom priestore nie sú príliš veľké, ale jednotlivé polostrovné a ostrovné klimatické podoblasti majú svoje špecifiká (Tab. 13). V ligúrsko – tyrrhenskej podoblasti sa na pobreží výrazne prejavuje **vplyv mora**, ale v malej vzdialenosti do vnútrozemia svoj vplyv stráca. Hornaté pobrežia Ligúrie alebo Kalábrie majú viac zrážok ako okolité nížinné pobrežia. Letné teploty smerom na juh stúpajú, zrážok je veľmi málo. Sneh je vzácnosť, príp. snehová pokrývka vydrží veľmi krátko. V zime sa sneh dlhšie udržiava len v Abruzských Apeninách a na Etne. **Jadranské pobrežie** má oproti tyrrhenskému výraznejšie ročné amplitúdy teplôt (21 – 22 °C voči 16 – 17 °C). Zrážok je však menej, najmenej má severoapúlska nížina Tavoliere (pod 500 mm). Najmenší ročný úhrn zrážok má pobrežie Tarentského zálivu (300 mm), čo predstavuje najnižšiu hodnotu v Taliansku.

Horské časti Apenín charakterizuje **vertikálna zonalita klímy**, náveterné a zúveterné polohy určujú množstvo zrážok. Medzihorské znížneniny majú veľké teplotné amplitúdy, v zime sú časté inverzie. Najviac zrážok spadne na severe (više 3 000 mm v priesmyku Passo di Cerreto).

<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>	<i>sídlo</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>
<i>Foggia</i>	15,8	506	<i>Brindisi</i>	16,6	573
<i>Rím</i>	15,7	798	<i>Cagliari</i>	16,4	427
<i>Neapol</i>	15,7	894	<i>Campobasso</i>	12,0	628
<i>Palermo</i>	18,5	611	<i>Catania</i>	17,3	547
<i>Janov</i>	15,6	1 073	<i>Florencia</i>	14,6	912
<i>Valletta</i>	18,6	553	<i>Perugia</i>	13,0	816
<i>Ancona</i>	13,4	776	<i>Pescara</i>	14,3	676
<i>Bari</i>	15,7	586	<i>Taranto</i>	16,1	455

Tab. 13 Základné klimatické údaje vybraných sídiel apeninského priestoru za obdobie 1980 – 2010 Vysvetlivky: *T1* – priemerná ročná teplota v °C, *Z1* – ročný úhrn zrážok v mm (Climate-Data.org, upravili autori)

V **ostrovných územiach** je podnebie pod vplyvom okolitých morí mierne s malými amplitúdami teplôt. Najväčšie amplitúdy má Sicília (18 – 19 °C). Rozloženie teplôt aj zrážok

je ovplyvňované najmä nadmorskou výškou. Letné suchá sú výrazné najmä na Malte, Sicílii a južnej Sardínii.

Helénsky priestor a východné Stredomorie sú pod vplyvom kontinentálno – stredomorskej podnebanej oblasti subtropického pásma. Severná časť je aj pod vplyvom kontinentálnych vzduchových hmôt prenikajúcich z Panónskej panvy alebo Východoeurópskej nížiny. Veľký vplyv na podnebie majú horské pásma, ktoré vytvárajú významné orograficko – klimatické bariéry. Lemujú najmä západné pobrežné oblasti a zo západu prúdiaci oceánsky vzduch transformujú v kontinentálny. Na rozdiel od ostrovov je vplyv Stredozemného mora vo vnútrozemí zanedbateľný, stredomorské podnebie má tam kontinentálnejšie znaky.

Podľa klimatickej klasifikácie W. Köppena (1936) k stredomorskému etézióvemu typu podnebia so suchým horúcim letom (*Csa*) patrí väčšina pevninského územia, egejské a iónske ostrovy, Kréta a Cyprus. V SV časti je dominantný typ *Csb* s teplým letným stredomorským podnebím. Zo SZ na JV sa ťahajú pásma typické pre horskú a vysokohorskú klímu (*Dfb*, *Dsb*).

Zimné vetry sú prudké a chladné. Spôsobujú ich rozdielne **tlakové útvary** nad chladnou európskou pevninou (tlaková výš) a teplým Stredomorím (tlaková níž). Pozdĺž zvlneného polárneho frontu putujú cyklóny prinášajúce zrážky (na horách sneží), búrky alebo vpády chladného vzduchu. V jarnom období vane od afrického pobrežia *scirocco*, spôsobuje náhle oteplenie a roztápanie snehu v horských polohách. V lete vanú v Egejskom mori od severu na juh etézióve vetry (*meltemi*). Spôsobuje ich tlaková výš nad Balkánom a tlaková níž nad Prednou Áziou. Najpravidelnejší chod teplôt majú pobrežné oblasti.

Meltemi je silný severný až severovýchodný suchý vietor (pasátový) nad Egejským morom vyskytujúci sa počas letných horúčav od polovice mája do polovice septembra. Najsilnejší býva v popoludňajších hodinách, môže trvať až do nočných hodín. Môže trvať bez prestávky aj niekoľko dní. Vietor prichádza bez varovania, za jasného počasia, dosahuje rýchlosť až 7 – 8 Beaufortovej stupnice. Je silnou prekážkou počas plavieb jacht, ale aj trajektov medzi ostrovmi. Naopak, počas stabilného prúdenie vzduchu je ideálnym vetrom pre odvážnych jachtárov.

Názov „etézióvy“ pochádza zo starogréckeho slova *etos* (rok). Vietor bol popisovaný už v staroveku, v latinčine sa nazýval „*mal tempo*“ (zlé počasie), preto „*meltemi*“. Poznanie zmien smerov vetrov umožnilo Filipovi II. Macedónskemu načasovanie vojenských operácií v egejskom priestore tak, aby nemohli nepriateľské lode plávať z juhu.

Najväčší **ročný úhrn zrážok** majú západné pobrežia s iónskymi ostrovmi a ich horská pásma (v pohorí Pindos spadne až 1 500 mm zrážok). Smerom na východ a juh zrážok ubúda (Tab. 14). Medzihorské znížneniny trpia nedostatkom dažďa. V náveterných polohách spadne vyše 1 000 mm zrážok (ostrov Korfu 1 087 mm, pobrežná Arta 1 080 mm), v zrážkových tieňoch vnútrozemia alebo egejského pobrežia len do 500 mm (Solún 486 mm, Atény 360 mm, Naxos na Kykladách 380 mm alebo Santoríni 357 mm).

<i>miesto</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>	<i>miesto</i>	<i>T1</i>	<i>Z1</i>
<i>Agrinio</i>	16,7	927	<i>Syros</i>	16,8	442
<i>Atény</i>	18,2	360	<i>Samos</i>	17,8	702
<i>Zakynthos</i>	17,9	943	<i>Solún</i>	15,9	445
<i>Patras</i>	17,4	658	<i>Lárisa</i>	15,6	488
<i>Korfu</i>	16,7	1 087	<i>Tripoli</i>	13,4	807
<i>Éraklion</i>	18,3	478	<i>Janina</i>	13,2	1 081
<i>Rhodos</i>	18,8	697	<i>Alexandroupoli</i>	14,7	563
<i>Kavala</i>	15,0	397	<i>Kalamata</i>	17,3	762
<i>Limassol</i>	18,8	425	<i>Nikózia</i>	18,8	329

Tab. 14 Základné klimatické údaje vybraných sídiel a lokalít balkánskeho priestoru za obdobie 1980 – 2010 Vysvetlivky: *T1* – priemerná ročná teplota v °C, *Z1* – ročný úhrn zrážok v mm (Climate-Data.org, upravili autori)

Grécka klimatológia (Georgalas, Gavreses 1960) rozpoznáva **na území Grécka len tri ročné sezóny**. Jarná sezóna (marec – jún) je obdobím kvitnutia až dozrievania plodov. Letná sezóna (jún – október) je obdobím sucha, kedy prevláda stabilné teplé a slnečné počasie s vetrami „*meltemi*“. Letné suchá trvajú tri až šesť mesiacov, na juhu aj dlhšie. Vetry sú najsilnejšie vždy popoludní, s príchodom súmraku zoslabnú. Najsuchšia je JV časť Kréty, kde obdobie sucha trvá vyše deväť mesiacov.

Sezónu dažďov (október – marec) charakterizuje chladné a oblačné počasie. V západnej (iónskej) časti je najviac atmosférických zrážok, s ročnou priemernou amplitúdou teplôt 16 – 17 °C. Východná (egejská) časť vrátane ostrovov a západnej časti Kréty, je o polovicu suchšia, zimy sú však chladnejšie (vo vysokých polohách Kréty je sneh), ročné amplitúdy dosahujú 17 – 19 °C.

V rokoch 2000 – 2019 bol najmenší ročný úhrn zrážok vo východnej polovici Peloponézského polostrova, východe a severovýchode Grécka. Východná časť Kréty dostáva ročne len 200 mm zrážok, čo je hodnota pre púštne až polopúštne oblasti. Atény majú klimageografickú jedinečnosť – najvyššiu priemernú ročnú teplotu (18,5 °C) zo všetkých hlavných európskych miest.

Skoro celý **Cyprus** vyplňa klimatický typ *Csa* (stredomorské horúce suché letá a mierne zimy). Ročný úhrn zrážok sa pohybuje okolo 300 – 400 mm, v horských pásmach 500 mm (Tab. 14). Východnú časť charakterizuje suchá stepná klíma (*Bsh*). Počas dlhého horúceho leta rieky vysychajú.

Podľa regionálneho členenia **vodstva Európy** (Zaťko, Lauko, Gurnák 2002) patria rieky južnej Európy do úmoria Atlantického oceána a jeho morí. V iberskom priestore skoro 75 % územia odvodňujú rieky priamo do Atlantického oceána (Minho, Duero, Mondego, Tajo, Sado, Mira, Guadiana, Guadalquivir a i.). Ostatné rieky južnej Európy ústia do vnútorných morí. Severovýchodnú časť iberského priestoru odvodňuje Ebro do Stredozemného mora. V jeho povodí sa vyskytujú zanedbateľné plochy bezodtokového územia (Kráľ 1999). Vo východnej časti južnej Európy je najvýznamnejšia rieka Pád. Spolu s Adižou patria k najdlhším, vytvárajú aj spoločné ústie do Jadranského mora. Do helénskeho priestoru väčšie rieky len pritekajú (Vardar, Struma, Marica a i.)

Významnú **hydrogeografickú funkciu** vytvárajú Pyreneje, baskicko – kantáabrijské pohoria a Sierra Nevada v iberskom priestore, a najmä Alpy v alpsko – pádskom priestore. Napriek svojej dlhej rozvodnej čiare, Apeniny nenapĺňajú túto funkciu v plnej miere. Najmä vo svojej vápencovej strednej a suchej južnej časti nedokážu zabezpečovať dostatok vody do okolitých riečnych bazénov. Podobne, ani v helénskom priestore a ostrovoch Stredomoria, nenájdeme významnejší horský systém zabezpečujúci dostatok vody v riečnej sieti.

V iberskom pevninskom priestore je **riečna sieť** dobre rozvinutá, jej hustota je však rozdielna. Väčšina vodných tokov patrí do úmoria Atlantického oceána. Atlanticko – stredomorské rozvodie je výrazne posunuté na východ, tvorí súčasť hlavného európskeho rozvodnia. Podľa režimu odtoku má väčšina tokov atlanticko – stredomorský dažďový režim, v horských oblastiach snehovo – dažďový až snehový (Tab. 15). Ľadovcový režim odtoku sa vyskytuje len na niektorých pramenných úsekoch pyrenejských tokov. V krasových oblastiach sú niektoré vodné toky napájané aj podzemnou vodou (napr. Guadiana). Gibraltár nemá povrchové toky, ani zdroje pitnej vody.

Vodné stavy kolíšu podľa klimatických a geologických podmienok (najmä na vápencovom podloží). Vodné toky v severnej časti iberského priestoru majú malé sezónne rozdiely v prietokoch. Vo všeobecnosti však platí, že čím ďalej na juh, tým sa tieto rozdiely zväčšujú. V južnej časti malé vodné toky často vysychajú, veľké majú počas suchého letného obdobia nízke stavy. Vysychajúce toky sa nazývajú „*torrentes*“ a vyschnuté riečisko zapĺňajúce sa vodou len po občasných dažďoch „*rambla*“.

Spádové profily vodných tokov sú nevyrovnané, najmä v tiesňavách pri prechode z vnútrozemských znížení cez okrajové horstvá, sú pereje alebo vodopády. Povodia veľkých

riek sa smerom k ústiú zužujú. Počas vysokých vodných stavov v horných častiach povodí dochádzalo na dolných úsekoch k častým povodňam. Problém väčšinou vyriešila výstavba vodných nádrží.

Prírodné **jazerá** majú malé plochy, ale vzhľadom na klimatické podmienky sú početné. Z glaciálnych je najväčšie Lago de Sanabria (2 km²) v Sierra Segundera v Astúrii. Ďalšie sú v Pyrenejách, Kantábrijských a Iberských vrchoch. Malé glaciálne jazerá sa vyskytujú vo všetkých vysokých horských pásmach. V suchých oblastiach vnútrozemia aj blízko stredomorského pobrežia sú v rozsiahlych panvách sladkovodné aj slané jazerá. Sú pozostatkom rozsiahlejších vodných plôch. Počas ročných dôb menia svoje rozmery alebo periodicky vysychajú. Niektoré jazerá so sladkou vodou boli v suchých rovinách meliorované pre získanie poľnohospodárskej pôdy. V Kantábrijských vrchoch, plošine v La Mancha, aj inde sú krasové jazerá, najväčšie z nich je *lagunas de Ruidera*. V strede iberského priestoru sa vyskytujú aj sopečné (najmä maarové) jazerá. Jazier tektonického pôvodu je menej, najznámejšie sú Antela v Galícii alebo Janda v Andalúzii. Početnejšie sú lagúnové pobrežné jazerá, viac sa ich vyskytuje na pobreží Stredozemného mora (nazývané „*albufera*“). Najväčšie lagúnové jazero je *Mar Menor* v Murcii (južne od Alicante). Portugalské pobrežia pri Fare a Aveire lemujú lagúny.

Iberský ostrovný priestor (Baleáry, Kanárske ostrovy) nemá dostatočne vyvinutý hydrogeografický systém. Typický znak sú umelé vodné plochy zachytávajúce atmosférické zrážky počas zimného obdobia, a samozrejme vádi.

<i>názov dĺžka toku (v km)</i>	<i>veľkosť povodia v km²</i>	<i>pramenná oblasť (m n. m.)</i>	<i>najvýznamnejšie prítoky</i>	<i>ústie</i>
<i>Duero, Douro (925)</i>	98 160	<i>Picos de Urbión (2 080) Iberské vrchy</i>	<i>Pisuerga, Esla, Tormes, Valderaduey</i>	<i>Atlantický o. estuár</i>
<i>Ebro (928)</i>	85 820	<i>Peña Labra (2 010) Kantábrijské vrchy</i>	<i>Aragón, Gállego, Segre, Jalón</i>	<i>Stredozemné m. delta</i>
<i>Guadalquivir (657)</i>	56 978	<i>S. de Cazorla (1 847)</i>	<i>Genil, Guadaira, Guadamar</i>	<i>Cádizský záliv delta</i>
<i>Guadiana, (Odiána) (829)</i>	55 211	<i>krasová oblasť La Mancha, pr. tok: Pinilla (608)</i>	<i>Cigüela, Zújar, Ardila</i>	<i>Cádizský záliv estuár</i>
<i>Júcar (Xúquer) (498)</i>	22 378	<i>M. Universales (1 506) Iberské vrchy</i>	<i>Cabriel, Magro, Albaida</i>	<i>Valencijský záliv delta</i>
<i>Miño, Minho (340)</i>	17 757	<i>S. de Meira (695)</i>	<i>Lugo, Sil (na úseku 376 m preteká tunelom z čias Rimanov)</i>	<i>Atlantický oceán estuár</i>
<i>Llobregat (170)</i>	5 455	<i>S. del Cadí (1 259)</i>	<i>Riera de Merlès</i>	<i>Stredozemné m. delta</i>
<i>Segura (340)</i>	16 164	<i>S. de Segura (1 413)</i>	<i>Mundo, Alhárabe, Guadalentín</i>	<i>Stredozemné m. bývalá delta</i>
<i>Tajo, Tejo, (Tagus) (1 120)</i>	80 946	<i>Serr. De Albarracín (1 393) Iberské vrchy</i>	<i>Jarama, Manzanares, Alberche, Tiétar, Alagón</i>	<i>Atlantický o. Lisabonský záliv estuár</i>
<i>Turia (280)</i>	6 846	<i>M. Universales (1 680)</i>		<i>Valencijský záliv bývalá delta</i>

Tab. 15 Charakteristiky vybraných riek iberského priestoru
(https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_rivers_of_Spain, upravili autori)

Významnú plochu zaberajú **umelé vodné nádrže** na vodných tokoch. Ich využitie je najmä v zavlažovaní, energetike a ochrane pred povodňami. Ďalšie vybudované vodné plochy zadržiavajú atmosférické zrážky alebo vodu z topiaceho sa snehu. Z nich sa voda odvádza do zavlažovacích sústav.

Alpsko – pádsky priestor zohráva v hydrogeografickom význame strednej, západnej, južnej a juhovýchodnej Európy najdôležitejšiu funkciu. Alpy zachytávajú a akumulujú veľké množstvo atmosférických zrážok a dodávajú vodu riečnym bazénom Dunaja, Rýna, Rhôny a Pádu. Veľký význam pre režim vodných tokov a ich celkovú vodnú bilanciu majú **alpské ľadovce**. Od konca 19. storočia sa však ich plocha neustále znižuje, od konca 20. storočia sa proces roztápania alpských ľadovcov zrýchlil. V južnej časti Álp sa veľké ľadovce vyskytujú v horských skupinách Grandes Jorasses (*Planpincieux*), Ortles (plošne najväčší taliansky ľadovec *Forno*), Mont Blanc (najdlhší ľadovec *Miage, Brenva*), Monte Rosa (*Belveder*), Ötzalských Alpách a Marmolade.

Alpsko – pádsky priestor, ako jediný v južnej Európe, je odvodňovaný jednou veľkou riekou do úmoria jedného mora. Ústrednú hydrogeografickú líniu tvorí rieka **Pád**. Jej prítoky z oboch strán majú veľký spád. Alpské toky majú ľadovcovo – snehový režim odtoku, v dolných úsekoch snehovo – dažďový, apeninské snehovo – dažďový alebo dažďový. Alpské prítoky Pádu pretekajú aj cez ľadovcové jazerá, ktoré im vyrovnávajú prítoky (Ticino cez jazero Maggiore, Adda cez Comské jazero, Oglio cez Iseo, Mincio cez Gardské jazero). Z apeninských prítokov je najdlhší Tanaro (Tab. 16). Riečny systém Pádskej nížiny sa stal základom zavlažovacej sústavy, využívaný je aj pre plavebné účely. Stredný a dolný tok obopínajú umelé hrádze, vplyvom akumulácie unášaného materiálu tečie Pád nad okolitou krajinou.

V regióne Polesine, súčasť pádskej delty medzi riekami Pád a Adiža, ležia niektoré miesta aj štyri metre pod hladinou Jadranského mora. Hydrologická os je umelý kanál „Canal Bianco“, s veľkým prítokom vody. Pokiaľ v Páde a Adiži hladiny riek stoja alebo majú len minimálny spád, odvodňovací kanál má čerstvú tečúcu vodu. Mnoho úsekov na umelých odvodňovacích kanáloch v pádskom priestore má rýchlejší prúd vody ako v Páde.

Kanál Cavo Napoleonica spája rieky Pád, Panaro a Reno, odvádza vysoké stavy hladín z oboch riek. Je dlhý len 18 km, ale je to najvýznamnejšie vodné dielo rozdeľujúce prítokové vody v oboch riekach. Pod apeninským úpäťm boli v minulosti rozsiahle poklesávajúce močiare (Valle Padusa), ktoré sa vysušali už od antických čias.

<i>názov dĺžka toku (v km)</i>	<i>veľkosť povodia v km²</i>	<i>pramenná oblasť (m n. m.)</i>	<i>najvýznamnejšie prítoky</i>	<i>ústie</i>
<i>Adiža (410)</i>	<i>14 700</i>	<i>Reschen Pass Ötzalské Alpy (1 520)</i>	<i>Isarce, Noce, Avisio, Karlinbach, Rom</i>	<i>Jadranské m. spoločná delta s Pádcom</i>
<i>Pád (652)</i>	<i>75 000</i>	<i>Monte Viso (3 841) Kottické Alpy</i>	<i>- alpské: Dora Riparia, Sesia, Dora Baltea, Ticino, Adda, Oglio, Mincio - apeninské: Tanaro, Trebbia, Taro, Secchia, Panaro</i>	<i>Jadranské m. spoločná delta s Adižou</i>
<i>Panaro (148)</i>	<i>2 292</i>	<i>pramenný tok Rio delle Tagliole Monte Rondinaio v Sev. Apeninách (1 600)</i>	<i>Guerro, Tiepido</i>	<i>Pád</i>

<i>Piava (220)</i>	4 126	<i>M. Peralba Karnské Alpy (2 037)</i>	<i>Boite, Maè, Cordevole</i>	<i>Jadranské m. delta</i>
<i>Reno (212) (pádsko- apeninský priestor)</i>	5 040	<i>Piteglio v Sev. Apeninách 2 zdrojnice (745, 1 020)</i>	<i>Silla, Setta, Idice, Santerno, Senio</i>	<i>do 18. st. Pád, dnes lagúna Jadranského m.</i>
<i>Soča, Isonzo 96 + 43</i>	3 400	<i>slovinské Julské Alpy (876)</i>	<i>Tolminka, Lepenjica</i>	<i>Jadranské m. lagúna</i>
<i>Tagliamento (178)</i>	2 916	<i>Mauria Pass Karnské Alpy (1 195)</i>	<i>Fella s prítokom Canal del Ferro</i>	<i>Jadranské m. delta</i>

Tab. 16 Charakteristiky vybraných riek alpsko – pádskeho priestoru
(https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_rivers_of_Italy, upravili autori)

Vo vápencových územiach sa vyskytujú **krasové a ponorné vodné toky**. Z nich najznámejšia je Timava (tal. Recca), prameniaca v hydrogeologicky zložitom systéme podzemných krasových vôd v taliansko – slovinskom pohraničí a vlievajúca sa do Terstského zálivu.

Alpsko – pádsky priestor má v rámci južnej Európy najväčšiu plochu jazier. Veľké **ľadovcové jazerá** sú najmä v južnom predpolí Álp, množstvo malých karových zase vo vysokohorskej krajine. Z nich najvyššie položené sú *Lago Verde* v masíve Monte Rose (2 856 m n. m.) a *Lago Gelato* v horskej skupine Adamello. V okolí delty Pádu a pri pobreží sú lagúnové jazerá.

Rozsiahlejšia vodná plocha ľadovcových jazier a ich otvorenosť voči južnému prúdeniu vzduchu spôsobujú osobitné klimatické podmienky. Najväčšie jazero je Gardské (370 km², hĺbka 346 m), ležiace len 65 m n. m. Na jeho západnom brehu sa vyskytujú prirodzené druhy subtropickkej vegetácie, pestujú sa citrusy a olivovníky. Druhé najväčšie jazero je Lago Maggiore (212 km², hĺbka 372 m). Z jeho plochy vystupuje osem ostrovov, z nich Boromejské ostrovy sú turistami navštevované. Jazero tvorí administratívnu hranicu medzi Lombardskom a Piemontom, jeho severná časť patrí Švajčiarsku. Posledné z veľkých jazier je Comské (145 km², hĺbka 410 m) s husto osídlenými brehmi (najväčšie mestá Como a Lecco). Ďalšie menšie sú Iseo (65 km²), Luganské jazero (50 km²), Orta (18 km²) a i.

Umelé vodné nádrže boli vybudované pre ochranu krajiny pred povodňami, energetické účely a zavlažovanie územia. Hydroelektrárne sú na hlavných riekach a ich bočných prítokoch, ako Piava, Adiža, Dora Baltea, Avisio, Rienza a i.

Zaujímavú históriu má priehrada Lago di Resia v povodí Adiže. Je to najvyššie položená umelá vodná plocha v talianskych Alpách (1 500 m n. m.). Plán vybudovať priehradu na hydroenergetický účel pochádza z roku 1920. Nový plán z roku 1939 plánoval spojiť dve pôvodné jazerá do jednej umelej vodnej plochy. Vojna prerušila začiatok výstavby, proti jej pokračovaniu v roku 1950 sa však postavili obyvatelia susednej švajčiarskej obce Splügen. Výstavba však pokračovala na talianskej strane aj napriek odporu obyvateľov tirolskej obce Graun.

Smutnú históriu majú dve priehrady – Vajont a Gleno. Mohutný zosuv svahu v roku 1963 spôsobili vzdušenie vodnej hladiny prvej z nich. Voda sa prevalila cez priehradný múr a prívalová vlna spôsobila v doline katastrofické následky. Na priehrade Gleno v roku 1923 nevydržal priehradný múr tlak vody a pretrhol sa. Následná prívalová vlna spôsobila katastrofu. Priehradný múr Vajontskej priehrady zostal zachovaný, z múru priehrady Gleno zostali len zvyšky.

V rámci režimu odtoku má **apeninský priestor** veľa spoločných znakov s iberským aj helénsym. Na rozdiel od nich má však malú hustotu riečnej siete. Územie polostrova je úzke, prechádzajúce rôznymi klimatickými podoblasťami, riečne bazény sú nevyvinuté. Vo vodnej bilancii krajiny a jej hospodárskom rozvoji majú nezastupiteľnú úlohu krasové pramene a podzemné vody vápencových oblastí.

Rieky majú **veľmi kolísavý režim odtoku** (s výnimkou krasových riek). Čím ďalej na juh, tým sú väčšie rozdiely vo vodných stavoch. Výrazné minimá sú v lete, maxima v zime a na jar. Prevláda najmä dažďový režim odtoku, vo vyšších polohách dažďovo – snehový (kde okrem februárového maxima majú aj októbrové alebo novembrové). Vodné toky Kalábie, Sicílie a Sardínie majú v lete vyschnuté korytá, ktoré sa naplňajú len počas dažďov alebo topenia snehu (periodické toky „*fiumari*“). Okrem nich sú aj epizodické toky („*torrenti*“), ktoré sa naplnia počas privalových dažďov alebo náhleho topenia snehu (Tab. 17).

<i>názov dĺžka toku (v km)</i>	<i>veľkosť povodia v km²</i>	<i>pramenná oblasť (m n. m.)</i>	<i>najvýznamnejšie prítoky</i>	<i>ústie</i>
<i>Arno (245)</i>	8 228	<i>M. Falterona S. Apeniny (1 385)</i>	<i>Sieve, Bisenzio, Era, Elsa, Pesa, Pescia</i>	<i>Ligúrske m. uprav. delta</i>
<i>Aterno- Pescara (152)</i>	3 190	<i>M. d. Laga Str. Apeniny (1 200)</i>	<i>Sagittario, Orfento, Tirino</i>	<i>Jadranské m. priame ústie</i>
<i>Flumendosa (127)</i>	1 775	<i>Sardinia M. Armida (masív Gennargentu) (1 270)</i>	<i>Mulargia</i>	<i>Tyrrhenské m. priame ústie</i>
<i>Liri – Garigliano (158)</i>	5 020	<i>M. Camiciola Str. Apeniny (1 701)</i>	<i>prítoky Liri: Sacci, Gari, Melfa, od sútoku s Gari: Garigliano</i>	<i>Tyrrhenské m. priame ústie</i>
<i>Salso (Imera) (144)</i>	2 122	<i>Sicília, M. Nebrodi</i>		<i>Sicílsky prieliv (delta: 2 ústia)</i>
<i>Simeto (113)</i>	4 186	<i>Sicília, M. Nebrodi (1 700)</i>	<i>Dittaino + Gornalunga</i>	<i>Iónske m. uprav. delta</i>
<i>Tiber (405)</i>	17 375	<i>M. Fumaiolo S. Apeniny (1 270)</i>	<i>Chiascio, Nestora, Paglia, Nera, Aniene</i>	<i>Tyrrhenské m. delta</i>
<i>Tirso (152)</i>	3 375	<i>Sardinia Altopiano Budduso (985)</i>	<i>Tortu, Bolotana, Taloro, Araxisi, Merchis</i>	<i>Oristanský záliv Stredozemné m. (delta)</i>
<i>Volturno (175)</i>	5 550	<i>M. Cervialto Str. Apeniny (1 809)</i>	<i>pramenný tok Calore Irpino (108 km):prítoky Ufita, Tammaro</i>	<i>Tyrrhenské m. priame ústie</i>

Tab. 17 Charakteristiky vybraných riek apeninského priestoru
(https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_rivers_of_Italy, upravili autori)

Rozsiahle vápencové geologické podložie reguluje prietoky vodných tokov, zadržiava okamžité maximálne prietoky a dodáva vodu aj v časoch sucha. Od staroveku boli krasové pramene chránené a využívané na zásobovanie miest vodou. Najvýznamnejšia oblasť krasových prameňov v celom apeninskom priestore je „*Peschiera sotto Antròdoco*“ s výdatnosťou $16 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$. Leží na hornom toku rieky Velino, prítoku rieky Nera, ktorý sa vlieva do Tiberu. Tieto pramene stále zásobujú rímsku metropolitnú oblasť vodou.

Krasové vody okolo pramennej oblasti rieky Sele, s výdatnosťou okolo $5 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$, zásobujú vodou suchú jadranskú Apúliu, hoci rieka Sele sa vlieva do Salernského zálivu Tyrrhenského mora. Vodovodná sieť má dĺžku vyše 1 600 km.

Rieka Volturno (s pramenným tokom Calore Irpino) je napájaná krasovými vodami. Napriek tomu, že jej vodné stavy kolíšu (od 30 po $1 560 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$), je najdôležitejšia rieka Kampánie a neapolskej metropolitnej oblasti. Za antických čias boli krasové vody v okolí Neapola zachytávané do vodovodov

(napr. *Aqua Augusta*), ktorým tiekla voda na pobrežie (Neapol, Puzzuoli, Cuma) alebo do vnútrozemia (Benevento). V súčasnosti naďalej, už zmodernizované, plnia svoj účel.

Zložité geologické a tektonické podmienky podmienili početnosť a pestrosť vývoja prírodných vodných plôch. V medzihorských panvách riek Arno, Tiber a ďalších boli ešte vo štvrtohorách **tektonicko – riečne jazerá**. Z nich sa zachovalo len Trasimeno (128 km²), ostatné zanikli. Krasové jazerá mali dynamický vývoj, mnohé z nich aj zanikli ľudským zásahom, niektoré sa zmenili v polja (napr. panva bývalého jazera Fucino). Malé krasové jazerá sú po celom apeninskom priestore (známe sú Matese v taliansko – slovinskom pohraničí alebo apeninské Doberdo).

Rozsiahlejšie zastúpenie majú aj **jazerá vulkanického pôvodu** (kráterové, kalderové, maarové), najviac ich je v Laziu (napr. Bolsena, Bracciano, Vico). Nížinné pobrežia lemujú lagúnové jazerá (napr. na polostrove Gargano lagúny Varano a Lesina, Burano v pobrežnej nížine Maremma alebo Sorso na SZ Sardínie a i.). V najvyšších polohách Apenín sú jazerá glaciálneho pôvodu (Nero v Mt. Maggiorasca, Santo v Mt. Marmagna, Verde v Mt. Sillara a i.). Procesmi svahovej modelácie vznikli aj zosuvom prehradené jazerá (alpské L. di Dobbiaco, L. di Levico).

V celom apeninskom priestore sú vybudované **umelé vodné plochy** pre zásobovanie vodou (najmä v južnej a ostrovnej časti) a energetické účely. Z nich vedú vodné kanály na zavlažovanie pobrežných nížin alebo vnútrohorských kotlín. Veľmi početné sú aj pramene minerálnych a termálnych vôd.

Na ostrovoch **Malty** nie sú žiadne prirodzené vodné toky ani nádrže. Na obývaných ostrovoch sú **umelé nádrže** na zachytávanie zrážkovej vody počas zimných dažďov. Voda sa získava aj odsolovaním morskej vody alebo sa dováža z pevniny.

Helénsky pevninský priestor charakterizujú krátke autochtónne a vodnatejšie alochtónne toky. Autochtónne rieky majú prudký spád, v lete majú nízke prietoky, na východe niektoré aj vysychajú (sezónne alebo periodické toky „*chimaros*“). Rieky na veľkých ostrovoch sú krátke, na malých úplne chýbajú. Celkove sa zavodňujú len v zimných mesiacoch počas dažďov alebo na jar počas topenia snehu vo vysokých polohách. Rieky majú dažďovo – snehový alebo snehovo – dažďový režim odtoku. V zachovaní pravidelného vodného režimu majú zvláštne postavenie rieky krasových území. Kvôli nevyrovnanému režimu odtoku boli na vodných tokoch postavené vodné nádrže. Voda z nich sa využíva najmä na zavlažovanie. Na ostrovoch, vo vrcholových polohách, sa do nádrží zachytáva zrážková voda. Rieky balkánskeho priestoru patria do úmorí Egejského, Krétskeho, Iónskeho a Jadranského mora, ale vlievajú sa aj do malých bezodtokových paniev (Kopajda a Yliki v Boiótii, panva Feneos na severe Peloponézu a i.)

Alochtónne rieky sú najvodnatejšie (Axiós – Vardar, Strymón – Struma, Nestos – Mesta, Evros – Marica). Pramenia v trácko – macedónskych horských masívoch, na dolných úsekoch ich využívajú zavlažovacie systémy pobrežných nížin. Prinášajú veľké množstvo sedimentov, ich akumulácie predstavujú významný dynamický fyzicko – geografický fenomén pobrežnej krajiny. Dolné úseky všetkých gréckych riek počas vysokých vodných stavov významne modelovaliorské pobrežia až do nedávnej minulosti. V mestských aglomeráciách sú menšie rieky kanalizované.

Jediná grécka rieka (s prítokmi Drino, Sarantaporos a Voidomatis) odvádza vodu do Jadranského mora cez Albánsko, je Aoös (alb. Vjosë). Pramenné oblasti má v severnej časti pohoria Pindos. Tam pramení aj **najdlhšia autochtónna rieka** Achelos, ústiaca deltou do Iónskeho mora. Veľmi malú hustotu riečnej siete majú územia Peloponézu, úplne však chýba na väčšine malých ostrovov (Tab. 18).

Z prírodných vodných plôch sú najpočetnejšie **tektonické a krasové jazerá**. Zo severu zasahujú Veľké a Malé Prespanské jazero oddelené od seba úzkou piesočnou šíjou, majú tektonický pôvod s krasovou hydrografiou. Ďalšie tektonické jazerá sú v macedónskej (Volvi

na Chalkidiki, Lankada, Vegoritida, Dojranské jazero v severnom pohraničí a i.), tesálskej (Voiviida a i.) a centrálnej časti Grécka (Lisimachia. Trichonida a i.). Tektonicko – krasový pôvod majú niektoré jazerá v centrálnej časti (napr. Amvrakia). Počas historických aj nedávnych dôb bolo mnoho krasových jazier vysušených (napr. jazero Karla v Tesálii) alebo sa zmenšila ich plocha (napr. okolie jazier Kopajda a Yliki v Boiótii alebo jazero Stymfalia na Peloponéze). Bývalé dná sa poľnohospodársky využívajú. Krasovo – riečného pôvodu je Janinské jazero (alebo jazero Pamvotida), prietokové je napr. Orestida v Kastorii.

Vysokohorských jazier ľadovcového pôvodu je málo (napr. Gistova v pohorí Gramos). Lagúnové jazerá boli v minulosti početnejšie, ich plocha sa menila vplyvom akumulácie riečnych sedimentov alebo zanikli činnosťou človeka. Známe lagúny sú Vistonida v Trácii alebo Kournas na Kréte. Niektoré pobrežné jazerá so sladkou vodou boli umelo spojené s morom a stali sa súčasťou prístavov (napr. Voulismeni na Kréte).

Jazero Vouliagmeni naďaleko pobrežia Aiginského zálivu v Ate má unikátny vodný systém. Vzniklo približne pred 2 000 rokmi, v bývalom jaskynnom pobrežnom systéme. Vplyvom zemetrasenia sa zrútili jaskynné stropy a vytvoril sa povrchový vodný systém prepojený s podzemnou, morskou aj povrchovou vodou. Do neho aj zvyšných podzemných priestorov prúdi v lete teplá morská voda (28 – 35 °C) podzemným kanálom. Voda má preto priemernú teplotu 21 – 24 °C. Počas ročných období sa mení slanosť, teplota, a tým aj hustota vody.

<i>názov dĺžka toku (v km)</i>	<i>veľkosť povodia v km²</i>	<i>pramenná oblasť (m n. m.)</i>	<i>najvýznamnejšie prítoky</i>	<i>ústie</i>
<i>Achelos(220)</i>	<i>5 472</i>	<i>Lakmos (Pindus) (2 000)</i>	<i>Aspropotamos</i>	<i>Iónske m.</i>
<i>Aliákmon (297)</i>	<i>7 500</i>	<i>Grammos (2 050)</i>	<i>Moglenitsas</i>	<i>Iónske m., delta Solúnsky zál</i>
<i>Aoös/Vjöse (272, v Grécku 80)</i>	<i>6 706</i>	<i>Pindos (1 950)</i>	<i>Sarantaporos, Drino, Voidomatis</i>	<i>Jadranské m. delta</i>
<i>Arachthos (110)</i>	<i>2 209</i>	<i>Pindos (1 500)</i>		<i>Iónske m., Artský zál., delta</i>
<i>Evros/Marica (480, v Grécku 170)</i>	<i>53 000</i>	<i>Rila (2 378)</i>	<i>Arda, Erithropotamos</i>	<i>Egejské m. delta</i>
<i>Axios/Vardar (388)</i>	<i>25 000</i>	<i>kotlina Pološka (Vrutok, 550)</i>		<i>Egejské m. Solúnsky z. delta</i>
<i>Nestos/Mesta (230, v Grécku 104)</i>	<i>5 184</i>	<i>Rila (2 240)</i>		<i>Egejské m. delta</i>
<i>Pineios (205)</i>	<i>9 500</i>	<i>Pindos (1 200)</i>	<i>Tatarisios, Enipeas,Portaikos</i>	<i>Egejské m. delta</i>
<i>Strymón/Struma (415, v Grécku 145)</i>	<i>17 330</i>	<i>Vitoša (2 180)</i>	<i>na území Grécka: Angitis</i>	<i>Egejské m. Orfanský zál. priame ústie</i>
<i>Thiamis (Kalamas) (115)</i>	<i>1 900</i>	<i>Pindos</i>	<i>Tyria</i>	<i>Iónske m. delta</i>

Tab. 18 Charakteristiky vybraných riek helénskeho priestoru
(https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_rivers_of_Greece, upravili autori)

Grécko má vysoký počet **umelých vodných nádrží**. Väčšinou sú vo vysokých horských polohách, kde zachytávajú zrážkovú vodu. Väčšiu plochu majú v riečnych dolinách. Priehrady sú vybudované na väčších riekach, ako Acheloos (priehrady Kastraki, Stratos a i.), Evinos, Charadros a Varnavas (priehrada Marathon), Mornos, Strymón (nádrž Kerkini), Aliakmon a i., ale aj na veľkom počte malých vodných tokov.

Ostrov **Cyprus** má veľmi riedku riečnu sieť. Všetky toky majú stredomorský dažďový alebo dažďovo – snehový režim odtoku. Malé toky v lete úplne vysychajú. Najviac vody majú počas zimných dažďov alebo topenia snehu (november – apríl). Najdlhšie rieky sú Pedieos (98 km) a Gialias (Yialias, 88 km), odvodňujúce Messarskú nížinu a vlievajúce sa spoločným tokom do Ammóchostoského (Famagustského) zálivu na východe ostrova. Veľký význam majú priehradné nádrže predstavujúce jediný, ako-tak stabilný, zdroj vody. Čoraz väčšie množstvo pitnej vody sa získava aj odsolovaním morskej vody. Z jazier sa vyskytujú slané, v lete vysychajúce vodné plochy (napr. na polostrove Akrotiri, pri Larnake). V okolí Famagusty sú menšie sladkovodné jazerá.

Stredozemné more zaberá 0,8 % povrchu svetového oceána. Podľa Svetovej hydrografickej organizácie (OHI) sa člení na dve časti, západnú a východnú. Západná časť začína západným vstupom do Gibraltárskeho prielivu líniou od mysu Trafalgar na andalúzskom pobreží po marocký mys Spartel. Na severovýchode je ohraničená západným pobrežím Talianska až po líniu spájajúca kalábrijský mys Paci so sicílskym mysom Peloro pred severným vstupom do Messinskej úžiny. Ďalej sleduje severné pobrežie Sicílie až po jeho najzápadnejší mys Boeo pri Marsale a východnú hranicu uzatvára priama spojnica idúca cez Sicílsky prieliv k tuniskému mysu Bon. Súčasťou západnej časti sú štyri okrajové moria (Alboránske, Baleárske, Ligúrske a Tyrrhenské). Zo zálivov je najväčšia Levia zátoka (Golfe du Lion), ostatné zálivy sú menšie (Valencijský, Janovský, Salernský a i.). Východná časť Stredozemného mora je na východe ohraničená vstupom do Dardanelskej úžiny (línia medzi tureckými Kumkale a Mehmetçik Burnu), pobrežiami štátov juhozápadnej Ázie a vstupom do Suezského prieplavu (OHI 1953). Z hľadiska morského práva je diskutabilné začlenenie Marmarského, Azovského a Čierneho mora do vodnej plochy Stredozemného mora (Andreone, Cataldi 2010, Leanza 1994). Z geografického hľadiska ich však považujeme za súčasť Stredozemného mora. Východnú časť vyplňa väčšie množstvo okrajových morí (Jadranské, Iónske, Líbyjské, Krétske – pri pobrežiach Kréty aj Myrtónske a Karpatské, ďalej Levantské, Egejské a Trácke). Zo zálivov sú najväčšie Tarentský, Solúnsky, Patraský, Korintský, Aiginský a i., z ázijských Antalyjský a Iskenderunský, z afrických Veľká a Malá Syrta.

Priemerná hĺbka Stredozemného mora je 1 500 m, najväčšiu hĺbku má priekopa Kalypso (5 267 m) v Iónskom mori (pri Peloponéze). Neďaleko ležiaca Matapanská priekopa má hĺbku 5 121 m. Druhé najhlbšie je Tyrrhenské more (najväčšia hĺbka 3 731 m). Salinita vody stúpa od západu na východ a pohybuje sa medzi 36 – 39,5 ‰. Teplota vody sa pohybuje od 17 – 18 °C v zimných mesiacoch po 27 – 30 °C v letných mesiacoch. Voda na povrchu východnej časti Stredozemného mora má výrazne vyššiu teplotu ako v západnej časti. Hlbinná teplota vody neklesá pod 13 °C, pretože do mora nepritekajú studené spodné prúdy z Atlantického oceánu. Pohyby morskej vody sa prejavujú najmäorskými prúdmi, menej slapovými javmi. Rozdiel medzi prílivom a odlivom býva naviac do dvoch metrov, v priemere dosahuje 40 cm. Každé z morí Stredozemného mora má morský pobrežný prúd proti smeru hodinových ručičiek. V rámci svetového oceána predstavuje uzavretý morský bazén. Gibraltársky prah reguluje množstvo a kvalitu prúdenia morskej vody. Za normálnych okolností sa povrchové atlantické vody, ktorú sú relatívne teplé a málo slané, vlievajú do Stredozemného mora. Naopak, stredozemné vody z väčších hĺbok, ktoré sú relatívne studené a slané, odchádzajú do Atlantického oceánu. Morom vedú migračné trasy morských živočíchov (ekonomicky najvýznamnejšie sú ťahy tuniakov).

2. 3 Pôdy, rastlinstvo a živočíšstvo

Pestrá horizontálna a vertikálna zonalita územia v spojení s významnou variabilitou geologického podložia oblastí južnej Európy podmienili vznik veľmi rozdielnych **pôd**. Podľa

Kolényho a Barku (Kolény, Barka 2002) najväčšiu plochu zaberá skupina škoricových a sivoškoricových pôd. Vypĺňajú skoro 70 % pôdneho krytu iberského priestoru, 40 % apeninsko – ostrovného a 95 % helénskeho pevninsko – ostrovného priestoru. V rámci Európy má región najväčšie plochy výskytu rendzín rubifikovaných a terra rossa (apúlske pobrežie, JV Peloponézu, polostrov Chalkidiki, Cyprus a i.).

Významné zastúpenie v pôdnych typoch majú **nevyvinuté (mladé) pôdy**. V najvyšších polohách Álp a Pyrenej, na miestach trvalého snehu a ľadu, vznikli kryosoly. Majú dlhodobo zamrznuté nielen pôdne horizonty, ale aj pôdotvorný substrát. Vo vyšších nadmorských výškach Pyrenej, Siera Nevady, Álp, Apenín, Pindosu, Olympu a i. sa nachádzajú plytké pôdy (litozeme). Vo vyšších polohách sú bez porastu, nižšie sa vyskytujú alpínske lúky. Vyvinuli sa na pevných a spevnených silikátových (žuly, ruly) alebo karbonátových (vápence) horninách. Do tejto skupiny patria aj regozeme. Nachádzajú sa na nespevnených silikátových až karbonátových sedimentoch. Vyskytujú sa v teplejších a suchších oblastiach iberského, apeninského a helénskeho priestoru, ako aj na ostrovoch Stredozemného mora.

V najnižších dnových dolinových polohách, nivách riek a akumulčných rovinách sa vyskytujú **fluvizeme**. Ich koncentrovaný výskyt je v pádskom priestore, veľkých nížinách iberského priestoru, menej na severe balkánskeho priestoru. Poľnohospodársky sú intenzívne využívané, na ich plochách sú rozsiahle zavlažovacie systémy. Na ostrovoch Kréta a Cyprus predstavujú základnú podmienku existencie rastlinnej poľnohospodárskej výroby.

Zo skupiny **melanických pôd** sa v horských polohách vyvinuli rankre (najmä na zvetralinách granitov, rúl, kremítých dioritov a pod.). Nájdeme ich v Pyrenejách, vysokých pohoriach lemujúcich Mesetu, v Siera Nevade, Alpách, Apeninách, Sardínii alebo Sicílii. Porast tvorí najmä druhotná vegetácia (*macchia*) alebo vysokohorské lúky s pasienkárskym chovom hovädzieho dobytku a oviec. V priaznivejších podmienkach (malý sklon georeliéfu bez výraznej eróznej činnosti) prechádzajú do prechodných typov kambizemí (v nižších nadmorských výškach) alebo podzolov (vyššie nadmorské výšky).

Z hľadiska územného rozsahu majú zo skupiny melanických pôd najväčšie zastúpenie **rendziny** a ich prechodné typy. Ich výskyt je výlučne viazaný na zvetraliny pevných karbonátových hornín (vápence, dolomity, vápnité zlepenice a i.). Vyskytujú sa v rôznych nadmorských výškach aj klimatických podmienkach. Rendzinové pôdy v pohoriach sú však plytké s vysokou skeletnosťou. Vplyvom pastvy hospodárskych zvierat podliehajú erózii, ktorej napomáhajú jesenné alebo zimné dažďe. Menej skeletnaté rendziny na rovných a zavlažovaných plochách sa využívajú ako orná pôda (napr. východná časť iberského a úpätné roviny helénskeho priestoru). V apeninskom priestore sa v nižších nadmorských výškach na zavlažovaných plochách poľnohospodársky využívajú pararendziny, ktoré majú priaznivejšie pôdne vlastnosti.

Zo skupiny **hnedých pôd** prevládajú kambizeme na S a SZ iberského priestoru (kambizeme dystrické), v horskom systéme Apenín, ako aj na úpätných svahoch Predálp a Apenín do Pádskej nížiny. Poľnohospodársky sú intenzívne využívané. Na portugalskom severe sa vyskytujú **gaštanové pôdy** nízkotrávných stepí. Pôdny kryt Malty je na necelej polovici plochy štátu. Najviac sú zastúpené nesúvislé plochy **rubifikovaných luvizemí**. Pôvodná vegetácia bola zničená už v staroveku. S odlesnením sa rozšírila **erózia pôdy**. Podobný vývoj likvidácie lesov a následne pôdneho krytu mali aj malé grécke ostrovy, veľké talianske ostrovy, Baleáry a pobrežné oblasti celej južnej Európy. V helénskejších pobrežných nížinách, iberskom stredozemnom pobreží, panvách Ebra a východnej Mesety sa vyskytujú ostrovy slaných pôd (solončaky).

Podľa **fytogeografického členenia** Európy (Kolény, Barka 2002) patrí región do oblasti holarktisu, v ktorej väčšina územia je v podoblasti stredozemnej a menšia časť leží v eurosibírskej podoblasti atlanticko – európskej provincie (severná časť Portugalska,

španielske pobrežie Biskajského zálivu a západná časť Pyrenejí, Alpy, centrálna časť Pádskej nížiny).

Flóra iberskej oblasti patrí medzi najbohatšie v celej Európe (má vyše 8 000 druhov vyšších rastlín). Prispeli k tomu poloha medzi atlantickým a stredozemným priestorom, klimatické podmienky a georeliéf. Základný rozdiel medzi atlanticko – európskou provinciou a stredomorskou podoblasťou je v tom, že v prvej sa vyskytujú opadavé zelené porasty (základnú zložku tvoria duby), druhá má charakter suchej stepi s krovinami suchomilnej vegetácie. Na území sa uplatňujú výškové vegetačné stupne. Na stredozemnom pobreží rastie jediná pôvodná európska palma žumara nízka (*Chamaerops humilis*), ktorá sa vyskytuje aj v apeninskom priestore (južné Taliansko, Sicília). Palma datľová (*Phoenix dactylifera*) je kultúrna introdukovaná rastlina vysadená najmä na juhu Andalúzie a stredomorskom pobreží. Suchý vápencový masív Gibraltáru poskytuje možnosť rastu subtropických krovín a rastlín.

Rastlinstvo severnej polovice Portugalska a Španielska má v lete zelené a v zime opadavé lesné formácie dubín (*Quercus robur*, *Q. faginea*, *Q. sessilis*). Uplatňuje sa aj **vertikálna vegetačná zonalita**. Do výšky 500 – 800 m n. m. rastú vždzelené druhy dubov korkových (*Q. suber*) a cezmínových (*Q. ilex*). Z ihličnanov je najviac zastúpená borovica (*Pinus sylvestris*). Na juhu rastie introdukovaná palma datľová (*Phoenix dactylifera*), rozsiahle sú aj eukalyptové lesy (*Eucalyptae*). Na miestach vyrúbaných pôvodných rastlinných formácií sa vyskytuje druhotná vegetácia typu *macchia* a *garrigue*. Tieto porasty tvoria až 45 % lesných plôch.

Skupina sopečných ostrovov v Atlantickom oceáne západne od Gibraltárskeho prielivu sa nazýva Makaronézia (Kanárske a Kapverdské ostrovy, Madeira, Azory). Známe sú špecifickým rastlinstvom aj živočíchstvom s výskytom endemitov. Typický predstaviteľ sú vavrínové lesy („laurisilva“), ktoré v dávnejšej minulosti pokrývali aj časť južnej Európy. V súčasnosti sa nachádzajú na ostrove Madeira a niektorých ostrovoch Azor. Zapísané sú v Zozname prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Alpsko – pádsky priestor predstavuje veľké rozdiely v rastlinstve v závislosti od nadmorskej výšky, expozície a sklonitosti svahov, od polohy na okrajoch alebo vnútri horskej sústavy, od smerovania a otvorenosti dolín, a nakoniec od priebehu kontaktnej zóny medzi nížinou, úpäťm a svahmi. **Výškové vegetačné stupne** začínajú v kolínnom (pahorkatinnom) stupni, ktorý siaha až do nadmorskej výšky 700 – 800 m. Označuje sa aj ako kultúrny stupeň, s vysokou hustotou obyvateľstva a zmenený činnosťou človeka. V Prímorských Alpách so stredomorskou klímou je v tomto stupni „*macchia*“ so vždzelenými dubinami (*Q. cerris*, *Q. coccifera*) a porastami borovice halepskej (*P. halepensis*). Tieto formácie sú na brehoch veľkých severotalianskych jazier doplnené gaštanovými lesmi. V kontaktnej alpsko – pádskej zóne (alpské úpätia, južné časti dolín) je však prevaha viacročných drevín (vinohrady, sady).

Podhorský alpský stupeň začína od 600 – 700 m n. m. listnatými lesmi (bučiny). Postupne vo výškach nad 1 500 m n. m. prechádza do horského stupňa (smrečiny) s prímiesou jedle a borovice, končí nad 2 000 m n. m. s prevahou limby (*P. cembra*). Vo vnútri horského systému na svahoch južnej expozície sú rozsiahlejšie smrekovcové porasty (*Larix decidua*). V rozsiahlejších dolinách bolo lesné pásmo zúžené alebo až zlikvidované poľnohospodárskou činnosťou zdola, a pasením hovädzieho dobytku zhora (napr. údolie Veltlín, Val Venosta).

Nad hornou hranicou lesa v nadmorských výškach nad 2 000 až 2 200 m je vysokohorský subalpínsky stupeň so zakrpatenými formami drevín (borievka, kosodrevina, rododendron) a alpínskymi lúkami (trávy, horské byliny). Najvyššiu vegetačnú formáciu vytvára alpínsky (subniválny) stupeň, kde dreviny nerastú a bylinný porast netvorí súvislý pokryv. Zasahuje až po niválny stupeň (snežná čiara) vo výškach 2 900 – 3 000 m n. m.

V apeninskej oblasti bol pôvodný vegetačný kryt, charakterizovaný vždzelenými lesmi s prevahou duba, takmer bez zvyšku zničený. Nahradený bol **druhotnou vegetáciou**, ktorej hlavný predstaviteľ je „*macchia*“. V horskej sústave Apenín je rastlinstvo usporiadané podľa výškových stupňov. Najnižší stupeň zaujali porasty *macchie*. V Ligúrii sa vyskytujú do

výšky 500 m n. m., na juhu a Sicílii do 700 – 800 m n. m. V rámci nich sú typické porasty píní (*P. pinea*) a borovice halepskej (*P. halepensis*). Najviac sa ich zachovalo v okolí toskánskeho Viareggia.

Polostrov Gargano má mimoriadne bohatstvo druhov orchideí (skoro 85), nachádzajú sa tam aj zvyšky pôvodného stredomorského opadavého lesa („*Foresta Umbra*“).

Nad stupňom *macchie* sa rozprestierajú podhorské listnaté opadavé lesy, kde majú najväčšie zastúpenie duby (*Q. robur*, *Q. petraea*, *Q. pubescens*). Na severe zasahujú do výšky 1 000 – 1 100 m n. m., na juhu až do 1 500 m n. m. Vysoké zastúpenie majú aj introdukované dreviny, ako gaštan jedlý (*Castanea sativa*) a agát biely (*Robinia pseudacacia*). Horské zmiešané lesy s prevahou buka (*Fagus silvatica*) siahajú na severe do 1 700 m n. m., na juhu do 1 800 až 1 900 m n. m. Vo vyšších polohách sa pridávajú ihličnany (borovica, smrek). Najvyšší stupeň zastupujú vysokohorské hole s bylinno – trávnatým porastom s ostrovmi borovice (*P. mugo*).

Ostrovná vegetácia apeninského priestoru má svoje špecifiká, z ktorých vyniká sopečný masív Etny. Do nadmorskej výšky 500 m sa pestujú citrusové plantážne druhy, vyššie sú vinohrady a ovocné sady. Ďalší výškový stupeň je vyhradený pre porasty gaštanov s dubinami a bučinami. Najvyššie rastie borovica a breza, ktoré tvoria hornú hranicu lesa (2 000 – 2 100 m n. m.). Nad ňou rastú husté krovinaté porasty kozinca (*Astragalus*). Vegetačný kryt je prerušovaný vertikálnymi líniami lávových prúdov rôzneho veku. Sicília a Sardínia majú najmenej zalesnené územia (4 – 5 % plochy).

Maltské ostrovy nemajú žiadnu lesnú vegetáciu. Trávnaté spoločenstvá sú silne zmenené, na väčšine plochy ostrovov je nesúvislý vegetačný kryt s ostrovčekmi slanomilnej a teplomilnej vegetácie.

V **helénskom priestore** boli pôvodné stredomorské dubové lesy takmer úplne zničené ťažbou, pastvou a požiarimi. Na rozdiel od západných častí južnej Európy, neboli úplne nahradené ani druhotnou vegetáciou. Najmä na ostrovoch a východnom Peloponéze sa vyskytujú **rozsiahle obnažené plochy** geologického substrátu bez pôdneho pokryvu. Druhotná krovinatá vegetácia („*longos*“) rastie len v najnižšom vegetačnom stupni (na Peloponéze do 500 m n. m.), čím ďalej na sever, tým je v nižších nadmorských výškach (napr. v masíve Olympu len do 60 m n. m.). Typickí zástupcovia sú napr. vavrínovník (*Laurus nobilis*), myrtovník (*Myrtus communis*), oleander (*Nerium oleander*), jahodovec (*Arbutus unedo*) a pistácia (*Pistacia lentiscus*). Medzi pôvodné druhy suchších JV oblastí patrí aj olivovník (*Olea europea*) a rohovník („svätojánsky chlieb“, *Ceratonia siliqua*).

Grécko je stará kultúrna oblasť s osídlením trvajúcim tisícročia. Vzhľadom na to, že na poľnohospodárske účely je vhodná len štvrtina plochy štátu, chov hospodárskych zvierat sa rozšíril do horských polôh. Negatívnu úlohu pri záverečnom zániku lesov zohral najmä chov kôz.

Výraznejšie suché oblasti helénskeho priestoru pokrýva nízka polokrovinatá druhotná vegetácia „*frygana*“, rastúca aj vo vyšších nadmorských výškach (do 900 m n. m.). Jej hlavnú zložku tvoria bylinné a nízkokrovinaté druhy obsahujúce silice a éterické oleje (levanduľa, materina dúška, cist, rozmarín a i.). Nad hornou hranicou „*frygany*“ (500 – 900 m n. m.) sa ešte vyskytujú vŕdz zelené dubové lesy (*Q. ilex*, *Q. pubescens*). S pribúdajúcou nadmorskou výškou k nim pristupujú opadavé duby a ďalšie opadavé listnáče. V západnej časti je vyvinutejší bukový stupeň s významným podielom jedle (*Abies cephalonica*), na vápencoch borovice (*P. heldreichii*). Ihličnany tvoria pásмо tesne pod prirodzenou hornou hranicou lesa (1 900 – 2 100 m n. m.), ktorá však bola antropickým vplyvom znížená (pasenie hospodárskych zvierat). Nad okrajom lesa prevládajú bylinné a krovinaté porasty degradované pastvou. V nich sa vyskytujú krovinaté formy kozinca (*A. tragacantha*) a na kyslom substráte borievky (*Juniperus nana*).

Ostrov **Cyprus** bol pôvodne porastený vŕdz zelenými lesmi (duby, libanonské cédre, cyprusy a i.). Stredomorská flóra bola obohatená o ázijské druhy. Ostrovná izolácia prispela aj k vzniku endemitov (napr. céder krátkolistý – *Cedrus brevifolia*). V minulosti bolo drevo ťažené kvôli spracovaniu medi, stavby lodí a potreby ornej pôdy. Chovom kôz sa zlikvidovali aj trávnaté porasty. Formácie „*frygany*“ sa vytvorili najmä na ako-tak zachovanom pôdnom

kryte na svahoch nad 500 m n. m. (jahodovec, pistácia a i.). Nižšie sa pestujú kultúrne rastliny a dreviny (najmä olivovník). V horských odlesnených a pasením zlikvidovaných porastoch sa najmä na vápencoch vytvorila druhotná bylinno – nízkokrovinatá vegetácia „*batha*“ (tymián, krvavec, zakrpatené byliny). Pôvodné lesné spoločenstvá sa zachovali najmä v pohorí Tróodos, tvoria ho borovice (*P. brutia*, *P. nigra*), borievka, cyprus (*Cupressus sempervirens*), platan (*Platanus orientalis*), rohovník (*Ceratoria*), sporadicky duby a cédre (*Cedrus brevifolia*).

V regióne južnej Európy sa rozpoznávajú **tri základné druhotné vegetačné typy**, ktoré postupne vznikli na miestach pôvodnej alebo zmenou druhotnej vegetácie (Král 1999, Zelený 2005). **Prvý typ** sa nazýva „macchia“ (v Španielsku „*monte bajo*“, v Grécku „*longos*“), hustý porast vždyzelených, tri až šesť metrov vysokých tvrdolistých kríkov. Často ich vytvára jediný druh, napr. v Španielsku bielo kvitnúci cist ladanový (*Cistus ladaniferus*) s prenikavou vôňou. Významnú súčasť španielskej *macchie* vytvárajú krovité porasty duba cezminového (*Quercus ilex*). Územie, kde prevláda, sa nazýva „*carrascal*“. V apeninskej oblasti tvorí husto zapojené a ťažko priechodné porasty kríkov a nízkych stromov. Hlavnú zložku tvoria duby (*Q. ilex*, *Q. spinosa*, *Q. suber*), z kríkov sú to myrtovník, jahodovec, pistácia, paliurus, krušpán a ďalšie kríky obsahujúce vonné silice. V druhotných porastoch sú veľmi rozšírené rastlinné druhy obsahujúce silice a éterické oleje (rozmarín, levanduľa a i.).

Druhý typ predstavuje vegetačná formácia „*matorral*“, ktorá sa ešte detailnejšie člení a nazýva podľa vedúcich rastlinných druhov (napr. *jara*, *bojedal*, *bretal* a i.). U nás je známejšia pod názvom „*garrigue*“, vo východnom Stredomorí „*frygana*“. Vznikla degradáciou *macchie* (ťažba dreva z krovín, vypaľovanie porastov, pasenie hospodárskych zvierat, erózia pôdy a následný nedostatok pôdnej vlhky). Predstavujú ju riedke porasty nízkych kríkov, polokríkov a bylín, ktoré sa adoptovali na suchú horúcu klímu a vytvorili si ochranu pred bylinožravcami (rastliny majú ostne, pichľavé listy, silnú produkciu aromatických látok). Typické sú osamelé krovinaté formy duba kermesového (*Q. coccifera*). Početní zástupcia bylín sú najmä z čeľadi hluchovkovitých (levanduľa, rozmarín, materina dúška, šalvia, saturejka a i.) alebo vstavačovitých (vstavač, hmyzovník a i.).

Tretí typ zastupujú „*estepas*“ (stepi), bylinné porasty suchých oblastí na minerálne chudobných pôdach, takmer bez drevín. Riedko rastúce xerofyty odolávajú aj niekoľkomesačnému suchu. V extrémne suchých oblastiach JV iberského priestoru prechádzajú v polopúšte až púšte. Typickí predstavitelia sú kavyľ, resp. halfa (*Stipa tenacissima*) a palina (*Artemisia*). V najsuchších oblastiach Mesety, na suchom stredozemnom pobreží a vnútorných panvách Ebra sú slané stepi s halofytmi (tamariška, slanobyľ, solníčka a i.).

Pôvodná druhová skladba **živočíšstva** iberského priestoru bola počas historického vývoja veľmi zmenená. Na severe je typická fauna stredoeurópskeho typu (rys, liška, vlk), v horských oblastiach prežívajú pôvodné druhy (supy, kozorožce, kamzíky, rysy, divé kozy a i.), v strede a juhu polostrova prevládajú mediteránne druhy (najmä plazy). Na gibraltárskej skale žije magot bezchvostý (*Macaca sylvanus*), jediný druh opice vyskytujúci sa v Európe. V andorrských Pyrenejách žije endemická zvláštnosť – vybuchol španielsky (*Galemys pyrenaicus*), podobný krtovi.

Alpský priestor poskytuje habitat pre viac ako 30 000 živočíšnych druhov. Typický predstaviteľ je alpský kozorožec, z vtáctva orly a supy, zo zástupcov hmyzu sú to motýle (*Apollo butterfly*, čeľaď ohniváčikovité a i.).

V apeninskom priestore sa pôvodné živočíšne druhy zachovali hlavne v horských oblastiach (kozorožce, medvede, jelenia zver, orly, lišky). Živočíšne druhy na Malte zastupujú najmä plazy. V helénskom priestore sú živočíšne druhy slabo rozšírené. Vplyvom ázijskej a africkej fauny je však rôznorodosť plazov a obojživelníkov. Z pôvodných vyšších živočíšnych druhov sa zachovali najmä muflóny (*Ovis musimon*) a stredomorské tulene

(*Monachus monachus*). Hojne sú zastúpené plazy. Na severe pevniny si svoj areál rozšíril medveď hnedý (*Ursus arctos*).

Flóru a faunu Stredozemného mora tvorí približne 20 – 30 % endemických, 3 – 10 % pantropických, 55 – 75 % atlantických druhov. Z hľadiska množstva biomasy je to však „mŕtve more“, najmä vo svojej východnej časti. Vývoj fytoplanktónu je obmedzovaný nedostatkom fosfátov, ktoré sa z prirodzeného priestoru súše dostáva riekami do mora. Pôdy a vegetácia stredomorského pobrežia sú však silne zmenené alebo úplne chýbajú (napr. obnažené geologické vrstvy ostrovných vápencov vo východnom Stredomorí). Mnohým druhom rýb preto hrozí vyhynutie. Výlov rýb a morských živočíchov sa na svetovom rybolove podieľa 2 %. Lovia sa najmä sardinky, makrely, tuniaky, ďalej ustrice a langusty. Štáty podporujú zakladanie morských fariem zameraných nielen na chov živočíšnych druhov, ale najmä na produkciu jedlých morských rias (Španielsko, Francúzsko, Taliansko a i.).

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- subtropické pásmo (atlantická oblasť, atlanticko – stredomorská oblasť, kontinentálna podoblasť iberského priestoru, horské podnebie, kontinentálno – stredomorská oblasť), atlanticko – kontinentálna oblasť mierneho pásma (alpský priestor),
- klimatická klasifikácia podľa W. Köppena, miestne prúdenia vzduchu počas ročných období,
- riečna sieť, vodné stavy, prírodné vodné plochy, hydrogeografický význam horských sústav, umelé vodné plochy, zavlažovacie sústavy,
- pôdne typy, fytogeografická oblasť holarkticu (podoblasť stredozemná, eurosibírska podoblasť atlanticko – európskej provincie, vŕdzelené a opadavé dubové porasty, suché stepi s krovinami suchomilnej vegetácie, výškové vegetačné stupne, macchia, matorral (garrigue, frygana).

Úlohy:

- vysvetlite, aké zákonitosti vyplývajú ako dôsledok šírkovej geografickej polohy južnej Európy na príkladoch iberského, apeninského a helénskeho priestoru,
- porovnajte vegetačné pásma pyrenejskej a alpskej oblasti, zhodnoďte ich hydrogeografický význam,
- uveďte príčiny aridity klímy západoatlantického a stredomorského pobrežia iberského priestoru, a naopak, zdôvodnite humiditu klímy pobrežia a blízkeho vnútrozemia Biskajského zálivu,
- vytvorte klímadiagramy miest Bilbao, Rím, Alicante, Miláno a Atény podľa údajov zo zdroja *Climate-Data.org*, určte príčiny ich rozdielov,
- zostavte pojmovú (myšlienkovú) mapu termínov súvisiacich s klimatickou, podnebnou a pôdnou charakteristikou južnej Európy. Vysvetlite výber termínov a zdôvodnite väzby medzi nimi.

Literatúra

- Andreone, G., Cataldi, G. 2010. *Regards sur les évolutions du droit de la mer en Méditerranée*. Annuaire Français de Droit International, Année 2010, 56, pp. 1-39, Paris: CNRS Éditions, archivované: https://www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_2010_num_56_1_4601
- Bedrna, Z., Jenčo, M. 2016. *Pedogeografia. Zákonitosti priestorovej diferenciácie pedosféry*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 125 s., ISBN 978-80-223-4323-2
- Brunhes, J. 1902. *L'irrigation: Ses conditions géographiques, ses modes et son organisation dans la Péninsule ibérique et dans l'Afrique du Nord*. Paris, C. Naud, 554 p.

- Georgalas, G., Gavreses, P. 1960. *Megali geografia, atlas tis Ellados*. Athinai: Ekdotikos oikos P. Dimitrakou E. P. E., 880 p.
- Jeffery, S., Gardi, C., Jones, A. et al. 2013. *European atlas of soil biodiversity*. Publication Office of the European Union, Luxembourg: Commission européenne, Bureau des publications de l'Union européenne, 128 p., ISBN 978-92-79-29726-7
- Kolektív 2019. *Climate Atlas of Greece 1971 – 2000 (50 mapových listov)*. Hellenic National Meteorological Service, archivované v PDF: https://en.wikipedia.org/wiki/Climate_of_Greece
- Kolény, M., Barka, I. 2002. *Pôdy Európy, 1 : 20 000 000*. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky, Bratislava: MŽP SR, Banská Štiavnica: Esprit, s. 105, ISBN 80-88833-27-2
- Kolény, M., Barka, I. 2002. *Fytogeografické členenie Európy, 1 : 20 000 000*. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky, Bratislava: MŽP SR, Banská Štiavnica: Esprit, s.112, ISBN 80-88833-27-2
- Kol. 1997. *Velký atlas světa*. 6. přepracované vydání. Praha: Geodetický a kartografický podnik, 288 s., ISBN 80-7011-514-9
- Köppen, W., Geiger, R. 1936. *Das geographische System der Klimate*. Handbuch der Klimatologie. 1. Berlin: Borntraeger, archivované v PDF:https://en.wikipedia.org/wiki/Köppen_climate_classification
- Král, V. 1999. *Fyzická geografie Evropy*. Praha: Academia, 348 s., ISBN 80-200-0684-2
- Kunský, J. et al., 1968. *Zeměpis světa. Evropa*. Praha: Orbis, 544 s., 11-014-68
- Leanza, U. 1994. *Le nouveau droit international de la Mer Méditerranée*. Napoli: Editoriale Scientifica, pp. XVIII-772, ISBN 88-85370-35-7
- OHI (Organisation hydrographique internationale), 1953. *Limits des Océans et des Mers. Méditerranée*. (consulté le 31 janvier 2015), archivované: https://iho.int/iho_pubs/IHO_Download.htm
- Ortolland, D., Pirat, J.-P. 2007. *Atlas géopolitique des espaces maritimes. Frontières, énergie, pêche et environnement*. Paris: Édition Technip, 277 p., ISBN 978-2-7108-0897-8
- Polčák, N., Hlásny, T. 2002. *Podnebie Európy, 1 : 20 000 000*. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky, Bratislava: MŽP SR, Banská Štiavnica: Esprit, s. 94, ISBN 80-88833-27-2
- Votýpka, J. 1994. *Fyzická geografie Evropy*. Praha: Univerzita Karlova, 256 s., ISBN 80-7066-931-4
- Zaťko, M., Lauko, V., Gurnák, D. 2002. *Vodstvo Európy, 1 : 20 000 000*. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky, MŽP SR Bratislava, Banská Štiavnica: Esprit, s. 101, ISBN 80-88833-27-2
- Zelený, V. 2005. *Rostliny Středozeří*. Praha: Academia, 401 s., ISBN 80-200-1224-9

3 Špecifiká historicko – geografického vývoja

Stredomorie sa vďaka vhodným geografickým podmienkam, ako aj kontaktom so starovekými civilizačnými ohniskami v severnej Afrike a na Blízkom východe, stalo priestorom polozenia základov európskej civilizácie. Napriek tomu, že tri hlavné priestory južnej Európy (helénsky, apeninský, iberský) sú od seba geograficky oddelené, práve Stredozemné more zohrávalo počas celého historického vývoja regiónu veľmi dôležitú integrujúcu úlohu. Napomáhalo nielen šíreniu inovácií (príkladmi najdôležitejších inovácií pre civilizačný rozvoj Európy boli obchod, remeslá, písmo či kresťanské náboženstvo), ale zároveň umožňovalo hospodárske (obchodné), politické a kultúrne kontakty medzi jednotlivými priestormi južnej Európy. Stredomorie sa tak už v staroveku stalo civilizačným jadrom, ktoré položilo základy pre ďalší historický vývoj celej Európy.

Južná Európa bola jedinečným priestorom, ktorý inovácie dokázal nielen prijímať (napr. v staroveku od civilizácií Blízkeho východu, v stredoveku od Arabov), ale ich aj produkovať (v antike, stredovekých talianskych mestách) a ovplyvňovať nimi vývoj celej Európy. V obdobiach antického Grécka, Rímskej a Byzantskej ríše, renesancie a humanizmu vychádzajúcich z bohatých talianskych mestských štátov, námorných veľmocí Janova a Benátok, či veľkých zámorských objavov Portugalcov a Španielov, sa región významnou mierou podieľal na formovaní európskych aj svetových dejín. Historicky bohatý a pomerne zložitý vývoj sa pokúsime načrtnúť v jeho komplexnosti, avšak s dôrazom na vzájomné súvislosti a špecifiká jednotlivých priestorov a areálov v jednotlivých historických obdobiach.

3. 1 Južná Európa v staroveku

3. 1. 1 Stredomorie v časoch antického Grécka

Za kolísku európskej civilizácie sa považuje staroveké resp. antické Grécko, ktoré ťažilo z výhodnej geografickej polohy vo vzťahu k starovekým civilizačným jadram na Blízkom východe (Mezopotámia) a v severnej Afrike (Egypt). Vďaka tomu sa uskutočnila v Grécku neolitická revolúcia už v 6. a 5. tisícročí pred n. l. Z geografického hľadiska nie je náhoda, že prvé známe vyspelé civilizácie v Európe vznikli koncom 3. tisícročia pred n. l. práve na Kykladských ostrovoch (kykladská kultúra), na Kréte (minojská civilizácia) a Peloponéze (mykénska civilizácia). Antickí Gréci sa následne vyvinuli z kmeňov Achájcov, Iónov a Dórov.

Pre **hospodársky rozvoj** antického Grécka bola dôležitá nielen poloha, ale aj prírodné podmienky. V rámci poľnohospodárstva sa najúrodnejšie pôdy nachádzali v Tesálii a na ostrovoch Eubója a Kréta. Pestovanie obilia bolo postupne nahrádzané výnosnejším viničom a olivami, pričom obilie sa začalo dovážať z iných oblastí Stredomoria a Čiernomoria. Týmto vývojom neskôr prešli aj Rimania. V rámci živočíšnej výroby bol rozšírený chov oviec a kôz, pre ktoré bol horský georeliéf po zničení lesov vhodný. Z nerastných surovín bol významný mramor, z ktorého mohli vznikať jedinečné stavby (známe sú dórske, iónske a korintské stavebné slohy), a kovy (meď, zlato, striebro, železná ruda a i.), ktoré sa ťažili predovšetkým na ostrovoch. Vďaka tejto surovínovej základni bolo možné rozvíjať remeslá a následne obchod. Pre grécke hospodárstvo bola, vzhľadom na členité pobrežie, dôležitá námorná doprava.

Rozvoj námorníctva (stavba lodí) bol jednou z hlavných príčin vyrúbania lesov v helénskom priestore, neskôr v celom Stredomorí. V časoch Rímskej ríše k tomu prispela aj veľká spotreba vykurovacieho dreva (napr. v narastajúcom počte verejných kúpeľov).

S hospodárskym rozmachom Grécka úzko súvisel rozvoj v oblastiach politickej organizácie spoločnosti (mestské štáty, demokracia), vedy a vzdelávania (filozofia, základy viacerých vedných odborov vrátane geografie a kartografie), či kultúry (literatúra, divadlo, sochárstvo, architektúra) označovanej ako klasická. Nadväzovali na ňu európski umelci aj v ďalších historických obdobiach (napr. renesancia, klasicizmus). Hospodársky, ale najmä kultúrny rozmach antického Grécka, býva označovaný aj ako „grécky zázrak“ (Veber 2012).

Práve kultúra (jazyk, písmo, umenie, mytológia a náboženstvo) bola tým, čo antických Grékov zjednocovalo. Na strane druhej, bolo antické Grécko charakteristické výraznou politickou roztrieštenosťou a nejednotnosťou. Jednou z príčin boli geografické podmienky (členitý horský georeliéf vytvárajúci komunikačné bariéry medzi zníženinami, často nepriechodné pobrežie a množstvo ostrovov). Namiesto jednotnej centralizovanej ríše sa tak postupne vytvoril systém samostatných (často vzájomne súperiacich) mestských štátov (*polis*). Najvýznamnejšie postavenie z nich nadobudli Atény, neskôr prostredníctvom prístavu Pireus spojené s morom, ďalej Téby, Megara, Korint s výhodnou polohou pri Korintskej šiji spájajúcej polostrovy Atika a Peloponez, ako aj Argos či Sparta. Významné grécke mestá však ležali aj na blízkom pobreží Malej Ázie (Smyrna, Efez, Milétos, Halikarnassos). Jadro antického gréckeho sveta teda predstavovala celá egejská oblasť (nielen súčasné Grécko), z ktorej sa v období tzv. **veľkej gréckej kolonizácie** (8. – 6. storočie pred n. l.) rozšíril grécky vplyv do celého Stredomoria.

Grécku kolonizáciu podnietil ekonomický rozvoj gréckych miest sprevádzaný rastom populácie, potrebou novej pôdy a nových zdrojov surovín (predovšetkým kovov), ako aj obchodných trhov, kvôli rastúcemu objemu remeselnej výroby. Gréci vyhľadávali na pobrežiach Stredozemného a Čierneho mora geograficky zaujímavé miesta vhodné pre založenie prístavov. Medzi najvýznamnejšie patrili Neapol, Tarent či Rhégion (Reggio di Calabria) na juhu apeninského priestoru, Syrakúzy a Katané (Catania) na Sicílii, Emporion (v dnešnom Katalánsku), Massalia (Marseille) a Nikaia (Nice) v dnešnom Francúzsku. Na

kolonizácii Stredomoria (predovšetkým západného), sa okrem Grékov, podieľali aj Feničania. Z mestských štátov na levantskom pobreží (pobrežie dnešného Libanonu a Sýrie) zakladali prístavy na severnom pobreží Afriky, na západe Sicílie, Sardínii či Baleárskych ostrovoch. Medzi mestá, ktoré založili, patrilo Kartágo (na území dnešného Tuniska) či Panormos (dnešné Palermo). Kultúrne spájalo Grékov s Feničanmi aj písmo, ktoré Gréci od Feničanov prevzali (Pečírka a kol. 1979).

Stredomorský priestor sa tak vďaka gréckej kolonizácii integroval hospodársky a kultúrne, nie však politicky. Politickú nejednotnosť v samotnej egejskej oblasti dokázali grécke mestské štáty prekonať len pod výraznou vonkajšou hrozbou, ktorú v 5. storočí pred n. l. predstavovala Perzská ríša. Spoločnými silami dokázali expanziu Peržanov zastaviť. Toto obdobie (5. storočie pred n. l.) sa zároveň označuje ako zlatý vek starovekého Grécka. Politická, kultúrna a intelektuálna energia dosiahla vrchol predovšetkým v Aténach za vlády Perikla (dal napr. prestavať aténsku akropolu do dnešnej podoby). Práve v Aténach pôsobili najvýznamnejší starovekí filozofi, ako Sokrates, Platón či Aristoteles. Po tomto rozmachu však dochádza k úpadku v dôsledku mocenského boja o nadvládu nad Gréckom medzi dvomi najvýznamnejšími rivalmi, a to Aténami (námorná mocnosť) a Spartou (pozemná mocnosť).

V 4. storočí pred n. l. sa do popredia v rámci gréckeho sveta dostáva **Macedónske kráľovstvo** pod vedením Filipa II. a jeho syna Alexandra Veľkého. Ten dokázal energiu Grékov nasmerovať na vonkajšiu expanziu, ktorej cieľom bola predovšetkým Perzská ríša na východe. Sériou vojenských víťazstiev nad ňou sa Alexandrovi podarilo vytvoriť jednu z najväčších ríš v dejinách (okrem samotného Grécka zahŕňala Egypt, Malú Áziu, Palestínu, Sýriu, Mezopotámiu, Perziu a časť strednej Ázie). Alexandrova ríša sa však po jeho skorej smrti rýchlo rozpadla (Pečírka a kol. 1979). Alexandrove úspechy na strane jednej znamenali šírenie gréckej resp. helénskej kultúry, na strane druhej však samotné Grécko v istom zmysle oslabili, najmä demograficky. V súvislosti so správou dobytých území a zakladaním nových miest (často pomenovaných ako Alexandria - najznámejšia je v Egypte, ďalšia je napr. v súčasnosti známa ako Kandahár v Afganistane), došlo k úbytku obyvateľstva v samotnom Grécku. Výsledkom postupného úpadku Grécka bolo, že sa v 2. storočí pred n. l. dostáva pod rímsku nadvládu a pod názvom Achaia sa stáva jednou z provincií ríše, ktorej sa podarilo ovládnuť celé Stredomorie.

3. 1. 2 Stredomorie v časoch antického Ríma

V období úpadku antického Grécka sa ťažisko dejín Európy presúva do centrálnej časti Stredomoria, do apeninského priestoru, ktorý mal z hľadiska prírodných podmienok ešte priaznivejšie podmienky pre hospodársky rozvoj ako egejská oblasť (dostatok úrodných pôd, nerastných surovín či dreva). Do popredia sa postupne dostávalo mesto Rím. Vzniklo v oblasti osídlenej italickými kmeňmi Latinov a Sabinov, ktorí osídlili niekoľko vyvýšenín neďaleko ústia rieky Tiber. Ich postupným zjednotením sa sformoval mestský štát, ktorý vo svojej viac ako tisícročnej histórii dokázal ovládnuť najskôr bezprostredné okolie (obdobie kráľov), následne celý apeninský priestor a značnú časť Stredomoria (obdobie republiky), a v čase najväčšieho mocenského rozmachu (obdobie cisárstva) ovládol celé Stredomorie a značnú časť Európy. Rimania dokázali vytvoriť ríšu, ktorá je dodnes symbolom svetovej veľmoci. Rimania zároveň nadviazali na Grékov a pokračovali v rozvoji antickej civilizácie, čím najmä v oblastiach práva a štátnej správy doplnili základy, na ktorých sa ďalej vyvíjala európska civilizácia (Wipszycka 2006).

V období kráľov (8. – 6. storočie pred n. l.) boli dejiny Ríma ovplyvňované Etruskami, ktorých mestské štáty sa nachádzali severne od Ríma. Kultúrne boli zároveň ovplyvňovaní aj Grékmi, ktorí v tomto období osídlili pobrežné oblasti južnej časti apeninského priestoru

v rámci spomínanej gréckej kolonizácie. V 6. storočí pred n. l. vládli Rímu etruskí králi, vyhnaním posledného z nich začína obdobie rímskej republiky (5. – 1. storočie pred n. l.).

Po postupnom vybudovaní **efektívneho štátneho aparátu**, vnútornej politickej konsolidácii a ovládnutí apeninského priestoru, začal Rím v 3. storočí pred n. l. prudko expandovať. Vo východnom Stredomorí postupne ovládol rozhádané helenistické štáty, ktoré vznikli rozpadom ríše Alexandra Macedónskeho. Pre ovládnutie západného Stredomoria bola dôležitá porážka Kartága v troch tzv. punských vojnách. V nich získali aj stredomorské pobrežie iberského priestoru, ktorý následne v priebehu 2. a 1. storočia pred n. l. ovládli celý a vytvorili provinciu Hispánia.

S rastom ríše narastali aj rozpory vo vnútri rímskej spoločnosti, čo v 2. a 1. storočí pred n. l. vyústilo do série povstaní a občianskych vojen. Z týchto vojen vyšiel víťazne G. I. Caesar, ktorý získal popularitu dobytím Galie (dnešné územie Francúzska). Sústredením všetkých dôležitých funkcií do svojich rúk prakticky ukončil obdobie rímskej republiky. Po Caesarovej smrti začína obdobie rímskeho cisárstva. Rímski cisári, počnúc Caesarovým nástupcom Octavianom Augustom, disponovali neobmedzenou mocou. Opierali sa o podporu armády, ktorá najmä v neskoršom období začala sama dosadzovať cisárov na trón a aktívne ovplyvňovať politiku.

Expanzia a následná obrana takého rozsiahleho impéria si vyžadovali silnú armádu. Bola rozdelená na légie, ktoré predstavovali stále jednotky často rozmiestnené v jednotlivých provinciách, keďže premiestňovanie v rámci rozsiahlej ríše bolo veľmi náročné. Vojaci dostávali žold a v časoch mieru vykonávali popri výcviku aj stavebné práce (napr. pri stavbe mostov, akvaduktov či chrámov). V období vrcholu cisárskeho Ríma, kedy na jeho území žilo asi 80 miliónov obyvateľov, mala armáda približne 400 000 vojakov (Veber 2012). Služba v rímskej armáde bola lákavá aj pre príslušníkov cudzích národov, ktorí tak mohli získať rímske občianstvo. Počet vojakov z radov „barbarov“ preto postupne narastal.

Expanzia rímskeho impéria vrcholila na začiatku 2. storočia n. l. (za vlády cisára Traiána a jeho nástupcu Hadriána), kedy hranice ríše (*limes romanus*) siahali v rámci Európy až do severného Anglicka (po tzv. Hadriánov val), resp. po Rýn a Dunaj (nad Dunajom v dnešnom Rumunsku ležala ešte provincia Dácia). Rimania nazývali územie ležiace za hranicami Rímskej ríše „*barbaricum*“.

Základom hospodárstva ríše bolo **poľnohospodárstvo**. Na pôde najskôr hospodárili drobní roľníci, ktorí boli slobodnými občanmi. Neskôr bol model hospodárskeho rastu založený na územnej expanzii. Vďaka nej získavali novú pôdu, otrokov, zdroje nerastných surovín či inú vojnovú korisť. Na zabratej pôde vznikali veľkostatky (tzv. latifundia), kde prácu slobodných občanov postupne nahrádzala práca otrokov. Expanzia a otrokárskeho systém tak viedli k poľnohospodárskej veľkovýrobe, ktorá znamenala zvyšovanie produktivity hospodárstva (Zamarovský 1988). Tienistou stránkou extenzívneho hospodárskeho rastu bolo zvyšovanie počtu tzv. bezzemkov, o ktorých sa musel starať štát (podľa princípu „chlieb a hry“). Slabiny otrokárskeho systému sa začali prejavovať po zastavení územnej expanzie. Postupný nedostatok otrokov viedol k tomu, že veľkostatkári začali prenajímať pôdu slobodným občanom, tzv. kolónom. Nimi sa neskôr stávali aj samotní otroci, ktorí prenajatú pôdu efektívnejšie využívali. Kolóni odvádzali majiteľom pozemkov poplatky (peňažné, naturálne, aj vo forme práce), čo bol predobraz systému rozvinutého vo forme feudalizmu v stredoveku.

Popri poľnohospodárstve boli významnými odvetviami aj obchod a remeslá, ktoré sa sústreďovali v mestách. Príslušníci jednotlivých remeselných odvetví vytvárali kolégiá, v ktorých možno vidieť predobraz stredovekých cechov (Zamarovský 1988). **Mestá** plnili úlohu nielen hospodárskych, ale aj správnych či kultúrnych centier regiónov. V čase najväčšieho rozmachu ich bolo v ríši približne 6 000 (Marek 2008). Jednotlivé mestá a časti rozsiahlej ríše boli poprepájané kvalitnými a rýchlymi cestami (známe sú napr. Via Appia, Via Aurelia, Via Flaminia či Via Aemilia). Pre zlepšenie kvality života v mestách boli vybudované

vodovody, ktoré privádzali čerstvú vodu často zo vzdialenosti niekoľkých desiatok kilometrov. K zlepšeniu hygienických podmienok prispievali aj kanalizácia či rozšírené verejné kúpele. Rímske stavby sa vyznačovali efektivitou, ktorá sa prejavovala napr. v systémoch ústredného vykurovania či prirodzenej klimatizácie. Výdobytky rímskej civilizácie prinášali vyššiu kvalitu života, boli oceňované aj obyvateľmi provincií. Prínosom príslušnosti k ríši bola aj istá stabilita, ktorú na svojom území zaistovala (tzv. rímsky mier, *pax romana*).

Po vyvrcholení expanzie sa v 3. storočí začali prejavovať rôzne **príznaky krízy**. Boli nimi narastajúca kríza otrokárskeho systému, inflácia, nepokoje v provinciách, úpadok miest, narastajúce ohrozenie zvonka, nedostatky v štátnej správe (málo výkonná, ale silná byrokracia), slabé vedenie na centrálnej úrovni, do rozhodnutí ktorej často zasahovala armáda. O reformy sa pokúsil cisár Dioklecian. Krízový stav ríše sa začiatkom 4. storočia pokúšal riešiť aj cisár Konštantín Veľký, ktorý sa do dejín zapísal rozhodnutím (v roku 330) prebudovať pôvodne grécke mesto Byzantion na nové hlavné mesto Rímskej ríše („druhý Rím“) nazvané Konštantínopol. Mesto sa nachádzalo na jednom z najstrategickejších miest v Stredomorí, pri Bosporskom prielive. Konštantínopol sa vďaka svojej polohe stal najvýznamnejším mocenským, hospodárskym a kultúrnym centrom východného Stredomorja.

*Cisár Konštantín sa zaslúžil o **legalizáciu kresťanstva** v Rímskej ríši. Nové náboženstvo sa od 1. stor. rýchlo šírilo v celom Stredomorí. Vďaka Rímskej ríši bolo politicky, hospodársky a kultúrne značne integrovaným priestorom. Okrem siete židovských komunit žijúcich v rôznych častiach ríše (tzv. diaspóry), bola pre šírenie kresťanstva dôležitá aj existencia univerzálnych jazykov gréčtiny a latinčiny. Kresťanstvo bolo prítlačlivé pre rôzne skupiny obyvateľov, bez ohľadu na ich sociálny status či etnicitu. Od rímskeho polyteistického náboženstva, vychádzajúceho z gréckeho panteónu a mytológie, sa výrazne líšilo. Rím ho najskôr vnímal ako hrozbu pre stabilitu ríše. Jeho cisári (počnúc Nerom a končiac Dioklecianom) kresťanov prenasledovali. Cisár Konštantín, ktorý spoznal kresťanské učenie prostredníctvom svojej matky Heleny, v ňom videl jeden z prostriedkov, ako upokojiť situáciu v krízou zmietanej ríši. V roku 313 ho tzv. Milánskym ediktom zrovnoprávnil s ostatnými rímskymi náboženstvami. Koncom 4. stor. sa kresťanstvo stalo oficiálnym štátnym náboženstvom ríše.*

Kríza Rímskej ríše napokon viedla k jej definitívnemu rozdeleniu (v roku 395) na dve časti, Západorímsku ríšu s centrom v Ríme a Východorímsku ríšu s centrom v Konštantínopole. Južná Európa sa tak rozdelila, pričom hranica medzi nimi viedla od Dunaja cez západný Balkán k Stredozemnému moru. Tieto časti sa začali vyvíjať odlišne nielen politicky, ale aj hospodársky a kultúrne, čo sa neskôr prejavilo aj v civilizačnom rozdelení kresťanskej Európy na západnú (latinskú) s centrom v Ríme a východnú (grécku, resp. ortodoxnú) s centrom v Konštantínopole.

Východná časť ríše sa dokázala vnútorne politicky aj hospodársky skonsolidovať. V podobe Byzantskej ríše pretrvala ďalšie tisícročie (do dobytia Konštantínopolu Osmanmi v roku 1453). Západná časť ríše, do ktorej patrili aj apeninský a iberský priestor, prešla viac turbulentným vývojom. Vnútorne politické a hospodárske problémy Západorímskej ríše umocňovali narastajúce útoky zvonka, najmä zo strany germánskych kmeňov, ktoré v 5. storočí ohrozovali už aj samotný Rím. Tlak Germánov na apeninský a neskôr aj na iberský priestor bol súčasťou procesu tzv. sťahovania národov, ktoré začalo v 4. storočí (rok 375) vpádom kmeňa Hunov zo strednej Ázie do oblasti strednej Európy. Spojeným rímsko – germánskym vojskám sa podarilo v roku 451 Hunov pod vedením Attilu poraziť (na Katalaunských poliach v dnešnom východnom Francúzsku). Sťahovanie národov napriek tomu pokračovalo pohybmi germánskych a slovanských kmeňov aj v 5. a 6. storočí. V roku 410 bol Rím, prvýkrát po takmer ôsmich storočiach, dobytý Vizigótmi na čele s Alarichom. Vtedajší súčasníci (napr. sv. Augustín) to považovali za koniec vtedajšieho sveta. V roku 455 bol Rím vyplienený germánskym kmeňom Vandalov. Oficiálne sa koniec Rímskej ríše datuje k roku 476, kedy germánsky vodca Odoakar zosadil posledného rímskeho cisára Romula Augusta. Týmto rokom sa symbolicky datuje aj koniec staroveku a začiatok stredoveku.

Rimania dokázali vytvoriť a pomerne dlhú dobu efektívne spravovať rozsiahlu svetovú ríšu, prvú v európskych dejinách (nerátame ríšu Alexandra Macedónskeho, do ktorej patrili zväčša územia mimo Európy). Rím sa stal pre ďalší geopolitický vývoj sveta symbolom impéria, ku ktorému sa hlásila nielen Byzantská ríša (Konštantínopol ako „druhý Rím“), či tzv. Svätá rímska ríša národa nemeckého (Rímskonemecká ríša), ale aj cárské Rusko, ktoré po dobytí Konštantínopolu vyhlásilo Moskvu za tzv. tretí Rím. Tieto impéria (a mnohé ďalšie štáty) prijali do svojho znaku rímskeho dvojhlavého orla (v rôzne upravenej podobe). K „rimanstvu“ sa prihlásil dokonca aj dobyvateľ Konštantínopolu sultán Mehmed II. (Marek 2008). Na postavenie rímskeho cisára odkazuje aj titul cisár (v slovanskej verzii cár), ktorý bol používaný v rôznych obdobiach v rámci rôznych štátnych útvarov nielen v Európe, ale aj Afrike (Etiópia), Latinskej Amerike (Mexiko, Brazília) či Ázii (Japonsko). Dokonca aj hlavné mesto súčasnej svetovej veľmoci – Washington, odkazuje viacerými symbolmi na Rím (napr. architektúrou budov a pamätníkov, či pomenovaním kopca, na ktorom stojí Kongres, ako Capitol).

3. 2 Južná Európa v stredoveku

Po rozpade Rímskej ríše sa politická, ale aj ekonomická a kultúrna jednota južnej Európy rozpadla. Zložitý vývoj v ďalších obdobiach prekonala západná časť Stredomoria, kde sa koncom 5. storočia rozpadla Záporímska ríša. Geopolitické ťažisko južnej Európy sa tak načas opäť vrátilo do východného Stredomoria. Východorímska ríša sa dokázala vnútorne skonsolidovať a pokračovať (aj keď v postupne upadajúcej forme) ako tzv. Byzantská ríša ďalších takmer tisíc rokov. Napriek politickej dezintegrácii regiónu južnej Európy, pretrvávali úzke kontakty jednotlivých geografických priestorov aj v nasledujúcich obdobiach.

3. 2. 1 Byzantská ríša

Vo východnom Stredomorí (na Balkáne a v Malej Ázii) po roku 395 oficiálne pretrvávala štátoprávna kontinuita Rímskej ríše. Štátny útvar však postupne nadobúdala špecifický charakter, kvôli ktorému sa označuje ako Byzantská ríša.

Pomenovanie je odvodené od pôvodného gréckeho názvu centra ríše Konštantínopolu (gr. Byzantion). Samotní Byzantínci nazývali svoj štát Rímskou ríšou. Označovali sa za Rimanov (gr. Romaioi) a pravoverných kresťanov (gr. christianos orthodoxos). Práve gréčtina, ktorá sa od 6. storočia presadila ako administratívny a liturgický jazyk namiesto latinčiny, sa spolu s ortodoxnou formou kresťanstva stali určujúcimi kultúrnymi charakteristikami. Odlišovali štát nielen od starovekého Ríma, ale aj od vývoja na územiach bývalej Záporímskej ríše používajúcich latinčinu, ako administratívny a liturgický jazyk aj naďalej. Pomenovanie Byzantská ríša vzniklo až po jej zániku v časoch renesancie. Cieľom bolo vymazať z jej názvu pojem „rímska“, keďže nárok na jediného „pravého“ dediča latinského Ríma si robil latinský západ. Grécky ortodoxný svet čelil v tom čase už iným problémom, predovšetkým osmanskej hrozbe.

Charakteristickou črtou Byzantskej ríše bola **politická moc** silne centralizovaná v rukách cisárov. Cisárovi/štátu bola plne podriadená aj východná kresťanská cirkev (model tzv. *ceasaropapizmu*), čím sa odlišovala od západnej kresťanskej cirkvi, kde sa hlavní cirkevní predstavitelia (rímski biskupi) snažili o čo najväčšiu mieru autonómie od svetskej moci. Pokiaľ na západe boli svetská a cirkevná moc často v antagonizme (spory pápežov a rímskonemeckých cisárov), na východe boli veľmi úzko prepojené. O upevnenie cisárskej moci v Byzantskej ríši sa zaslúžil predovšetkým cisár Justinián (527 – 565). Ako hlavný ochranca kresťanskej cirkvi bojoval proti posledným zvyškom pohanstva, videl ich aj v aténskej filozofickej škole, ktorú dal zavrieť. Centrum gréckej kultúry sa tak definitívne (na takmer tisíc rokov) presúva z Atén do Konštantínopolu. Jedným z nástrojov vnútornej konsolidácie ríše bola kodifikácia rímskeho občianskeho práva.

Byzantská ríša bola **mnohonárodnostným štátom** používajúcim gréčtinu ako úradný jazyk. V európskej časti ríše sa v 6. a 7. storočí usadili aj slovanské kmene. Prostredníctvom kristianizácie Slovanov sa v ďalších storočiach snažila rozširovať svoj vplyv v juhovýchodnej,

východnej, a na krátku dobu aj v strednej Európe (misia Konštantína a Metóda z macedónskeho Solúna na Veľkú Moravu v druhej polovici 9. storočia). Kristianizácia bola súčasťou širšieho mocenského a zároveň kultúrno – civilizačného súperenia medzi východným a západným kresťanstvom. Vzájomné nezhody a rivalita medzi Rímom a Konštantínopolom postupne narastali, až vyvrcholili v roku 1054 tzv. veľkou schizmou. Znamenala definitívne oddelenie západnej kresťanskej (latinskej alebo rímskej, na čele s pápežom) od východnej kresťanskej cirkvi (pravoslávnej alebo ortodoxnej, na čele s konštantínopolským patriarchom). Hranica medzi nimi približne kopíruje hranicu rozdelenia Rímskej ríše na západnú a východnú časť z roku 395.

Štátová kontinuita, ako aj stabilná a konsolidovaná štátna moc, sa stali predpokladmi pre **priaznivý hospodársky rozvoj** Byzantskej ríše. Na rozdiel od vývoja v západnej Európe, nebola centrálna moc oslabovaná bohatými feudálmi. Ťažiskom hospodárstva ostávalo poľnohospodárstvo, v rámci ktorého fungovali veľkostatky obhospodarované závislými roľníkmi. Popri nich existovali aj dedinské komunity pozostávajúce zo slobodných držiteľov drobných usadlostí. Feudálny systém sa tu nerozvinul v takej podobe ako inde v Európe. Svoje postavenie si kontinuálne udržali antické mestá, v ktorých sa ďalej rozvíjala remeselná výroba a obchod. V týchto činnostiach sa tiež prejavovala výrazná miera centralizácie a štátnych regulácií. Byzantská ríša bola kvôli svojej polohe dôležitou súčasťou obchodu medzi Európou a Áziou. O túto pozíciu však musela bojovať jednak so silnejúcimi námornými republikami Janovom a Benátkami, ako aj s arabskými obchodníkmi. K obdobiam jej hospodárskeho úpadku dochádzalo práve pod vplyvom vonkajších síl, v súčinnosti s oslabením centrálnej moci v Konštantínopole. Arabská expanzia oslabilu ríšu v 7. a 8. storočí, Janov a Benátky v 12. a 13. storočí. V roku 1204 došlo k dobytí Konštantínopolu križiakmi v rámci 4. križiackej výpravy pod vedením Benátčanov, a následnej, približne 60-ročnej existencii tzv. latinského cisárstva. Po ňom síce došlo k obnoveniu Byzantskej ríše, avšak jej územie bolo postupne obsadzované novou silou vo východnom Stredomorí – osmanskými Turkami. Nakoniec v roku 1453 Turci dobyli aj samotný Konštantínopol, čím Byzantská ríša zanikla.

3. 2. 2 Západné Stredomorie po rozpade Rímskej ríše

Situácia v západnej časti Stredomoria bola po zániku Záporímskej ríše dlho nestabilná. Došlo k politickej fragmentácii, v jednotlivých priestoroch postupne vznikali kráľovstvá pod nadvládou germánskych kmeňov. V severnej Afrike to bolo kráľovstvo Vandalov, Hispániu ovládli Vizigóti (centrom ríše bolo Toledo), v bývalej rímskej provincii Galii a západnej Germánii sa sformovala silná ríša Frankov. Vláda Ostrogótov v apeninskom priestore netrvala dlho. Jej stredná a južná časť bola v polovici 6. storočia dobytá Byzantskou ríšou, v čase najväčšieho mocenského rozmachu za vlády cisára Justiniána. Centrom byzantskej moci sa stala Ravenna. Grécky vplyv sa najdlhšie udržal, až do 11. storočia, na juhu Apeninského polostrova. V pádskom priestore vzniklo koncom 6. storočia kráľovstvo germánskych Longobardov so sídlom v Pávii (od názvu kmeňa je odvodený názov súčasného regiónu Lombardska).

Z hľadiska etnogenézy nemala nadvláda Germánov nad iberským a apeninským priestorom výraznejší vplyv. Obyvateľstvo ostalo romanizované, pričom sa z hovorovej (tzv. vulgárnej) formy latinčiny vyvinuli v priebehu stredoveku románske dialekty. Z nich neskôr vznikli súčasné románske jazyky. Spisovná antická latinčina si v priebehu celého stredoveku uchovávala výnimočné postavenie ako jazyk západnej kresťanskej liturgie, vedy, vzdelávania, právneho systému a štátnej administratívy. Plnila úlohu univerzálneho jazyka, ktorý zohrával v etnicky čoraz viac diverzifikovanej Európe jedinečnú integrujúcu funkciu.

Až do 20. storočia (do druhého vatikánskeho koncilu) ostala latinčina liturgickým jazykom rímskokatolíckej cirkvi. Zároveň je dodnes považovaná za základ klasického humanitného (história, právo), ale aj prírodovedného (biológia, medicína) vzdelávania.

Špecifické postavenie mal aj naďalej Rím. Po páde Rímskej ríše sa stal jedným z hlavných centier vzráňajúceho sa kresťanstva. **Rímski biskupi** ašpirovali na pozíciu nástupcov svätého Petra, a teda hlavy všetkých kresťanov. O túto pozíciu až do 11. storočia súperili s biskupmi (patriarchami) z Konštantínopolu, ktorí mali výhodu v opore mocenskej pozície Byzantskej ríše. Pozícia Ríma a pápežov sa upevnila v 8. storočí spojenectvom s dynastiou Karolovcov, vládnucich v silnejúcej Franskej ríši. Karolovci, ktorí v pádskej oblasti bojovali proti Longobardom, darovali pápežom (rímskej kúrii) do vlastníctva rozsiahle územia v strednej časti Apeninského polostrova. Sformoval sa tzv. pápežský štát, ktorý významne ovplyvňoval nielen ďalší vývoj západného kresťanstva, ale aj politické dianie v celom regióne. Pozostatok tohto útvaru je mestský štát Vatikán. Na strane druhej, pápeži udelili kráľom Franskej ríše najskôr titul ochrancov Ríma a v roku 800 Karolovi Veľkému aj titul cisár, ktorý sa formálne vzťahoval k *de facto* zaniknutej Rímskej ríši. Za nástupcov cisárov Rímskej ríše sa však považovali aj byzantskí cisári, čo ešte viac prehĺbilo ich geopolitické, ako aj kultúrne – civilizačné súperenie.

3. 2. 3 Iberský priestor v stredoveku

Vo východnom Stredomorí sa v 7. storočí začali vzráňovať Arabi, ktorí prijali ako svoje náboženstvo islam. Bola to nová sila, ktorá mala potenciál konkurovať kresťanstvu ako celku. Išlo o nové monoteistické náboženstvo, ktoré vzniklo na Arabskom polostrove v 1. polovici 7. storočia. Islam bol silným impulzom pre rozsiahlu územnú expanziu Arabov. Smerovala najskôr na Blízky a Stredný východ, domáce obyvateľstvo ich často víťalo ako osloboditeľov spod byzantskej či perzskej nadvlády.

Za vlády dynastie Umajjovcov dobyli Arabi celé pobrežie severnej Afriky, odkiaľ zasiahli priamo do spoločenského vývoja južnej Európy. Ich expanzia smerovala jednak na významné stredomorské ostrovy (Cyprus, Kréta, Malta, Sicília, Sardínia a Baleáry) a jednak do iberského priestoru. Začiatkom 8. storočia ovládli takmer celé územie s výnimkou horských regiónov Navarry a Astúrie. Arabský postup na sever od Pyrenej zastavili Frankovia (v bitke pri Poitiers). V iberskom priestore boli prítomní až do konca 15. storočia, pričom významným spôsobom ovplyvnili politický, hospodársky a kultúrny vývoj celého územia.

Centrom umajjovskej moci bol **Córdobský emirát** (v rokoch 929 – 1031 Córdobský kalifát), ktorý sa od zvyšku Arabskej ríše politicky osamostatnil po nástupe dynastie Abbasovcov k moci. Arabi, pôvodným románskym obyvateľstvom iberskej oblasti nazývaní Maurovia, boli voči kresťanom a Židom pomerne tolerantní. Vyznačovali sa schopnosťou osvojiť si od iných kultúr a národov prospešné veci. Vďaka tejto vlastnosti nadviazali na dedičstvo antickej kultúry a vzdelanosti. Zaslúžili sa o uchovanie jej poznatkov a o ďalší rozvoj vedných disciplín (filozofia, medicína, matematika, astronómia, geografia), rôznych druhov umenia, architektúry, dopravy, bankovníctva a pod.

Osobitné postavenie v arabskom vzdelávaní mala geografia, čo podmienila jednak potreba poznať rozsiahlu Arabskú ríšu, ako aj rozmach diaľkového obchodu. Najznámejšími osobnosťami boli Ibrahím ibn Jakub, ktorý precestoval Ďaleký východ aj strednú Európu (istú dobu žil v Prahe), Ibn Fadlán severnú Európu a Rusko a Ibn Idrísi zasa Balkán.

Dôležitou súčasťou arabského hospodárstva bol **obchod**. Iberskí Mauri sprostredkovali obchod medzi severnou Afrikou a Blízkym východom (arabským svetom) na strane jednej a Európou (kresťanským svetom) na strane druhej. Dôležitou súčasťou obchodnej výmeny boli tkaniny, olej, zbrane, korenie, luxusné výrobky a drahé kovy. Veľmi dôležitý bol aj obchod s otrokmi.

Do arabského sveta predávali predovšetkým slovanských otrokov zo strednej a východnej Európy využívajúc boje medzi nimi. Najznámejšia cesta otrokov viedla z Prahy cez Nemecko a končila v Barcelone alebo Pamplone (Ubieta Arteta a kol. 1995).

V **poľnohospodárstve** Mauri vybudovali rozsiahle zavlažovacie systémy, čím sa iberský priestor stal opäť významným stredomorským producentom potravín (podobne ako v časoch rímskej Hispánie). Pestovali ľan, konope, mandle, figy, citrusy či olivy. Dôležitá bola aj všestranná remeselná výroba (doteraz sú v španielčine zachované názvy väčšiny remesiel arabského pôvodu).

Vrcholným obdobím iberských Maurov bolo 10. storočie, kedy bola Córdoba s viac ako 100 000 obyvateľmi najväčším mestom Západu a konkurovala Konštantínopolu, či centráram Arabskej ríše (Damask a Bagdad). V rámci Córdobaškého kalifátu boli ďalšie veľké mestá Toledo (37 000 obyv.), Almería (27 000 obyv.) a Granada (26 000 obyv.) (Ubieta Arteta a kol. 1995). Jadrom Córdobaškého kalifátu bol súčasný španielsky región Andalúzia. Jeho názov pochádza z arabského pomenovania Al Andalus, odkazujúceho na germánsky kmeň Vandalov, ktorý v minulosti ovládal územie.

V 11. storočí došlo k obratu, kvôli vnútorným rozporom sa Córdobašsky kalifát rozpadol na niekoľko menších a navzájom často bojujúcich emirátov (Granada, Zaragoza, Sevilla, Malaga a i.). Viedlo to aj k **hospodárskemu úpadku**, v dôsledku čoho sa zhoršovali vzťahy medzi Maurmi a ich kresťanskými poddanými. K vyostrovaniu napätia prispievali aj križiacke výpravy, ktoré v tom období prebiehali v Stredomorí. Okolnosti využili malé kresťanské štáty, ktoré pretrvali na severe iberského priestoru. Astúrii sa podarilo získať späť León, Navarra získala Kastíliu. Napriek tomu, že štáty mali medzi sebou rôzne spory, dokázala ich zjednocovať myšlienka vytlačenia Maurov. Proses znovuzískania celého iberského priestoru dostal názov **reconquista**. Prebiehala niekoľko storočí formou pohraničných zrážok, pričom sa hranica medzi nimi postupne posúvala na juh. Súčasťou reconquisty bolo aj formovanie dvoch národných štátov iberskej oblasti, Portugalska a Španielska. Popri bojoch s Maurami dochádzalo k postupnému zjednocovaniu malých kresťanských kráľovstiev. Okrem malej Navarry (súčasná Baskicko), ktorá si uchovávala samostatnosť, sa sformovali tri kráľovstvá. Boli to Portugalsko, Kastília a Aragónsko. Každé z nich malo špecifickú geografickú polohu a charakteristiky. Jadro starej Kastílie sa rozprestieralo na Mesete, Aragónsko sa po spojení s Katalánskom stalo prímorským stredomorským štátom s centrom v rozvíjajúcom sa prístave Barcelona. Portugalsko bolo prímorským štátom orientovaným na Atlantik. Vyvíjalo sa samostatne nielen politicky a hospodársky, ale aj jazykovo a kultúrne. So susednou Kastíliou preto bojovalo podobne ako s Maurami na juhu. K spojeniu Kastílie a Aragónska došlo až v druhej polovici 15. storočia sobášom Izabely Kastílskej a Ferdinanda Aragónskeho, čím vznikla silná veľmoc. V nasledujúcom období ovplyvňovala dianie nielen v západnom Stredomorí, ale aj vo svetovom meradle.

Reconquista bola definitívne zavŕšená v roku 1492 dobytím posledného maurského emirátu Granady (dátum sa zhoduje s rokom znovuoobjavenia Ameriky, čím sa vo svetových dejinách symbolicky končí obdobie stredoveku). Udalosti boli zlomové nielen pre historicko – spoločenský vývoj iberského priestoru, ale aj celého regiónu južnej Európy.

3. 2. 4 Politická roztrieštenosť apeninského priestoru v stredoveku

Na rozdiel od postupne sa integrujúceho iberského, v alpsko – pádskom a apeninskom priestore pretrvávala v celom období stredoveku politická roztrieštenosť. Jednou z príčin rozdielneho politického, hospodárskeho aj kultúrneho vývoja jeho jednotlivých častí bola ich **výrazná geografická diferenciácia**. Alpsko – pádsky priestor mal odlišný prírodný i polohový potenciál než napr. Apúlia na juhu, či ostrov Sicília. Pretiahnutý tvar Apeninského polostrova spolu s komunikačnou bariérou, ktorú predstavovali Apeniny, boli prekážkou intenzívnejšieho rozvoja väzieb medzi jednotlivými časťami priestoru. Vďaka širokým alpským priesmykom a intenzívnym námorným spojeniam mali intenzívnejšie obchodné kontakty navonok než

medzi sebou navzájom. Priestor napriek vnútornej dezintegrácii zostal aj naďalej pomerne silno prepojený s celým Stredomorím. Polohové charakteristiky, intenzívne vonkajšie kontakty a vnútornú politickú roztrieštenosť často využívali okolité mocnosti na presadzovanie svojich záujmov.

Situácia v jednotlivých častiach apeninského priestoru sa zásadne líšila. Sever, pozostávajúci z **bohatých mestských republík**, sa musel vyrovnávať so zasahovaním štátov vzniknutých severne od Álp (najskôr Franská ríša, po nej Rímskonemecká ríša a Francúzsko). Strednú časť tvoril pápežský štát, ktorý sa komplikovanou diplomaciou snažil o zachovanie a posilňovanie moci pápeža. Juh bol postupne pod vplyvom mocenských aktérov, ktorí dominovali vo východnom (Byzantská ríša, Arabi) a západnom Stredomorí (Francúzi, Španieli). Mestské štáty Janov a Benátky mali v 11. až 15. storočí osobitné postavenie. Ako námorné mocnosti významne ovplyvňovali dianie v celom Stredomorí.

Južná časť apeninského priestoru (Kampánia, Kalábria, Apúlia a Basilicata) sa vyvíjala v úzkom kontakte so Sicíliou. V porovnaní so strednou a severnou časťou priestoru nebola tak politicky roztrieštená. Dominantnou charakteristikou bolo pôsobenie silných vonkajších vplyvov, čo sa prejavovalo striedaním vlád dynastií pochádzajúcich z rôznych kultúrno – civilizačných oblastí Stredomoria. Od 6. storočia bola pod vládou Byzantskej ríše, čo prinieslo vplyv gréckej kultúry a východného kresťanstva. V 9. storočí sa Sicília (a spolu s ňou aj Malta) na takmer 200 rokov dostala pod nadvládu Arabov, ktorých moc v Stredomorí v tom čase vrcholila. Arabi na ostrove vybudovali zavlažovacie systémy, zaviedli pestovanie nových kultúr (napr. citrusy, morušovník, bavlník, cukrová trstina). Svoje dedičstvo zanechali aj v podobe špecifického maltského jazyka.

Vládu Arabov na Sicílii (a Malte) a Byzantíncov v Kalábrii a Apúlii ukončili v 11. storočí Normani, ktorí boli v tom období na vrchole svojej európskej expanzie. Pod vládou Arabov, ako aj nemeckých Štaufovcov, existoval spoločný štát (tzv. Kráľovstvo oboch Sicílií). Neskôr došlo k jeho rozdeleniu na Sicílske a Neapolské kráľovstvo. V nich o vplyv súperili Španielsko a Francúzsko, čo sa prejavilo striedaním aragónskej a anjouovskej dynastie. Politická moc v južných štátoch bola výrazne centralizovaná, pomerne dlho pretrvávali silné feudálne vzťahy.

Dominantným odvetvím ekonomiky južných štátov zostávalo **poľnohospodárstvo**. Produkovalo obilie, víno, cukor, bavlnu a vlnu nielen pre domáci trh, ale aj pre dynamicky sa rozvíjajúce obchodno – remeselné mestské štáty na severe. V poľnohospodárskej, menej urbanizovanej krajine, nemali južné mestá také silné ekonomické a politické postavenie ako severné. Hlavné centrá Palermo a Neapol mali potenciál byť významnými prístavmi, ale nedokázali konkurovať rýchlo sa rozvíjajúcim námorným republikám Janovu a Benátkam. Politická moc nebola v rukách miestnych obchodníkov a remeselníkov ako na severe, ale bola koncentrovaná v rukách kráľa. O moc sa navyše neustále bojovalo. Obchod, ktorý bol dôležitým faktorom rozvoja miest na severe, mali navyše v rukách cudzí ochodníci (napr. z Barcelony, Janova, Florencie) a bankári (Florent'ania). Všetky tieto faktory viedli k výraznému hospodárskemu zaostávaniu južnej časti apeninského priestoru v porovnaní s odlišne sa vyvíjajúcim severom.

Situácia v strednej a predovšetkým severnej časti apeninsko – pádskeho priestoru bola diametrálne odlišná od juhu. Od 8. storočia zostal priestor bez centralizovanej politickej moci, čo využívali jednotlivé mestá na posilňovanie svojho postavenia. Formálne bol priestor súčasťou **Rímskonemeckej ríše** (oficiálne Svätá rímska ríša národa nemeckého), ktorá sa považovala za dedičku rímskej cisárskej koruny. Po vzore Karola Veľkého sa budúci cisári ríše chodili dávať korunovať pápežovi do Ríma. Cestou sa často dostávali do sporov s odbojnými severotalianskymi mestami (známy je odpor miest na čele s Milánom proti cisárovi Fridrichovi I. Barbarossovi). Ani vzťah nemeckých cisárov s pápežom nebol vždy ideálny. Niekoľko storočí medzi nimi prebiehal spor o to, kto je komu v ich vzťahu nadradený (tzv. boj

o investitúru). Adepti na nemecký cisársky trón si svoju korunováciu museli od pápežov niekedy doslova vynútiť dobytím Ríma.

Stredná časť apeninského priestoru (tzv. pápežský štát) sa nemohla kvôli nestabilnej vnútornej aj vonkajšej politickej situácii tak dynamicky hospodársky rozvíjať, ako severné mestá. Napriek tomu, že bola súčasťou Rímskonemeckej ríše, ekonomika mala podobné charakteristiky ako južná časť. V niektorých ukazovateľoch oproti nej ešte zaostávala (absencia námorných prístavov a obchodných kontaktov). **Pápežský štát** však plnil významnú politickú úlohu nielen v apeninskom priestore, ale aj v Európe. Paradoxom bolo, že do jeho vnútorných záležitostí zasahovali vonkajší aktéri, a zároveň Rím zasahoval do ich mocenských pozícií. Bol nielen centrom západného kresťanstva, ale aj významným svetským činiteľom. Jeho bohatstvo nepochádzalo z výkonnosti domácej ekonomiky, ale prichádzalo z externých zdrojov v podobe rôznych cirkevných poplatkov.

Špecifikom severotalianskych miest bolo, že v nich sídlili nielen obchodníci a remeselníci, ale aj šľachta vlastniaca pozemky v okolí. Bohatstvo plynúce z intenzívneho poľnohospodárstva sa spojilo so ziskami z obchodu. Veľká časť šľachty sa podieľala na námornom a vnútrozemskom obchode miest. Vzniklo spojenectvo bohatých remeselníkov (vyrábajúcich napr. kvalitné látky, zbrane či luxusný tovar), obchodníkov, bankárov a šľachty. Vytvorili sa tak podmienky pre vznik rôznych foriem mestských republík. tzv. komún.

Severotalianske mestá naplno využili potenciál pre vnútrozemský (cez alpské priesmyky s rýchlom sa rozvíjajúcimi regiónmi na sever od Álp, predovšetkým Porýním) a námorný obchod (cez prístavy na západnom a východnom pobreží s celým Stredomorím). Medzi najbohatšie vnútrozemské mestá v husto zaľudnenom pádskom priestore patrili Miláno, Pavia, Parma, Cremona, Mantova, Padova, Verona, Ferrara a Bologna. V Toskánsku to boli Florencia, Siena, Lucca a Arezzo. Z prístavov bola významná Pisa (cez rieku Arno), ale predovšetkým Janov a Benátky. Každé z miest malo popri všeobecných charakteristikách rozvoja, aj vlastný príbeh. Súčasťou príbehov boli často aj súperenia a konkurenčné boje medzi nimi.

Miláno najskôr súperilo s Paviou a Cremonou, potom dlhodobo s Benátkami o vplyv v pádskom priestore. Mesto Pisa bojovalo na mori s Janovom o prvenstvo v Ligúrskom a Tyrrenskom mori, ako aj o ostrov Korzika. Vo vnútrozemí Pisa bojovala s Luccou o kontrolu nad dopravou na rieke Arno. V rámci Toskánska bojovala vzťahujúca sa Florencia so Sienou a Arezzom o voľný prístup do Ríma.

*V ekonomicky rozvíjajúcich sa slobodných severotalianskych stredovekých mestách sa vytvorili podmienky pre vznik a rozvoj novej formy európskej vzdelávacej inštitúcie, ktorou boli **univerzity**. Okrem ekonomickej a kultúrnej vyspelosti boli ďalšími predpokladmi antická minulosť poskytujúca základy, na ktoré bolo možné v oblasti rozvoja vedy a vzdelávania nadviazať. Ďalej to bola otvorenosť voči inováciám prichádzajúcim z vyspelého byzantského a najmä arabského sveta (napr. používanie buzoly, ktoré zdokonalilo námornú navigáciu, ako prví ju od Arabov prijali námorníci z Amalfi). Arabské číslice zjednodušili účtovníctvo pre obchodníkov a bankárov. Rozšírilo sa v 13. storočí vďaka dielu Leonarda Fibonacciho z Pisy. V mestách zároveň existoval veľký dopyt po kvalifikovaných úradníkoch pre mestskú správu, cechovú samosprávu, obchodníkov a bankárov. Dovtedy existujúce kláštorne školy nestačili na dopyty reagovať. Popri dovtedy preferovanej teológii a filozofii bolo z praktického hľadiska dôležité predovšetkým právo, na ktoré sa začala špecializovať hneď prvá univerzita. Vznikla v 11. storočí v Bologni (1088). Druhou praktickou vedou žiadanou vyspelou mestskou spoločnosťou bola medicína. Pre jej rozvoj boli dôležité diela autorov, ako Hippokrates, Galénos či Avicenna. Vzhľadom na kontakty s gréckym a arabským svetom sa na medicínu špecializovala najskôr univerzita v juhotalianskom Salerne. V priebehu 13. storočia pribudli v apeninskom priestore univerzity v Modene, Padove, Vicenze, Neapole, Siene a Ríme. Univerzity navštevovali študenti z celej Európy, stali sa vzorom pre založenie univerzít v západnom svete.*

Špecifické postavenie v priestore mali dva najvýznamnejšie **stredoveké prístavy**, mestské republiky Benátky a Janov. Vďaka diaľkovému obchodu s Áziou sa stali vplyvnými námornými mocnosťami v Stredomorí. Ich obchodné flotily vyvážali do východného Stredomoria drevo, kovy, kresťanských pútnikov, a v dobách križiackych výprav

zabezpečovali ich logistiku. Z Ázie dovážali najmä korenie, hodváb, oleje, voňavky, porcelán, v stredovekej Európe tak žiadaný luxusný tovar.

Zaujímavý je príbeh **Benátok**, ktoré za svoj rozmach vďaka najskôr jedinečnej polohe na ostrovoch uprostred lagúny. Počas neistých časov po rozpade Rímskej ríše slúžili ostrovy obyvateľom z okolia ako útočisko pred nájazdmi barbarov. Mesto na severnom okraji pádskej delty nebolo tak vystavené akumulácii sedimentov, ako južnejšie položené pobrežné prístavné mestá (Ravenna, Rimini). Zaujímavá bola aj poloha Benátok voči vnútrozemiu. Mohli kontrolovať ústia riek Pádskej nížiny, ovládali riečne a pevninské cesty smerujúce do vnútrozemia. Benátky najskôr získali prevahu na Jadranskom mori. Postupne pridali Dalmátske ostrovy a priľahlé východné pobrežie (dnešná Istria, Dalmácia, Albánsko). Patrili im významné prístavy ako Zara (Zadar), Ragusa (Dubrovník) či Drač. Podobne aj Kréta a ďalšie ostrovy v Iónskom a Egejskom mori. Ďalšie územia a oporné body vo východnom Stredomorí ovládli počas križiackych výprav. Najvýznamnejší ekonomický impulz Benátok nastal po dobytí Konštantínopolu. Okrem veľkej koristi prevzali byzantské obchodné vzťahy s Áziou a rozvinuli ich. Získali prístup k technológiám, ktoré umožňovali lepšie spracovanie kovov, textílií a výrobu skla. Postupne, najmä obchodnou a finančnou diplomaciou, posilňovali svoj vplyv v Európe. Medzi prvými začali chrániť svoje technologické výrobné postupy. Po páde Konštantínopolu sa prerušili obchodné vzťahy s Áziou. Benátky v ďalšom období prešli z dominantného obchodu na výrobu špecifických tovarov a poskytovanie finančných úverov. Ich vyslanci, pôsobiaci v európskych hlavných mestách, priamo aj nepriamo ovplyvňovali hospodársky chod štátov medzi Baltským a Stredozemným morom. Koncom 18. stor. Benátky stratili nezávislosť.

Janov mal obchodné základne v celom Stredomorí. V dobe svojho najväčšieho rozmachu v 14. storočí mu patrili Sardínia (len dočasne) a Korzika (až do 18. storočia, kedy ju získalo Francúzsko). Cez Barcelonu obchodoval s iberským priestorom, cez Marseille s Francúzskom a cez spoluprácu s Milánom (súperom Benátok) mal dobré styky s Porýním. Silné postavenie mali Janovčania aj v čiernomorskom priestore, kde založili a ovládali obchodné základne.

Z Krymu (prístav Kaffa, dnešná Feodosija) sa prostredníctvom Janovčanov rozšírila v polovici 14. storočia morová epidémia tzv. čiernej smrti. Zasiahla najskôr stredomorské prístavy, a z nich vnútrozemie Európy. Na Krym sa dostala po trase kupeckých karaván zo strednej Ázie a Číny. V priebehu rokov 1347 – 1350 jej podľa odhadov podľahla takmer tretina vtedajšej populácie Európy (približne 30 mil. obetí, Davies 2005). Epidémia mala vážne spoločenské a politické dôsledky, bola jednou z hlavných príčin zániku feudalizmu. Veľký pokles počtu obyvateľov znamenal nedostatok pracovníkov, najmä v poľnohospodárstve a remeselnej výrobe. Zväčšujúci sa tlak na poddaných viedol k rozsiahlym vzburám a povstaniam. Formovala sa mobilnejšia a menej závislá pracovná sila, ktorú potrebovali mestá aj vidiek. Rast miezd podporil rozvoj peňažného hospodárstva. Významné bankové domy vznikli predovšetkým v Lombardsku a Toskánsku (medzi najvýznamnejšie patrili finančný podnik vlastnený Mediciovcami vo Florencii). Zo svojich ziskov podporovali rozvoj umenia, vedy a vzdelanosti, čo prispelo k rozvoju renesancie a humanizmu. Epidémia však priniesla aj veľkú psychologickú traumu. Hľadanie vinníkov viedlo k rozsiahlemu prenasledovaniu Židov. Utekali do oblastí, ktoré boli morom menej zasiahnuté, napr. do Poľska.

Koncom 14. storočia rivalita Janova a Benátok vyvrcholila vojnou, ktorá obe strany finančne vyčerpala. Veľkou ranou pre nich bolo dobytie Konštantínopola Osmanmi. Prerušili sa kontakty s Čiernomorím, oslabili sa pozície vo východnom Stredomorí, a predovšetkým skončili obchodné styky s Áziou. V západnom Stredomorí (15. storočie) vzrastala sila nových námorných mocností.

K prudkému ekonomickému rozvoju talianskych miest, a predovšetkým Benátok a Janova, prispelo otvorenie obchodu s východným Stredomorím a vzdialenejšími regiónmi Ázie počas tzv. **križiackych výprav** (1096 – 1291). Oficiálnym cieľom siedmich veľkých a niekoľkých menších križiackych výprav bolo oslobodenie Svätej zeme (Palestíny) z rúk

neveriacich (moslimov). Výsledkom prvej bolo dobytie Jeruzalema a založenie kresťanských štátov v Palestíne. Výsledky ďalších výprav už boli viac či menej rozporuplné. Počas druhej, v polovici 12. storočia, došlo aj k získaniu Lisabonu z rúk Maurov, čo ovplyvnilo formovanie samostatného Portugalska. Reconquista získala po niekoľkých storočiach nový duchovný rozmer, ešte viac sa zintenzívnila snaha o získavanie území spod maurskej nadvlády. Kontroverzná bola predovšetkým štvrtá výprava, ktorú zneužili Benátčania na dobytie Konštantínopola.

Križiacke výpravy prehĺbili nedôveru nielen medzi kresťanským a moslimským svetom, ale aj medzi západným a východným kresťanstvom. Európa, vyznávajúca západné kresťanstvo, si vďaka spoločnému nepriateľovi posilnila svoju identitu. V neposlednom rade došlo k obohateniu západnej kresťanskej kultúry o nové impulzy grécko – byzantskej a arabskej vzdelanosti. Pre rozvoj výroby boli dôležité inovácie, ako napr. aj veterné mlyny či zdokonalenie výroby skla. V Európe (predovšetkým južnej) sa rozšírilo pestovanie nových plodín ako cukrová trstina, bavlna, marhule, citrusy a ryža (predtým sa pestovali len na Sicílii a južnej časti iberského priestoru). Stredoveká Európa prostredníctvom talianskych miest sa od moslimov opätovne učila zvyky, ktoré poznala už v časoch Rímskej ríše (umývanie rúk pred jedlom, hygienické návyky či horúce kúpele).

Výsledkom križiackych výprav bol aj vznik rytierskych reholí, z ktorých región južnej Európy najviac ovplyvnili johaniti. Ich pôvodným poslaním bolo starať sa o chorých pútnikov do svätej zeme. Po skončení križiackych výprav odišli z Jeruzalema najskôr na Cyprus, potom na Rodos, ktorý ovládali približne 200 rokov (v 14. a 15. storočí). Pod tlakom Osmanov boli nútení presunúť sa na Maltu (sú preto známi ako maltézski rytieri). Z poverenia pápeža a rímskonemeckého cisára ju mali brániť pred Osmanmi ako strategický bod v Stredomorí. Ostrov spravovali až do roku 1800, kedy bol dobytý Napoleonom počas jeho ťaženia do Egypta. Po porážke Napoleona získala Maltu Veľká Británia, pre ktorú predstavovala spolu s Gibraltárom a Cyprom dôležité strategické body pri presadzovaní svojich záujmov v Stredomorí.

3. 2. 5 Renesancia a humanizmus

Napriek všetkým mocenským bojom, ekonomickému súpereniu, politickej nejednotnosti a nestabilite, sa severná a stredná časť dnešného územia Talianska stala centrom jedinečnej intelektuálnej aktivity a tvorivosti, ktorá v kultúrnej a spoločenskej oblasti preniesla Európu zo stredoveku do novoveku. V 14. a predovšetkým v 15. storočí prežívali severotalianske mestá vďaka rozvoju remesiel, obchodu a bankovníctva veľký ekonomický rozmach.

Politická a ekonomická moc sa sústreďovala do rúk mocných rodov, ktoré sa stali aj mecenášmi rozvoja umenia, vied a vzdelávania. Symbolom takéhoto rodu boli predovšetkým florentskí obchodníci a bankári Mediciovci. Vo Florencii pôsobili nielen traja známi veľkani renesancie (Leonardo da Vinci, Raffael Santi a Michelangelo Buonarroti), ale aj ďalšie osobnosti (maliari Giotto a Botticelli, architekt Brunelleschi, spisovatelia Dante Alighieri, Petrarca a Boccaccio, či známy politický teoretik Nicolo Machiavelli). Ich diela boli vo svojich oblastiach prelomové. Spájal ich nový dôraz na človeka, ktorého postavenie sa začalo prehodnocovať. Stredoveký človek si dovedy uvedomoval svoju nedokonalosť, nevedomosť a nemohúcnosť, renesančný človek začal veriť vo vlastné sily a schopnosti. Nový antropocentrický pohľad sa v umení prejavil opätovným záujmom o ľudské telo. Vo filozofii je renesancia spájaná s humanizmom, intelektuálnym hnutím vyzdvihujúcim jedinečnosť a hodnotu jednotlivca, čo viedlo k rozvoju individualizmu, jedného zo základných pilierov západnej civilizácie. Florenciu, kolísku renesancie, je možné nazvať „matkou modernej Európy“ (Davies, 2005).

Humanizmus a renesancia ovplyvnili aj rozvoj národných jazykov, do ktorých začala byť prekladaná aj Biblia a šírená vďaka novému vynálezu – knihtači. O rozvoj modernej taliančiny sa pričínal florentský básnik Dante Alighieri, ktorý napísal dielo Božská komédia v toskánskom nárečí.

Kultúrny význam Florencie v období renesancie dopomohol k tomu, aby sa toto nárečie stalo základom spisovnej taliančiny.

Popri obraznom znovuzrození človeka išlo aj o obnovenie záujmu o antické poznatky a umenie, čo súviselo aj so štúdiom gréčtiny. K tomuto hnutiu prispeli aj grécki učitelia, ktorí utiekli z Osmanmi dobytou Byzanciou. So sebou priniesli originálne grécke rukopisy. Samotné Grécko však renesancia neovplyvnila. Z apeninského priestoru sa šírila v rámci vtedajšej západokresťanskej Európy, neprešla do jadra východokresťanskej Európy (Grécko a Konštantínopol), ktoré bolo v rukách osmanských Turkov. Východný a západný kresťanský svet (resp. aj východné a západné Stredomorie) sa tak od seba kultúrne – civilizačne ešte viac vzdialili.

3. 3 Južná Európa v novoveku

3. 3. 1 Veľké zámorské objavy

Za koniec stredoveku a začiatok novoveku sa vo svetových dejinách symbolicky označuje znovuoobjavenie Ameriky Krištofom Kolumbom v roku 1492. Udalosť bola súčasťou veľmi dynamickej éry ďalekých námorných plavieb, intenzívneho objavovania, opisovania a získavania neznámych zámorských území Európanmi. Portugalci a Španieli začali proces, ktorý pokračoval až do začiatku 20. storočia, jeho výsledkom bolo rozdelenie sveta medzi európske koloniálne mocnosti.

V oblasti Stredomoria sa v 15. storočí vyvinul **komplex predpokladov** (Teichová a kol. 1968b), ktoré podnietili záujem, resp. potrebu hľadania nových obchodných trás a získavania nových území. V kultúrnej oblasti išlo o zmenu myslenia a nazerania na svet, ktorú priniesli renesancia a humanizmus. Podnietili túžbu človeka poznať a objavovať. Zároveň oživil záujem o antické poznatky, medzi ktoré patrila aj idea o guľatosti Zeme. Rozvoj prírodných a technických vied viedol k zdokonaleniu stavby lodí a navigačných možností. Zároveň začalo európske hospodárstvo pociťovať nedostatok drahých kovov. Ich zvýšená potreba súvisela so zvyšujúcim sa obchodom s Áziou. V neposlednom rade došlo k zásadným **geopolitickým zmenám**, keď vo východnom Stredomorí nahradila Byzantskú ríšu Osmanská ríša, ktorá už nebola tak ústretová vo vzťahu k obchodným aktivitám Janova a Benátok. Utrpelo najmä postavenie Janova, ktorý stratil svoje pozície v čiernomorskom priestore. Svoje aktivity preorientoval na západné Stredomorie, kde v íberskom priestore po završení reconquisty vzrastala moc Portugalska, Kastílie a Aragónska.

Portugalsko si uvedomovalo, že na obchode s Áziou, z ktorého bohatli talianske prístavy a arabskí obchodníci, nemôže kvôli svojej oceánskej polohe efektívne participovať. Zároveň malo predpoklady stať sa námornou mocnosťou, s čím mu svojimi skúsenosťami pomohli Janovčania. Začiatkom 15. stor. založil portugalský princ Henrich Moreplavec prvú moreplaveckú školu v Európe. Cieľom bolo dostať sa do Indie a Číny priamo po mori oboplávaním Afriky. Je pozoruhodné, ako počas celého 15. storočia tento cieľ systematicky sledovali. Na africkom, neskôr indickom pobreží, sa nezameriavali na ovládnutie vnútrozemia. Zakladali obchodné oporné body, prostredníctvom ktorých uskutočňovali zámorský obchod. Na financovanie využívali aj príjmy z predaja afrických otrokov na trhoch v Stredomorí.

Portugalská expanzia začala v roku 1415 dobytím arabského obchodného prístavu Ceuta, pokračovala získaním Tangeru, objavením a kolonizovaním Madeiry (1418), Azorských a Kapverdských ostrovov, v roku 1471 sa dostali k ústiú Nigeru v Guinejskom zálive. Prelomom bolo dosiahnutie mysu Dobrej nádeje (1487) Bartolomeom Diazom, čím sa im otvorila námorná cesta do Indie. Stalo sa tak v roku 1498, kedy Vasco da Gama dosiahol indické juhozápadné pobrežie. Dôležitým oporným bodom sa stalo mesto Goa. Strategický význam malo obsadenie tzv. Ostrovov korenia (Indonézie). Dobyťím Malakky sa im ako prvým

Európanom otvorila námorná cesta do Číny. Oporným bodom obchodu s Čínou sa stalo Macao. Začiatkom 16. storočia už kontrolovali plavbu a obchod v Indickom oceáne, čo sa nepáčilo najmä Arabom. Boli oslabení expanziou Osmanskej ríše, ktorá ovládla celý Blízky východ, severnú Afriku aj Arabský polostrov.

Na financovanie námorných výprav a budovanie koloniálnej ríše využívali Portugalci aj príjmy z predaja afrických otrokov. V polovici 15. storočia ich začali dovážať do iberského priestoru a neskôr s podporou Arabov na trhy v celom Stredomorí. V roku 1502 začal vývoz otrokov do Ameriky, najskôr do Karibskej oblasti, potom predovšetkým do Brazílie. Pre prácu v baniach (napr. bane na zlato v oblasti Minas Gerais) a na plantážach (pestovanie cukrovej trstiny a kávy) boli vhodnejší než domorodé indiánske obyvateľstvo, ktoré trpelo chorobami privezenými Európanmi. Indiánov sa zastávali aj kresťanskí misionári, ktorí tvrdili, že na rozdiel od afrických černochoch majú dušu a sú rovnocenní „bielym mužom“. K zrušeniu otroctva v Portugalsku a jeho kolóniách došlo až v roku 1875. Portugalci ako prví rozvinuli tzv. trojuholníkový obchod. Spočíval vo vyťaženosti lodí. Z Afriky do Ameriky vyvážali otrokov, odtiaľ privážali do Európy suroviny a poľnohospodárske produkty a do Afriky exportovali hotové výrobky (najmä zbrane a ďalšie výrobky z kovov). Neskôr tento obchodný model rozvinula Veľká Británia.

Z Portugalska sa v priebehu 16. storočia stala koloniálna veľmoc. Do krajiny prúdilo významné bohatstvo, ktoré však nebolo dostatočne využité na rozvoj domáceho hospodárstva. Sústreďovalo sa v rukách úzkej skupiny vysokej šľachty. Namiesto potrebných ekonomických reforiem sa portugalská vláda venovala neúspešným výbojom do moslimského Maroka. Z dovážaných tovarov bohatli predovšetkým anglickí a holandskí obchodníci, ktorí postupne ovládli obchod s portugalskými kolóniami. Neskôr ich od upadajúceho Portugalska získali priamo pod vlastnú koloniálnu správu (prostredníctvom tzv. východoindických spoločností). Pre dlhodobé udržiavanie svojej koloniálnej ríše narážali Portugalci aj na demografické limity.

V 17. storočí Portugalsku pomáhalo Anglicko odolávať mocenským tlakom zo strany Španielov. Postupne narastala politická a hospodárska závislosť Portugalska od Anglicka, čo sa prejavilo aj povolením voľného dovozu anglických výrobkov do Portugalska. Domáca výroba sa preto nerozvíjala dostatočne. Benefity z portugalských kolónií v značnej miere pomohli rozvinúť Anglicko, ktoré sa v 17. storočia stalo námornou mocnosťou.

Nástup Španielska do éry zámorských objavov bol oproti Portugalsku oneskorený. V priebehu 15. storočia bola politická situácia v Kastílii a Aragónsku, na rozdiel od Portugalska, veľmi nestabilná. Okrem bojov o trón prebiehali aj boje medzi kráľom, šľachtou a mestami. Prvoradým cieľom, na ktorý sa oba štáty koncentrovali, bolo završenie reconquisty dobytím Granady, posledného územia v rukách Maurov (1492). Upevniť a centralizovať kráľovskú moc pomohla nová inštitúcia, inkvizícia, ktorá mala v Španielsku špecifický charakter a postavenie. Hoci pôvodne išlo o cirkevnú inštitúciu, bola podriadená kráľovi.

Bezprostredne po zjednotení Španielska za začala riešiť otázka Maurov a sefardských Židov. Označenie Sefarad pochádza z hebrejského výrazu pre Španielsko. Za vlády Maurov v iberskom priestore zažívali Židia hospodársky a kultúrny rozkvet. Okrem iného, sprostredkovali obchod medzi moslimami a kresťanmi. Po dobytí Granady museli, podobne ako Maurovia, buď konvertovať alebo odísť z krajiny. Autenticitu konverzie overovala inkvizícia. Časť z nich utiekla na územie Osmanskej ríše na lodiach, ktoré pre nich poslal sultán. V sefardských Židoch videl impulz pre rozvoj obchodu tureckých miest.

V roku 1492 bolo Španielsko politicky i ekonomicky pripravené začať svoju éru objavov a expanzie. Králi sa rozhodli podporiť myšlienku Janovčana Krištofa Kolumba (ktorú predtým zamietli v Portugalsku), že do Indie sa dá dostať plavbou na západ. Po plavbe zo španielskeho prístavu Palos pristál najskôr na Bahamách, potom na Kube a ostrove Hispaniola (Haiti). Jeho ďalšie cesty smerovali tiež do karibskej oblasti a na stredoamerickú pevninu. Až do svojej smrti (1506) si však myslel, že počas svojich štyroch výprav bol v Ázii.

Myšlienku, že nejde o Áziu, ale o nový kontinent, vyjadril so svojom diele Amerigo Vespucci (publikovanom v roku 1504). Jeho ideu prijal tvorca mapy sveta Martin Waldseemüller v roku 1507. Nová zem bola na nej označená na počesť Vespucciho ako Amerika. Vespucci bol pritom pôvodne

florentský bankár vyslaný Mediciovcami do Sevilly. Očarený novými objavmi sa zúčastnil niekoľkých výprav, počas ktorých opísal Novú zem. Územie okolo zálivu Maracaibo pomenoval Venezuelou (Malými Benátkami). Správnosť Vespucciho tézy bola potvrdená v rokoch 1519 – 1522, kedy Fernão de Magalhães uskutočnil prvú plavbu okolo Zeme.

Z **geopolitického hľadiska** vznikol hneď po prvej Kolumbovej výprave spor medzi Španielskom a Portugalskom, ktorému sa nepáčila konkurencia pri objavovaní nových území na ceste do Indie. V roku 1494 uzavreli so súhlasom pápeža zmluvu v kastílskom meste Tordesillas, ktorou si rozdelili svet na dve polovice. Demarkačná čiara viedla po poludníku západne od Kapverdských ostrovov (46° 30' z. d.). Novoobjavené územia na západ od nej mali patriť Španielsku, na východ Portugalsku. Vďaka tomu pripadla Brazília, ako jediné americké územie, Portugalsku. Výnimkou boli Kanárske ostrovy, ktoré ešte predtým pripadli Španielsku.

Začali **dobyvateľské výpravy** a kolonizácia amerických území Španielskom. Najznámejšími conquistadormi boli H. Cortés, ktorému sa s malým počtom vojakov podarilo dobyť ríšu Aztékov, a F. Pizarro, ktorý dobyl ríšu Inkov. Vďaka ovládnutiu starých civilizácií s dobre vybudovanou infraštruktúrou mohli Španieli pomerne rýchlo postupovať do vnútrozemia. S výnimkou Brazílie a niekoľkých ďalších menších území obsadili Španieli celú strednú a južnú Ameriku. V Tichom oceáne sa ich kolóniou stali Filipíny. V priebehu 16. storočia sa zo Španielska stala najvýznamnejšia svetová veľmoc. Išlo o storočie najväčšieho mocenského a hospodárskeho rozmachu v dejinách Španielska, ktorý však netrval dlho. Už v 17. storočí začínajú byť prejavy rýchleho rozmachu navzájom prepojené s príčinami neskoršieho postupného úpadku.

Z nových **amerických kolónií** začalo prúdiť do Španielska množstvo surovín, najmä drahých kovov. Viedlo to k vysokej inflácii nielen v Španielsku, ale aj inde v Európe. V súvislosti so správou kolónií došlo k odchodu časti španielskej populácie. Vyludnenie postihlo najmä Kastíliu, ktorá sa mohla vďaka kolóniám ekonomicky rozvíjať v oveľa väčšej miere. V rámci nej došlo k postupnému sťahovaniu obyvateľstva do Madridu, dovtedy bezvýznamného mesta. Kráľ Filip II. tam v roku 1561 preložil svoju rezidenciu a vybudoval reprezentatívne hlavné mesto ríše (dovtedy boli historickými hlavnými mestami Kastílie Toledo a Valladolid). Ďalší významný pohyb obyvateľstva smeroval do pobrežných regiónov Španielska, predovšetkým do Andalúzie. Vtedy patrila Kastílii a hrala dominantnú úlohu v obchode s americkými kolóniami. Najväčším španielskym mestom bola Sevilla, disponovala riečno – námorným prístavom. Najvýznamnejším prístavom pre obchod s kolóniami bol Cádiz. Dominantné obchodné postavenie kastílskych prístavov sa nepáčilo ostatným pobrežným územiam, najmä Katalánsku a Baskicku (Ubieto a kol. 1995).

Prekážkou pre efektívne využitie ziskov z kolónií pre svoj domáci hospodársky rozvoj bolo aj **administratívne usporiadanie**. Španielsko aj po zjednotení zostávalo konglomerátom historických regiónov pod nadvládou Kastílie. Medzi historickými kráľovstvami pretrvávali vnútorné colné bariéry. Tovar z vnútrozemia do prístavov a naopak sa predražoval, keďže prechádzal aj viacerými colnými hranicami. Do pobrežných oblastí bolo lacnejšie dovážať napr. súkno z Londýna ako zo Segovie uprostred Kastílie (Ubieto a kol. 1995). Hospodárstvu z dlhodobého hľadiska nepomohlo ani vyhnanie Židov a Maurov (neskôr aj konvertovaných moslimov, tzv. moriskov), ktorí často predstavovali kvalifikovanú pracovnú silu a impulz rozvoja obchodu a remesiel v mestách. Etnicky homogénna španielska spoločnosť bola preto menej otvorená inováciám, pre hospodársky rozvoj tak dôležitým.

Zisky z kolónií neboli investované do infraštruktúry a modernizácie krajiny, tak ako tomu bolo neskôr v prípade Anglicka, Francúzska či Holandska. Veľká časť zdrojov smerovala naďalej do armády, udržiavajúc tak chod kolónií, ako aj aktívne zasahujúc do európskeho diania.

Moc Španielska sa vyčerpávala bojmi na viacerých frontoch. Po Izabele a Ferdinandovi sa prostredníctvom sobáša ich dcéry dostávajú na španielsky trón Habsburgovci. V 16. storočí vládol ich vnuk Karol V. a jeho syn Filip II. Španielskej vetve Habsburgovcov patrili aj nizozemské provincie,

ktoré sa voči centralistickej a absolutistickej vláde v Madride dlhodobo búrili. Španielsky kráľ bol zároveň aj rímsko-nemeckým cisárom a ochrancom katolicizmu v ére nástupu reformácie a následných náboženských vojen. Ako líder kresťanského sveta stálo Španielsko aj na čele kresťanských vojsk bojujúcich proti Osmanskej ríši v Stredomorí. V tomto smere došlo k najvýznamnejšiemu námornému stretu v roku 1571 v bitke pri Lepante (200 km južne od Korfu). Osmanská flotila v nej bola porazená spojenými silami Španielska, pápežského štátu, Janova a Benátok. Bola to jedna z najväčších a najznámejších námorných bitiek v Stredomorí.

Významná bola aj rivalita medzi Španielskom a nastupujúcou námornou mocnosťou Anglickom. Najväčším súperom Španielska v Európe však bolo susedné Francúzsko, s ktorým súperili predovšetkým o nadvládu nad Talianskom. Už nešlo len o juh polostrova (Neapolské a Sicílske kráľovstvo), ale aj o oblasť Lombardska na severe.

Zvnútra krajinu oslabil aj neúspešný pokus o zjednotenie s Portugalskom (1580 – 1640), ako aj snahy o osamostatnenie Katalánska. Všetky tieto boje postupne Španielsko vyčerpávali. Začiatkom 18. storočia sa z veľmoci, ktorá 200 rokov ovplyvňovala európske a celosvetové dianie, stáva predmet záujmu iných štátov. Po vymretí španielskych Habsburgovcov viedli **vojnu o španielske dedičstvo** (1701 – 1714). Po nej nastupuje na španielsky trón bočná vetva francúzskej panovníckej dynastie Bourbonovcov (jej príslušníci sedia na španielskom tróne dodnes), s podmienkou, že nepripoja Španielsko k Francúzsku. Ako kompenzáciu získala Veľká Británia územie Gibraltáru, ktorá takto eliminovala vzrastajúcu moc Francúzska v západnom Stredomorí. Španielsko muselo uvoľniť obchodovanie so svojimi americkými kolóniami, na ktoré mali v 16. a 17. storočí monopol španielske, a najmä kastílske (andalúzske) prístavy.

Od začiatku 18. storočia sa dejiny iberského priestoru vyvíjali pomerne izolovane od zvyšku Európy. Kontrastovalo to s obdobím vrcholnej španielskej angažovanosti, ktorá nasledovala bezprostredne po zjednotení krajiny a koloniálnej expanzii v 16. a 17. storočí.

Pozícia Ríma v rámci západného kresťanského sveta bola od 16. storočia ohrozovaná reformačným hnutím, ktoré kritizovalo pomery v katolíckej cirkvi a rýchlo sa šírilo v západnej, strednej a severnej Európe. Južnú Európu však proces reformácie nezasiahol. Grécko bolo ako súčasť pravoslávneho sveta (a navyše pod osmanskou nadvládou) mimo týchto procesov. Apeninský priestor bol v náboženskej sfére naďalej pod silným vplyvom pápežského Ríma. To isté platilo aj pre Španielsko a Portugalsko, kde si katolícka cirkev naďalej udržiavala dôležité postavenie. Východoalpý priestor bol zo severu chránený rakúskymi Habsburgovcami. Vplyvom reformácie zo Švajčiarska a Francúzska bránili v Lombardsku španielski Habsburgovci.

V apeninskom a iberskom priestore sa formovala reakcia na reformáciu v podobe protireformačného hnutia. Jeho súčasťou bol vznik rádu jezuitov v Španielsku. S protireformáciou bol spojený nový umelecký štýl, barok, ktorý sa z Ríma rýchlo rozšíril v apeninskom priestore a veľmi výrazne sa presadil aj v Španielsku, Portugalsku a ich kolóniách. V 17. a 18. storočí ovplyvňoval takmer celú Európu. Barok kládol dôraz na city, emócie a podvedomie, nie na rozum, ako tomu bolo v renesancii. Stavby, sochy a maľby boli plné dynamiky, kriviek a ozdôb. Mali ľudí ohúriť bohatstvom a honosnosťou.

Najvýznamnejšími predstaviteľmi rímskeho baroka boli F. Borromini a G. L. Bernini. V tomto období bol dokončený a vyzdobený chrám sv. Petra. Berniniho baroková kolonáda pred chrámom mala symbolizovať otvorenú náruč katolíckej cirkvi. Typickým barokovým mestom sa stal Turín, ktorý bol sídlom vzrástajúcej sa savojskej dynastie, ktorá vládla v severozápadnej časti pádske – apeninského priestoru (región Piemont). V barokovom štýle boli prestavané aj ďalšie významné mestá, ako Neapol, Madrid či Lisabon.

3. 3. 2 Iberský priestor v 18. a 19. storočí

V 18. storočí vzniklo v Európe ďalšie ideové hnutie, **osvietenstvo**. V politickej oblasti sa v jeho spojení s mocou panovníkov (absolutizmom) prejavili snahy o reformy a modernizáciu európskej spoločnosti. V Španielsku a Portugalsku išlo predovšetkým o

obmedzenie moci šľachty a cirkvi. V hospodárskej oblasti bolo potrebné podporiť obchod a zakladanie manufaktúr, odstránením veľkostatkov intenzifikovať poľnohospodárstvo. Obdobie reforiem však netrvalo dosť dlho na to, aby zastavili postupný úpadok. Prejavoval sa spormi o trón, politickým bojom medzi konzervatívami a liberálmi, rôznymi ľudovými vzburami a povstaniami, či separatistickými snahami niektorých regiónov (predovšetkým Katalánska). Španielsko sa po sérii občianskych (tzv. karlistických) vojen stáva v druhej polovici 19. storočia konštitučnou monarchiou. Moc panovníka bola obmedzená ústavou, väčšiu moc získal parlament (*cortes*). V Portugalsku bola v roku 1910 zrušená monarchia a nastolená republika.

Vývoj v Portugalsku výrazne ovplyvnilo veľké zemetrasenie, ktoré postihlo Lisabon 1. 11. 1755. Išlo o jednu z najväčších prírodných katastrof zaznamenaných v dejinách. Obyvateľstvo bolo sústredené na bohoslužbách v kostoloch, čo prispelo k vysokým stratám na životoch. Zemetrasenie, spolu s vlnou cunami a následnými požiarimi zničili takmer celé mesto. Zničenie Lisabonu bolo šokom pre vtedajšiu spoločnosť, malo veľký dopad na myslenie a kultúru. Prehodnocoval sa pohľad na miesto človeka vo svete. Utrpela autorita katolíckej cirkvi. Napomohlo to rozvoju európskeho osvietenstva, ale aj vedy (napr. modernej seizmológie). V staviteľstve začala byť zohľadňovaná ochrana proti zemetraseniam. Pri kompletnej prestavbe mesta sa uplatnila pravouhlá sieť širokých ulíc s reprezentatívnymi palácami a verejným osvetlením. Došlo k realizácii rozsiahlych reforiem spoločnosti, ktoré podlomili moc tradičnej aristokracie, posilnili mešťanstvo, došlo k zrušeniu otroctva a zrovnoprávneniu Židov. V roku 1820 sa Portugalsko zmenilo z absolutistickej na konštitučnú monarchiu. Postupný úpadok prestíže monarchie viedol v roku 1910 k nastoleniu republiky.

Dôležitou črtou hospodárskeho vývoja Španielska v 19. storočí bolo aj **prehlbovanie regionálnych rozdielov** v dôsledku nástupu a rozvoja priemyselnej revolúcie. Najväčší potenciál mal zaľudnený sever s významnými prístavmi, zásobami čierneho uhlia a železnej rudy. Výhodná geografická poloha voči novým myšlienkam a technológiám z Veľkej Británie umožnila rozvoj priemyselných odvetví. Lídrom priemyselnej revolúcie sa stalo Baskicko s dynamicky sa rozvíjajúcim priemyselným a finančným centrom Bilbaom (železiarstvo a lodiarsky priemysel). Ďalšími boli Astúria so zásobami čierneho uhlia a Kantábria s prístavom Santander, spájajúcim zámorský obchod so španielskym vnútrozemím. Umožňovali to kastílsky vodný kanál ako aj železnica do Madridu. V ďalšom rýchlom sa rozvíjajúcom priemyselnom regióne Katalánsku, bol sústredený predovšetkým textilný priemysel. Na rozdiel od severných regiónov sa stimulom modernej ekonomiky stal obchod, dovoz surovín a lacné zdroje hydroenergie z pyrenejských tokov. Blízkosť Francúzska umožňovala rozvoj technologických inovácií a myšlienok bez rušivých zásahov z centra.

Sprievodným javom prehľbujúcich sa regionálnych rozdielov a koncentrácie ekonomických aktivít do vznikajúcich priemyselných centier bola **vnútorná migrácia**. Smerovala jednak do Madridu, ako centra celého štátu, a jednak do veľkých miest na pobreží. Výrazná migračná vlna smerovala v 2. polovici 19. storočia aj do zahraničia, predovšetkým do Ameriky (USA, Brazília či Argentína). Pre ilustráciu, v rokoch 1882 – 1914 emigroval zo Španielska milión ľudí (Ubieto a kol. 1995). Podobne tomu bolo aj v prípade Portugalska, Talianska a Grécka.

Španielsko, zaneprázdnené vnútornými problémami, nedokázalo v 19. storočí udržať svoje americké kolónie. Už v prvých desaťročiach 19. storočia sa postupne osamostatnili jednotlivé oblasti južnej a strednej Ameriky (napr. Spojené laplatské provincie, Veľká Kolumbia či Spojené stredoamerické provincie). Definitívnou bodkou za španielskou koloniálnou ríšou bola španielsko – americká vojna v roku 1898, počas ktorej sa osamostatnila Kuba, a USA získali Portoriko a Filipíny. Podobný stav bol aj v Portugalsku, ktorého koloniálne pozície v Afrike, Indii a juhozápadnej Ázii postupne preberali Briti, Francúzi a Holanďania. V roku 1822 vyhlásila nezávislosť najväčšia portugalská kolónia, Brazília. Portugalsku ostali do druhej polovice 20. storočia kolónie v Afrike (Angola, Mozambik, Kapverdy, Portugalská Guinea, Sv. Tomáš a Princov ostrov) a Ázii (Macao, Goa a Východný Timor).

3. 3. 3 Zjednotenie Talianska

V 18. a 19. storočí naďalej pretrvávala územná a politická roztrieštenosť pádsko – apeninského priestoru. Jednotlivé časti ovládali vonkajší aktéri, rakúski Habsburgovci na severe (v Lombardsku, Benátsku a Toskánsku) a španielski Bourbonovci na juhu (na Sicílii a v Neapolskom kráľovstve). Významnou novou silou v západnej časti pádskeho priestoru sa stal Piemont (centrum Turín), ktorý bol pod vládou savojského rodu od 17. storočia na mocenskom a hospodárskom vzostupe. Po pripojení Sardínie a Janova sa z Piemontu stalo silné politické a hospodárske jadro ďalšieho zjednocovacieho procesu Talianska nazývaného *risorgimento*.

Hospodárska situácia na severe a juhu sa však naďalej výrazne odlišovala. Kým na juhu pretrvávala moc šľachty brániacej sa akýmkoľvek reformám, na severe (v Sardínsko-piemontskom kráľovstve, ako aj v regiónoch pod vládou rakúskych Habsburgovcov) sa pod vplyvom osvietenského absolutizmu počas 18. storočia realizovali rozsiahle reformy. Obmedzili vplyv šľachty a vytvorili podmienky pre rozvoj podnikania a nastupujúcu éru industrializácie.

Prvý pokus o zjednotenie Talianska bol začiatkom 19. storočia uskutočnený zvonku a bol len krátkou epizódou. Bol súčasťou politiky francúzskeho cisára Napoleona, ktorý vytvoril Talianske kráľovstvo na čele so svojim bratom. Po Viedenskom kongrese sa však pomery vrátili do pôvodného stavu. Ďalší pokus o zjednotenie priniesli revolučné roky 1848 – 1849, kedy sa boja za zásadné ústavné zmeny a reformy zúčastnili široké vrstvy obyvateľstva (intelektuáli, buržoázia, vidiecke obyvateľstvo). Hnutie bolo zastavené intervenciou Rakúska.

Iniciatívy zjednotiť Taliansko sa napokon ujíma Sardínsko – piemontské kráľovstvo. Postupne sa im darilo využiť podmienky, ktoré v nasledujúcich rokoch poskytovala medzinárodná situácia. Proti Rakúšanom, ktorí boli najväčšími odporcami zjednotenia Talianska, sa dal presvedčiť francúzsky cisár Napoleon III. Spoločne porazili Rakúšanov v roku 1859 pri Solferine (jedným z dôsledkov krvavej bitky bolo založenie Červeného kríža). Sardínsko – piemontské kráľovstvo získalo ekonomicky vyspelé oblasti Lombardsko, Toskánsko a Emiliu – Romagnu. Piemont odstúpil za pomoc Francúzsku Savojsko a mesto Nizza s okolím (súčasná mesto Nice).

Ďalším krokom bolo pripojenie južných regiónov. V roku 1860 vyplávali z Janova na Sicíliu dobrovoľníci pod vedením G. Garibaldiho. K jeho oddielom sa pridávali miestni obyvatelia, ktorým sa páčila myšlienka jednotného Talianska a očakávali zlepšenie svojej ekonomickej situácie. Po ovládnutí Sicílie postupovali cez Kalábriu na Neapol, kde ukončili vládu Bourbonovcov. Následne obsadili pápežský štát s výnimkou samotného mesta Rím. K Sardínsko – piemontskému kráľovstvu boli pripojené všetky regióny Talianska okrem rakúskeho Benátska a Ríma. V roku 1861 došlo k vyhláseniu Talianskeho kráľovstva na čele so savojským kráľovským rodom. Hlavným mestom bol najskôr Turín, od roku 1865 Florencia.

S pripojením Benátska k Taliansku pomohli Prusi, ktorí porazili Rakúšanov (1866). Pápež bol v Ríme chránený francúzskymi jednotkami. Odtiaľ sa stiahli v roku 1870 počas prusko – francúzskej vojny. Nechránený Rím obsadili Taliani a vyhlásili ho za svoje hlavné mesto. Pápež s tým nesúhlasil a vyhlásil sa za väzňa vzniknutého talianskeho štátu. Ich napätý vzťah bol vyriešený až o polstoročie neskôr, kedy došlo na základe Lateránskych zmlúv k vzájomnému uznaniu Talianska a Vatikánu a úprave vzájomných vzťahov.

Jediným reliktom historickej talianskej rozdrobenosti ostal do súčasnosti aj štát San Maríno. K zjednotenému Taliansku sa nepridalo, hoci počas risorgimenta poskytovalo útočisko bojovníkom za zjednotenie (vrátane samotného G. Garibaldiho). Nezávislosť si zachovalo aj v priebehu celého 20. storočia. V súčasnosti je z praktických dôvodov spojené s Talianskom colnou a menovou úniou.

Talianske hospodárstvo prešlo od zjednotenia pomerne rýchlou modernizáciou, ktorá sa však týkala najmä severných oblastí. Ťahúňom industrializácie sa stal automobilový priemysel. V roku 1899 bol v Turíne založený líder odvetvia, automobilka Fiat. Za následnú dekádu vzniklo v Taliansku už 70 automobiliek. Popri automobilovom odvetví rástla rýchlo aj

ostatná strojárka výroba, hutníctvo, chemický a textilný priemysel. Podiel priemyselnej produkcie síce postupne stúpal, ale poľnohospodársku produkciu prekonal až v 30. rokoch 20. storočia. Juh zostával naďalej závislý od poľnohospodárskej výroby. Dovoz lacného obilia z USA spôsobil poľnohospodársku krízu. Postihla hlavne vidiecky juh, ktorý sa výrazne vyľudnil. Migračné vlny smerovali na priemyselný sever alebo do zahraničia (najmä do USA a Latinskej Ameriky). Na prelome 19. a 20. storočia emigrovalo z Talianska približne 200 000 ľudí ročne (Proccacci 1997).

3. 3. 4 Grécko pod osmanskou nadvládou

Od 12. storočia prebiehalo, súbežne s oslabovaním Byzantskej ríše, postupné obsadzovanie Malej Ázie, Balkánu a egejskej oblasti Osmanmi. Symbolickým zavŕšením procesu sa stalo dobytie poslednej časti Byzantskej ríše – jej hlavného mesta Konštantínopolu (1453), neskôr premenovaného na Istanbul. Oblasť obývaná Grékmi sa stala na niekoľko storočí súčasťou Osmanskej ríše, veľmoci, ktorá určovala dejiny východného Stredomoria až do začiatku 20. storočia. Do 17. storočia prežívala ríša obdobie expanzie, ktorá bola zastavená až pri Viedni (1683). Od konca 17. storočia začal pozvoľný mocenský ústup sprevádzaný vnútorným úpadkom štátu. Bol zavŕšený porážkou v dvoch balkánskych vojnách a prvej svetovej vojne.

Tlaku Osmanov dokázali pomerne dlho odolávať Benátky, brániace svoje pozície v helénskom priestore a východnom Stredomorí. Osmani dobyli Cyprus a pevnosti na Peloponéze (16. storočie). S bojmi o Krétu (polovica 17. storočia) je spojené 22-ročné obliehanie Kandie (Iraklionu), ktoré sa považuje za jedno z najdlhších obliehaní v dejinách. Pri poslednom pokuse Benátok o ofenzívu proti Osmanom na prelome 17. a 18. storočia bola ťažko poškodená aténska Akropola (Parthenón). Dôsledkom týchto vojen sú dodnes stojace mohutné pevnosti na gréckom pobreží a ostrovoch (vrátane Cypru).

Osmanská ríša sa sústreďovala na politické a ekonomické ovládnutie jednotlivých území, pričom jednotlivým národom ponechávala značný stupeň náboženskej, ekonomickej a kultúrnej autonómie (Davies 2005). Kresťania si mohli ponechať svoju vieru, platili však vyššie dane. Príslušnosť k helenizovanej východnej ortodoxnej cirkvi, spolu so spomienkami na antické a byzantské časy, sa stali základom gréckej národnej identity v období osmanskej nadvlády (Liakos 2018). V politickej a ekonomickej oblasti mali Gréci v rámci ríše **špecifické postavenie**. Pre Osmanov boli cenné ich skúsenosti s remeslami, obchodom, stavbou lodí a námorníctvom. V samotnom Istanbuli mala grécka aristokracia pomerne silný vplyv, jej príslušníci často obsadzovali úradnícke miesta. Podľa štvrte Fanar, v ktorej žili, boli označovaní ako fanarioti. Pomerne významnú moc mali fanarioti v balkánskych osmanských provinciách (Oliva a kol. 1967).

Myšlienky osvietenstva a následne romantizmu, podnietili **obrodenecké hnutia** jednotlivých národov. Pri etnikách, ktoré boli súčasťou multietnických štátov, bolo základným cieľom vytvoriť vlastné národné štáty. V Osmanskej ríši začali sériu národno – oslobodzovacích bojov práve Gréci. Ich povstanie proti tureckej nadvláde (1821 – 1830) vzbudilo sympatie vtedajšej romantizmom nasiaknutej Európy (vrátane známych intelektuálov a umelcov). Vzniklo tzv. filhelénske hnutie, v rámci neho prichádzali bojovať aj dobrovoľníci z iných častí Európy. Rozhodujúce bolo, že Grékov podporili tri veľmoci (Veľká Británia, Francúzsko a Rusko). Osmanská ríša uznala v roku 1830 existenciu samostatného Gréckeho kráľovstva, ale len v jadrovej časti územia obývaného Grékmi (stredné Grécko, Peloponéz a prilahlé ostrovy).

V priebehu ďalšieho obdobia Osmanská ríša postupne upadala, čo Gréci využívali a pričleňovali ďalšie regióny. Do roku 1922 sa ich územie zväčšilo štvornásobne. Pri tom sa však dostávali do konfliktov nielen s Osmanmi, ale aj so susednými národmi. Na Epirus si robili

nároky aj Albánci, na Tráciu Bulhari, spory s Tureckom a Macedónskom pretrvávajú dodnes. Významné územné zisky zaznamenali Gréci počas dvoch balkánskych vojen (1912, 1913). Nepodarilo sa im získať ostrovy Dodekanézy, ktoré od Osmanov dostali Taliani. Cyprus, obývaný Grékmi a Turkami, sa v druhej polovici 19. storočia dostal pod správu Veľkej Británie, pre ktorú predstavoval strategické územie vo východnom Stredomorí.

3. 4 Južná Európa v 20. storočí

3. 4. 1 Prvá svetová vojna

Do prvej svetovej vojny (1914 – 1918) bolo zo štátov južnej Európy najaktívnejšie zapojené **Taliansko**. Pôvodne, v rámci Trojspolku, bolo spojencom Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Po vypuknutí vojny zostalo Taliansko najskôr neutrálne. V roku 1915 sa pridalo na stranu Dohody a začalo viesť vojnu proti Rakúsko-Uhorsku, od ktorej očakávalo územné zisky. Zdlhavé boje v ťažkom alpskom teréne bojujúce strany veľmi vyčerpávali. Po porážke a rozpade Rakúsko-Uhorska získalo Taliansko Južné Tirolsko, Istriu, prístav Terst a exklávu Zadar. Boli však nespokojní, nepodarilo sa im získať Dalmáciu, ktorú si nárokovali na základe jej historického vlastníctva Benátkami. Dalmáciu získalo Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. S ním viedlo medzivojnové Taliansko spor aj o prístav Rijeka (Fiume).

Grécko sa začiatkom vojny tiež nevedelo rozhodnúť, na ktorú stranu sa pridať. V roku 1917 získali politickú prevahu stúpenci Dohody. Grécko sa zapojilo do bojov proti Osmanskej ríši, spojencovi Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Podobne ako Taliani, aj Gréci očakávali ďalšie územné zisky. Porážku Osmanskej ríše chceli využiť na získanie východnej Trácie (v súčasnosti európska časť Turecka s Istanbulom) a egejského pobrežia Malej Ázie, kde žilo veľa Grékov (centrom bolo mesto Smyrna, dnešný Izmir). Boje medzi Grékmi a Turkami pokračovali aj po skončení prvej svetovej vojny, grécku ofenzívu v Malej Ázii zastavil v roku 1922 turecký generál M. Kemal. Vďaka tomu získal popularitu tureckej verejnosti. V roku 1923 založil na troskách Osmanskej ríše modernú Tureckú republiku. Po skončení bojov došlo medzi Gréckom a Tureckom k masovej, často nútenej a násilnej **výmene obyvateľstva**. Z Malej Ázie odišlo do Grécka približne 1,5 mil. Grékov, ktorých predkovia žili na egejskom a čiernomorskom pobreží takmer 3 tisícročia. Smerovali prevažne do južného Macedónska a západnej Trácie, z ktorých bolo do Turecka presídlených asi 0,5 mil. Turkov (Liakos 2018). Z Grécka sa tak stala etnicky takmer homogénna krajina. Napomohla tomu aj politika tvrdej helenizácie Slovanov, žijúcich predovšetkým v Macedónii (južná, resp. grécka časť historického regiónu). V krajine naďalej pretrvávali veľké vnútorné problémy (politické, hospodárske a sociálne). Neuspokojené územné nároky viedli k pretrvávajúcim napätým vzťahom s Tureckom. Vďaka nim získala grécka armáda významné postavenie v politickom a spoločenskom živote.

Španielsko a Portugalsko ostali v prvej svetovej vojne mimo hlavného diania a vyhlásili neutralitu. Príčinou bola najmä periférna poloha voči bojujúcemu priestoru so stabilnou prírodnou pyrenejskou hranicou. V ekonomickej oblasti nedisponovali krajiny dostatočnými prostriedkami na vedenie modernej vojny. Portugalsko bolo neskôr nútené svoju neutralitu zrušiť (kvôli útokom nemeckých ponoriek) a v roku 1916 vstúpiť do vojny na strane Dohody. Španielsku sa podarilo neutralitu udržať počas celej vojny, čo umožňovalo obchodovať so všetkými bojujúcimi stranami. Počas vojnovnej hospodárskej konjunktúry vzniklo mnoho priemyselných podnikov. Po vojne časť z nich zanikla, neboli schopní odolávať konkurencii na svetových trhoch. V povojnových rokoch bolo Španielsko silno zasiahnuté epidémiou chrípky. Jej ekonomický a politický dosah trval celé medzivojnové obdobie.

3. 4. 2 Medzivojnové obdobie

V medzivojnovom období pretrvávala v južnej Európe nestabilná politická a hospodárska situácia. Sklamanie z výsledkov vojny, a hlavne dlhodobé ekonomické problémy umocňované hospodárskymi krízami, viedli k častým sociálnym nepokojom a politickým prevratom. Komplikovaný politický vývoj sa prejavoval častými zmenami vlád, politických režimov (demokratické formy vlády sa striedali s autokratickými), ako aj štátneho zriadenia (konštitučné monarchie s republikami). Prostredníctvom vojenských pučov sa k moci postupne dostali pravicové autokratické režimy. Na čele so silným vodcom sľubovali zavedenie poriadku a vyriešenie všetkých problémov. Cirkvi, veľká časť buržoázie, armády, ako aj konštituční monarchovia ich radi vnímali ako ochranu pred hrozbou „červenej revolúcie“ (bolševické Rusko). Vzorom sa stal B. Mussolini a jeho fašistický režim.

Taliansko sa stalo inšpiráciou pre mnohé štáty Európy. V roku 1922 sa vodca Národnej fašistickej strany B. Mussolini dostal k moci pučom (tzv. pochodom na Rím). Zbavil sa opozície a zaviedol tvrdú diktatúru, kde budoval svoj kult osobnosti. Zaviedol korporatívny stavovský štát. Podporu cirkvi si zaistil prostredníctvom lateránskych zmlúv (1929), ktorými sa definitívne vyriešil dlhodobo (od zjednotenia Talianska) napätý vzťah medzi Svätou stolicou a talianskym štátom. Vatikán sa tak stal nezávislým suverénnym štátom.

V ekonomickej oblasti boli realizované projekty **modernizácie ekonomiky**. V dopravnej infraštruktúre to bola výstavba diaľnic (prvá európska diaľnica Miláno – Comské jazero), v priemysle zameranie sa na energetiku, ťažké strojárstvo, modernizáciu prístavov. V poľnohospodárstve išlo o získanie novej pôdy (vysušanie močiarov v okolí Ríma a Pádskej nížiny), zavedenie mechanizácie, rozširovanie pestovania ryže. Dôležitou súčasťou fašistickej politiky bola územná expanzia. Stredozemné more začalo byť opäť (v duchu starovekej Rímskej ríše) označované ako *Mare nostrum* („naše more“). Hlavnými cieľmi expanzívnej politiky Talianska boli východné pobrežie Jadranského mora (Dalmácia), Albánsko, grécke ostrovy (neskôr aj pevninské Grécko) a pobrežie severnej Afriky (Líbya). Ako prvé však nasledovalo (1935) rozšírenie existujúcich talianskych kolónií vo východnej Afrike (Eritrea a južné Somálsko) o Etiópiu (nazývaná aj Habeš alebo Abesínia).

V **Portugalsku** bola po vojenskom puči (1926) nastolená pravicová diktatúra, jej hlavným predstaviteľom sa neskôr stal A. Salazar (1932 – 1968 bol predsedom vlády). Diktatúra síce politicky stabilizovala krajinu (trvala až do roku 1974), ktorá však v ekonomickej oblasti stagnovala. Vznikli silné **rodinné priemyselné korporácie** pod kontrolou štátu. Rozvíjali sa len centrá (Lisabon, Porto), vidiek zostával agrárny. Charakteristická zostávala vysoká miera negratnosti obyvateľstva, najvyššia v západnej časti Európy. Situáciu komplikovala aj chýbajúca kvalitná dopravná infraštruktúra. Veľký význam preto nadobudla kobotážna doprava.

Najkomplikovanejšia situácia vznikla v **Španielsku**. V roku 1923 nastúpila po vojenskom puči diktatúra generála P. de Riveru. Nepodarilo sa jej však ukludniť situáciu a vyriešiť politické a sociálne pnutie. Keď hrozil štátny bankrot a sociálne nepokoje vrcholili, odstúpil najskôr P. de Rivera (1930), potom aj jeho podporovateľ kráľ Alfonz XIII. Bola vyhlásená republika (1931). Vláda republikánov a socialistov začala realizovať reformy, ktoré znamenali aj autonómiu pre Baskicko a Katalánsko, oddelenie cirkvi od štátu, občianske sobáše, volebné právo pre ženy či rozdelenie pôdy z veľkostatkov medzi drobných roľníkov.

Reformy sa nepáčili cirkvi, veľkostatkárom a časti armády. V roku 1936 došlo k vojenskému prevratu, na čelo ktorého sa postavil generál F. Franco. Povstalci obsadili juh a západ Španielska, republikánska vláda sa držala v Madride, mala podporu vo veľkých mestách a priemyselných regiónoch na severe krajiny (Astúria, Baskicko, Katalánsko). Následná krvavá **občianska vojna** (1936 – 1939) sa stala predobrazom druhej svetovej vojny. Frankistov podporovali fašistické Taliansko a nacistické Nemecko, republikánov podporoval

Sovietsky zväz a dobrovoľníci z rôznych krajín (interbrigadisti). Občianska vojna skončila porážkou republikánov a nastolením Francovej diktatúry, ktorá trvala až do jeho smrti v roku 1975.

3. 4. 3 Druhá svetová vojna

Druhá svetová vojna zasiahla priestory južnej Európy rôznym spôsobom. Iberský priestor bol španielskou občianskou vojnou hospodársky zdevastovaný a spoločensky vyčerpaný, Portugalsko zostalo na nezmenenej politickej pozícii. Obe krajiny boli pod vládami krajne pravicových diktátorských režimov mimo európskeho vojnového diania. Podobne, ako v prípade prvej svetovej vojny, tomu napomohla aj periférna poloha v rámci Európy. Apeninský priestor pod vládou B. Mussoliniho a fašistov sa po boku nacistického Nemecka stal jedným z hlavným aktérov vojny. Cieľom talianskej agresie sa okrem východnej (britské Somálsko) a severnej Afriky (Líbya a Egypt) stalo predovšetkým Grécko. Pri útoku na egejský priestor sa však ukázala neschopnosť viesť vojnu. Talianom museli pomôcť Nemci (podobne ako v severnej Afrike). Časť Grécka bola okupovaná Talianskom, časť Nemeckom, a časť dokonca Bulharskom (západná Trácia). Proti okupantom pôsobilo široké grécke protifašistické odbojové hnutie tvorené ľavicovým aj pravicovým prúdom. K pomoci zvonka došlo v roku 1944, kedy sa na Peloponéze vylodili britské jednotky. Predtým (v roku 1943) sa spojenci vylodili na Sicílii, odkiaľ postupovali na sever. Veľká Británia sa vojenskými operáciami snažila uchrániť svoje záujmy v Stredomorí, keď sa počas vojny ukázala strategická dôležitosť jej vojenských základní v Gibraltáre, na Malte a Cypre.

V Taliansku bol B. Mussolini pod tlakom vojenských porážok v roku 1943 zbavený moci a uväznený, fašistická strana bola rozpustená. Pokiaľ nová vláda rokovala s postupujúcimi spojencami o prímerí, na odpor sa im postavili nemecké jednotky. Obsadili severné a stredné Taliansko vrátane Ríma. Na celom území pôsobilo silné partizánske hnutie. Kapituláciou Nemecka skončila vojna aj v Taliansku. Okrem vojnových škôd prišlo Taliansko o svoje africké kolónie, Istriu, mestá a ostrovy na pobreží Dalmácie, ako aj o ostrovy Dodekanézy v Egejskom mori. Mesto Terst s okolím, na ktoré si robila nárok aj Juhoslávia, boli najskôr vyhlásené za slobodné územie pod správou OSN. Súčasťou Talianska sa opätovne stali v roku 1954. Kolaboráciou s fašizmom bola skompromitovaná aj savojská kráľovská rodina, obyvateľstvo sa preto v referende v roku 1946 rozhodlo pre republiku.

3. 4. 4 Povojnové obdobie

Po druhej svetovej vojne došlo k rozdeleniu Európy a sveta na dve časti v rámci **bipolárneho geopolitického systému**. Celý región južnej Európy sa stal súčasťou Západu. Postavenie jednotlivých priestorov južnej Európy však ostávalo odlišné až do konca 70. rokov 20. storočia. Taliansko sa stalo integrálnou a dôležitou súčasťou Západu, vďaka čomu zaznamenalo výrazný hospodársky rast. Portugalsko a Španielsko sa z dôvodu pretrvávajúcich nedemokratických pravicových politických režimov ocitli na periférii diania a do polovice 70. rokov 20. storočia sa vyvíjali relatívne izolovane. **Grécko** v rámci bipolárneho sveta bojovalo o svoje zaradenie. Občiansku vojnu vyhrala prozápadná orientácia, ale moc neskôr prevzala vojenská junta. Jej vláda skončila v polovici 70. rokov (1974), podobne ako diktatúra v Portugalsku (1974) a Španielsku (1975). Krajiny sa týmto vydali cestou demokratizácie, liberalizácie, politickej a hospodárskej integrácie s ostatnými vyspelými krajinami Európy. Viedlo to k ich prudkému ekonomickému rastu v 80. a 90. rokoch.

Taliansko sa stalo pre USA a jeho spojencov dôležitou krajinou. Vďaka tomu využívalo na povojnovú obnovu Marshallov plán a ďalšie výhody Západu. Stalo sa

zakladajúcim členom NATO (1949). Zároveň bolo súčasťou jadra, okolo ktorého sa zformovala politická a hospodárska integrácia západnej Európy (spolu s Francúzskom, Nemeckou spolkovou republikou a krajinami Beneluxu). Významnou politickou silou boli kresťanskí demokrati na čele s A. de Gasperim, považovaným za jedného z hlavných iniciátorov myšlienky európskej integrácie. V Ríme podpísané zmluvy (1957) sa stali základom **Európskych spoločenstiev**. Talianskym priemyselným výrobkom (automobily, odevy, topánky, víno, potraviny atď.) sa otvorili trhy vyspelých európskych krajín. Vláda investovala do rozvoja dopravnej a energetickej infraštruktúry, v relatívne krátkom období došlo k výstavbe tisícov kilometrov diaľnic a železníc.

Vďaka týmto faktorom zažilo Taliansko v 50. a 60. rokoch **jedinečný ekonomický rast**, označovaný ako „taliansky hospodársky zázrak“. Rast HDP dosahoval v priebehu 20 rokov v priemere 6 % ročne, celkove vzrástol niekoľkonásobne. Priemerný príjem obyvateľov sa zvýšil trojnásobne, čo viedlo k výrazným zmenám v spôsobe života. Taliansko sa z prevažne poľnohospodárskej krajiny stalo svetovou priemyselnou veľmocou. V rámci skupiny G7 sa zaradilo medzi sedmičku najväčších a najvyspelejších ekonomík sveta. Výrazný hospodársky rast sa však týkal predovšetkým priemyselných centier na severe krajiny, ktoré priťahovali pracovníkov nielen z vidieka pádske – alpského priestoru, ale aj z naďalej zaostávajúceho juhu krajiny. Počas „hospodárskeho zázraku“ došlo k najväčšiemu pohybu obyvateľstva v dejinách zjednoteného Talianska (Proccacci 1997). Vlády sa snažili rozvinúť južné oblasti prostredníctvom rôznych dotácií a výstavby infraštruktúry. Časť z nich však často končila v rukách mafie. Na juhu mala silné pozície, bola jednou z prekážok ekonomického rozvoja zaostávajúceho priestoru.

Sprievodným znakom hospodárskeho rozvoja bol okrem prehlbovania regionálnych rozdielov medzi severom a juhom, aj nárast sociálno – ekonomickej nerovnosti a napätia v spoločnosti. Na okrajoch miest vyrástli veľké obytné štvrte pre prisťahovalcov, často bez dostatočnej sociálnej infraštruktúry. V nich narastala kriminalita. V politickej oblasti sa sociálna nespokojnosť prejavovala pomerne silnou podporou komunistickej strany. Bola aktívna predovšetkým na miestnej a regionálnej úrovni (najsilnejšiu podporu mala v regióne Emilia-Romagna). Napätie sa prvýkrát výraznejšie prejavilo vlnou študentských nepokojov v roku 1968. Začalo sa nimi obdobie, ktoré trvalo do polovice 80. rokov a dostalo názov „olovené roky“. Obdobie charakterizoval narastajúci radikalizmus krajne ľavicových (Červené brigády) i pravicových (neofašistických) skupín. Nepokoje roky využila na svoje posilnenie aj mafia, podobne ako separatizmus v Južnom Tirolsku. Napätie v spoločnosti umocnila aj svetová ekonomická (ropná) kríza v roku 1973. Výsledkom bolo množstvo teroristických útokov s množstvom obetí. Korupčné škandály a informácie o prepojení politických predstaviteľov s mafiou viedli koncom 80. rokov ku kríze dvoch hlavných politických strán, kresťanských demokratov a socialistov, ktoré sa pri moci striedali celé povojnové obdobie.

V Španielsku a Portugalsku pokračovali **nedemokratické pravicové režimy**, ktoré ich dostali do špecifickej situácie. V oveľa horšej pozícii bolo Španielsko, ktoré bolo z hospodárskeho hľadiska zničené občianskou vojnou. Francov režim bol zdiskreditovaný aktívnou spolupracou s nacistickým Nemeckom a fašistickým Talianskom počas občianskej vojny, ako aj tvrdým potláčaním oponentov a porušovaním ľudských práv. Salazarov režim bol síce nedemokratický a autoritatívny (vyznačoval sa nacionalizmom, konzervativizmom a korporativizmom), ale nebol taký tvrdý ako frankizmus. Pre západných spojencov bol preto prijateľnejší. Bolo jedným zo zakladajúcich členov NATO (1949), EZVO (1960) a OECD (1961). Napriek hospodárskemu rastu ostávalo Portugalsko najmenej rozvinutým štátom európskeho Západu. Problémom bolo silné zasahovanie štátu do ekonomiky a silné postavenie veľkostatkárov (latifundistov) na vidieku.

Portugalsko sa odmietalo vzdať svojich zámorských kolónií. Slúžili režimu (okrem zdrojov surovín) ako miesto, kam posielal bezzemkov z vidieka či chudobných obyvateľov miest, čím tlmil

napätí sociálnu situáciu v Portugalsku. Len v Angole (najväčšej portugalskej kolónii) stúpol počet Portugalcov zo 40 000 v roku 1940 na približne 500 000 v roku 1974, z toho bolo 70 000 vojakov (Kapuściński 2020). K osamostatneniu portugalských kolónii došlo až po páde diktatúry (1974 – 1975). Posledným zámorským územím, ktoré ostalo Portugalsku, bolo Macao (vrátené Číne v r. 1999). Autoritatívny režim v Portugalsku skončil v roku 1974 tzv. karafiátovou revolúciou.

V Španielsku bol generál F. Franco vymenovaný za doživotného vodcu (*caudilla*). V 40. rokoch začal s politikou štátnych intervencií a ekonomickej sebestačnosti, ktorá okrem ideologického pozadia súvisela aj s izoláciou krajiny. Prísny dohľad nad cenami, obchodom, distribúciou surovín či investíciami viedol k ekonomickej stagnácii. K prelomeniu medzinárodnej izolácie došlo v 50. rokoch, kedy v atmosfére gradujúcej studenej vojny došlo k zblížovaniu západných štátov s frankistickým Španielskom. V roku 1955 bolo Španielsko prijaté do OSN, postupne sa zapojilo do medzinárodného obchodu a spolupráce. Vďaka ekonomickému uvoľňovaniu, liberalizácii a zahraničným investíciám došlo k prudkému hospodárskemu rastu, ktorý trval do začiatku 70. rokov. Veľmi dôležité boli investície do infraštruktúry v cestovnom ruchu morských pobreží, Baleárskych a Kanárskych ostrovov. Iberská železničná sieť však nebola napojená na európsku z dôvodu širšieho rozchodu (1 668 mm oproti normálnemu 1 435 mm).

Podobne ako v Taliansku sa však rast **španielskej ekonomiky** týkal len niektorých regiónov. Do nich smerovali migračné prúdy, zatiaľ čo iné sa vyludňovali (najmä vnútrozemský vidiek a juh krajiny). Rozvíjal sa Madrid, ktorého populácia sa za 20 rokov po vojne zdvojnásobila. Ďalšími rastúcimi regiónmi bolo Katalánsko (najmä Barcelona) a priemyselný sever krajiny. Barcelona však pociťovala, že režim na jej úkor podporuje vo väčšej miere Madrid. Súviselo to centralizáciou nielen politickej, ale aj ekonomickej moci. Prispela k tomu aj nespokojnosť Kataláncov a Baskov so zrušením ich autonómie ešte na začiatku frankizmu, či iné formy potláčania katalánskej a baskickej identity (zákaz používať vlastný jazyk, symboly a sviatky, kontrola vzdelávacieho systému). Štát sa autoritatívne pokúšal urobiť z regionálne pestrého Španielska jednotnú kultúrne homogénnu krajinu s jedným silným centrom. Viedlo to k posilneniu separatistických tendencií v špecifických regiónoch ako Baskicko a Katalánsko, ktoré sa prejavovali aj v radikálnej podobe vo forme teroristických útokov (ETA v Baskicku).

F. Franco si za svojho nástupcu vybral princa Juana Carlosa Bourbonského, ktorý sa po jeho smrti (1975) rozhodol nastoliť demokratický režim. Španielsko sa stalo konštitučnou monarchiou. V nasledujúcom období došlo k zásadným politickým a ekonomickým reformám. V politicky turbulentnom období transformácie zohral kráľ integrujúcu úlohu. Regióny dostali štatút autonómnych spoločenstiev s vlastnými výkonnými a zákonodarnými právomocami, čo malo zabrániť separatistickým tendenciám. V roku 1982 sa Španielsko stalo členom NATO a v roku 1986 bolo spolu s Portugalskom prijaté do Európskych spoločenstiev. Následne prežili obe krajiny výrazný hospodársky rast, ktorý sa vďaka veľkým objemom zahraničných investícií a dotácií z európskych fondov prejavil vo všetkých odvetviach ekonomiky.

V Grécku, vo vojnu zničenej krajine, vypukla v roku 1946 **občianska vojna**. Proti monarchistickej vláde sa postavili komunisti. Sovietsky zväz si prial ich víťazstvo, čo by znamenalo posilnenie jeho vplyvu v Stredomorí. Západní spojenci (hlavne Veľká Británia) to nechceli pripustiť. Vnútorný konflikt, v ktorom išlo o geopolitické zaradenie Grécka, skončil v roku 1950 porážkou komunistov. Prispela k tomu aj pomoc zo strany USA vo forme Marshallovoho plánu. Pomohol dostať grécke hospodárstvo z povojnovej krízy. Slabinou gréckeho politického systému stále zostávalo silné postavenie armády, ktorá bola oporou povojnových pravicových vlád. Zo strachu pred komunistickou hrozbou zavádzali niektoré autoritárske prvky, ľavicová opozícia však mohla legálne existovať. V polovici 60. rokov bola zostavená centristická vláda, ktorá uskutočnila liberalizačné reformy. Nepáčilo sa to armáde, ktorá v roku 1967 uskutočnila štátny prevrat a nastolila vládu vojenskej junty (1967 – 1974).

Prevrat znamenal aj definitívny zánik gréckej konštitučnej monarchie. Koniec gréckej diktatúry bol spojený s pokusom vojenskej junty o štátny prevrat na Cypre.

Povojnová situácia **Cypru** bola pod kontrolou britskej koloniálnej správy. Ostrov bol vďaka svojej strategickej polohe vo východnom Stredomorí dlhodobo objektom záujmu veľmoci.

Po rozpade Rímskej ríše pripadol Grécki osídlený ostrov Byzantskej ríši, od ktorej ho niekoľkokrát dobyli Arabi. Počas križiackych výprav vzniklo Cyperské kráľovstvo pod vládou Lusignanskej dynastie (12. – 15. stor.). Následne patrilo ostrov Benátčanom, od ktorých ho koncom 16. storočia dobyli Osman. Počas ich nadvlády sa na ostrove imigráciou usídlila turecká menšina. V rámci národnooslobodzovacieho boja Grékov v 19. storočí vzniklo hnutie Enosis, ktorého cieľom bolo pripojenie ku Grécku. Zo strategických dôvodov mala o Cyprus záujem aj Veľká Británia. Koncom 19. storočia sa dohodla s Osmanskou ríšou, že ju bude chrániť pred Ruskom. Dostala za to povolenie využívať Cyprus ako vojenskú základňu pre svoje ciele vo východnom Stredomorí. Hlavným cieľom Veľkej Británie bola ochrana Suezského prieplavu, ktorý bol pre ich impérium dôležitou spojnicou s Indiou. Oficiálne bol Cyprus anektovaný Veľkou Britániou počas prvej svetovej vojny, neskôr sa stal jej korunnou kolóniou.

Koncom 50. rokov viedli Veľká Británia, Turecko a Grécko rokovania o budúcom štatúte Cypru. Dohodli sa na vzniku nezávislej Cyperskej republiky (1960), ktorej ústava zakazovala pripojenie ku Grécku alebo Turecku. Veľká Británia si ponechala vojenské základne Akrotiri a Dhekelia. Turecká menšina (v tom čase približne 18 % obyvateľstva Cypru) mala mať garantované práva (napr. 30 % zastúpenie v parlamente a administratíve, právo veta v podstatných otázkach, funkciu viceprezidenta). Prezidentom sa stal arcibiskup Makarios. Napätie medzi cyperskými Grékmi a Turkami pretrvávalo a v rokoch 1963 – 1964 vyústilo do **občianskej vojny**. Situáciu riešila OSN vyslaním mierových zborov a rozdelením hlavného mesta Nikózia tzv. zelenou líniou. K zásadnej udalosti došlo v roku 1974, kedy sa grécka vojenská junta čeliaca domácej ekonomickej kríze pokúsila o prevrat na Cypre, pri ktorom zvrhla prezidenta. Turecko reagovalo vojenským obsadením severnej časti ostrova (asi 40 % územia). Došlo k masovému úteku asi 200 000 Grékov zo severu na juh a 50 000 Turkov z juhu na sever. Vojenský puč nebol úspešný. Prezident Makarios sa vrátil, turecké vojsko na severe ostalo. V roku 1983 vyhlásili cyperskí Turci Severocyperskú tureckú republiku, ktorú uznáva jedine Turecko. Ostrov je dodnes rozdelený na dve časti oddelené „zelenou líniou“ pod kontrolou OSN. Lúnia rozdeľuje aj hlavné mesto Nikóziu.

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- antické obdobie: grécke mestské štáty, veľká grécka kolonizácia, grécka kultúra, politická nejednotnosť, súperenie Atén a Sparty o hegemoniu, ríša Alexandra Macedónskeho, Rímska ríša: územná expanzia Ríma, politické, ekonomické a socio-kultúrne špecifiká, príčiny úpadku a rozdelenie, zánik Západorímskej ríše,
- stredovek: Byzantská ríša, germánske kráľovstvá v západnom Stredomorí, latinčina ako univerzálny jazyk, pápežský štát, Mauri v iberskom priestore, reconquista, politická roztrieštenosť apeninského priestoru, severotalianske mestá, Janov a Benátky ako námorné veľmoci, križiacke výpravy, Florencia ako centrum renesancie,
- novovek: veľké zámorské objavy, Portugalsko a Španielsko svetovými koloniálnymi veľmocami (ich vzostup a úpadok), zjednotenie Talianska, Grécko pod osmanskou nadvládou a jeho osamostatnenie,
- 20. storočie: prvá svetová vojna, nepokojné medzivojnové obdobie a nástup autoritatívnych režimov, španielska občianska vojna, fašistické Taliansko v druhej svetovej vojne, povojnové Taliansko, koniec autoritatívnych režimov v Portugalsku, Španielsku a Grécku a ich cesta k demokracii.

Úlohy:

- vysvetlite, čím prispeli antické Grécko a Rím k ďalšiemu rozvoju európskej civilizácie,
- porovnajte vývoj v západnej a východnej časti regiónu po rozpade Rímskej ríše a zhodnoťte, ako sa tento odlišný vývoj odráža na súčasnej situácii,
- charakterizujte historický arabský vplyv na súčasné špecifiká regiónu,
- na základe špecifik historického vývoja určte príčiny regionálnych rozdielov medzi severom a juhom íberského a apeninského priestoru,
- nájdite súvislosti vývoja v 20. storočí v súčasnom demografickom, socioekonomickom a politickom stave regiónu.

Literatúra

- Davies, N. 2005. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha: Prostor, 2. vyd., 1368 s., ISBN 80-7260-138-5
- Gurňák, D. 2004. *Štáty v premenách storočí – dejepisný atlas*. 1. vyd. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 50 s., ISBN 80-890-804-72
- Gurňák, D., Blažík, T., Lauko, V. 2005. *Úvod do politickej a regionálnej geografie*. Bratislava: UK, 112 s., ISBN 80-223-2049-8
- Kapuściński, R. 2020. *Ďalší deň života*. Žilina: Absynt, 128 s., ISBN 978-80-8203-179-2
- Liakos, A. 2018. *Grécko. Krajina, ktorá uviazla medzi starovekou slávou a moderným svetom*. In: Furtado, P. (ed.): *Dejiny národov*. Bratislava: Slovart, s. 39-46, ISBN 978-80-556-3723-5
- Marek, V. 2008. *Řím – město a svět mezi mírem a válkou*. In: J. Starý, S. Fischerová (eds.): *Mýtus a geografie*, Praha: Herrmann & synové, s. 87-112, ISBN 978-80-87054-13-0
- Oliva, P. et al. 1967. *ABC světových dějin*. Praha: Orbis, 1155 s.
- Pečírka, J. et al. 1979. *Dějiny pravěku a starověku*. Praha: SPN, 1083 s.
- Pounds, N., J., G. 1990. *An historical geography of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 484 s., ISBN 978-0-521-31109-0
- Proccacci, G. 1997. *Dějiny Itálie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 493 p., ISBN 80-7106-152-2
- Teichová, A. a kol. 1968a. *Dějiny středověku I*. Praha: SPN, 260 s.
- Teichová, A. a kol. 1968b. *Dějiny středověku II*. Praha: SPN, 436 s.
- Ubieto Arteta, A., Reglá Campistol, J., Jover Zamora, J. M., Seco Serrano, C. 1995. *Dějiny Španělska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 911 s., ISBN 80-7106-117-4
- Veber, V. 2012. *Dějiny sjednocené Evropy. Od antických počátků do současnosti*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 830 s., ISBN 978-80-7422-183-5
- Wipszycka, E. 2006. *Prínos staroveku, jeho miesto v kultúrnom dedičstve európskej civilizácie*. In: Koźmiński, M. (ed.): *Európska civilizácia*, Bratislava: Kalligram, s. 9-21, ISBN 80-7149-734-7
- Zamarovský, V. 1988. *Dejiny písané Rímom*. Bratislava: Mladé letá, 415 s.

4 Demogeografické a sídelné špecifiká južnej Európy

4.1 Obyvateľstvo

Súčasnú charakteristiku obyvateľstva priamo ovplyvnili historickogeografické a socioekonomické, a samozrejme aj prírodné podmienky. V južnej Európe neexistujú také prírodné podmienky, ktoré by znemožňovali trvalé osídlenie (s výnimkou vysokých alpských a pyrenejských polôh). Napriek tomu, obyvateľstvo je **veľmi nerovnomerne rozmiestnené** (je to zvyčajne aj v iných regiónoch Európy). Pre región je typická **vysoká hustota zaľudnenia** v pobrežných a nížinných oblastiach, metropolitných areáloch hlavných miest a priemyselných oblastiach. Zaujímavé je aj územné **náboženské členenie**, v západnej časti prevláda rímskokatolícke, vo východnej ortodoxné kresťanstvo. Podobná je aj **jazyková štruktúra** obyvateľstva, s výnimkou helénskeho priestoru (dve formy gréckeho jazyka), Malty a Gibraltáru (anglický jazyk), prevládajú románske jazyky.

Obyvateľstvo dosahuje **vysokú životnú úroveň**, má kvalitné sociálne charakteristiky (zdravotný systém, školstvo, stredná dĺžka života, vzdelávanie a i.). Vďaka imigrácii patrí k populačne najrýchlejšie rastúcim regiónom Európy. Prirodzený prírastok je však veľmi nízky.

V krajinách Európy žilo k 1. 1. 2019 približne 713,2 mil. obyvateľov (bez ázijskej časti Ruska a Grónska). V krajinách EÚ žilo k 1. 1. 2019 vyše 513,2 mil. obyvateľov. Počtom obyvateľov vyše **130 mil., ktorí tvoria 18,2 % európskeho obyvateľstva**, patrí región južnej Európy medzi stredne ľudnaté regióny (Tab. 19). Podľa počtu obyvateľov dominujú Taliansko a Španielsko, v ktorých žije vyše 82 % obyvateľov južnej Európy (107,3 mil. obyv.). Ostatní sú sústredení najmä do Grécka a Portugalska (vyše 21 mil. obyv.), zvyšok tvoria európske miništáty, britské územie Gibraltár a ostrov Cyprus. Vzhľadom na jeho politické rozdelenie žije na území Cyperskej republiky 876 000 obyvateľov.

územie	počet obyv. (k 1. 1. 2019)	počet obyv. na km ²	urbanizácia v %	**str. dĺžka života	% európskeho obyvateľstva
južná Európa:					
Andorra	77 000	164	88	83	18,2 % (na ploche 1 041 113 km ²)
Cyprus ¹	1 221 500	131	67	80	
Gibraltár	34 500	8 726	100	80	
Grécko	10 722 300	81	85	81	
Malta	493 600	1 380	93	83	
Portugalsko	10 276 600	111	66	81	
San Maríno	35 000	1 465	97	83	
Španielsko	46 934 600	94	80	82	
Taliansko	60 359 500	206	71	82	
Vatikán	1 000	2 003	100	-	
spolu/priemer	130 155 700	125	84	82	
juhovýchodná Európa:					
Albánsko	2 862 400	105	63	79	7,2 % (na ploche 633 968 km ²)
Bulharsko	7 000 000	64	76	75	
Bosna a Hercegovina	3 835 500	64	52	77	
Čierna Hora	622 200	47	68	77	
Chorvátsko	4 076 200	73	58	77	
Kosovo *	1 932 000	159	35	73	
Rumunsko	19 401 700	84	55	76	
Severné Macedónsko	2 077 100	83	58	76	
Slovinsko	2 080 900	103	55	81	
Srbsko	6 963 400	800	56	76	
spolu/priemer	50 851 400	80	57	77	
východná Európa + ďalšie neuvádzané krajiny Východného partnerstva ² :					
Bielorusko	9 478 000	47	79	74	23,3 % (na ploche 4 945 001 km ²)
Moldavsko	3 364 000	123	43	72	
Rusko ³	110 000 000 ²	9 ³	74 ³	72	
Ukrajina	43 923 000	75	69	73	
spolu/priemer	166 765 000	34	66	73	
stredná Európa:					
Česko	10 649 800	139	73	80	23,0 %
Lichtenštajnsko	38 400	238	15	82	
Maďarsko	9 772 800	107	72	77	
Nemecko	83 019 200	240	76	81	

<i>Poľsko</i>	37 972 800	124	60	78	<i>(na ploche 1 015 945 km²)</i>
<i>Rakúsko</i>	8 858 800	109	57	82	
<i>Slovensko</i>	5 450 400	114	54	79	
<i>Švajčiarsko</i>	8 542 300	109	57	83	
<i>spolu/priemer</i>	164 304 500	162	58	80	
západná Európa:					
<i>Belgicko</i>	11 467 900	383	98	82	<i>23,5 % (na ploche 1 033 109 km²)</i>
<i>Francúzsko</i>	67 028 000	119	81	82	
<i>Holandsko</i>	17 282 200	508	92	82	
<i>Írsko</i>	4 904 200	72	63	81	
<i>Luxembursko</i>	613 900	242	88	82	
<i>Monako</i>	38 000	26 337	100	89	
<i>Spojené kráľovstvo</i>	66 647 100	281	83	81	
<i>spolu/priemer</i>	167 981 300	162	86	83	
severná Európa:					
<i>Dánsko⁵</i>	5 806 100 ⁴	137	88	81	<i>4,7 % (na ploche 1 496 891 km²)</i>
<i>Estónsko</i>	1 324 800	31	68	77	
<i>Fínsko</i>	5 517 900	18	86	81	
<i>Island</i>	357 500	3	94	83	
<i>Litva</i>	2 794 200	43	71	75	
<i>Lotyšsko</i>	1 920 000	30	68	75	
<i>Nórsko</i>	5 295 600	15	83	82	
<i>Švédsko</i>	10 230 200	25	88	82	
<i>spolu/priemer</i>	33 246 300	22	80	80	

Tab. 19 Charakteristiky vybraných ukazovateľov obyvateľstva regiónov Európy

Vysvetlivky: ¹celý ostrov Cyprus, ²krajiny Východného partnerstva: Bielorusko, Moldavsko, Ukrajina, Gruzínsko, Arménsko, Azerbajdžan, ³Rusko – len európska časť, ⁴celé Rusko, ⁵bez Grónska, *Slovenská republika neuznáva štát Kosovo, **stredná dĺžka života alebo nádej dožitia je priemerný počet rokov, ktorý pravdepodobne prežije osoba za predpokladu, že sa úmrtnostné pomery nezmenia. Najčastejšie sa používa ukazovateľ stredná dĺžka života pri narodení (nádej dožitia pri narodení).

(Eurostat data 2019, World Factbook 2019, upravili autori)

Z hľadiska medzinárodno – právneho postavenia však najmenej ľudí žije v britských Suverénnych základňových územiach Akrotíri a Dekéleia na ostrove Cyprus (približne 15 500 obyv.).

Súčasný počet a rozmiestnenie obyvateľstva južnej Európy odráža populačný vývoj regiónu za posledných štyridsať rokov. Od roku 1980 sa medziročná zmena počtu obyvateľstva najväčších štátov znižovala, až dosahovala záporné hodnoty (Taliansko a Grécko mali v roku 2017 medziročnú zmenu –0,1 %, Španielsko 0,2 %, Portugalsko –0,3 %). Na strane druhej, Cyprus zastavil po roku 2013 pokles úbytku a zaznamenal 0,8 % medziročný rast. Grécko v roku 2010 dosahovalo záporné hodnoty (–0,8 %), čo bola najnižšia medziročná zmena v regióne južnej Európy. Trendy rastu obyvateľstva odrážajú nielen kvalitu životnej úrovne obyvateľstva, ale v prípade Grécka aj politicko – ekonomické zmeny (po roku 2000 zaznamenal prudký pokles, ktorý sa však v roku 2010 zastavil a postupne sa miera rastu populácie vracia na východziu úroveň). Celkovo trendy rastu populácie južnej Európy sa od druhej polovice 20. storočia spomaľovali, až od roku 2010 dosiahli záporné hodnoty.

Hrubá pôrodnosť (pomer počtu narodených detí k strednému stavu obyvateľov vyjadrený na počet obyvateľov) v roku 2016 v krajinách EÚ dosiahla 10,1 narodených detí. Taliansko, Španielsko, Grécko, Malta a Portugalsko dosiahli počet 10,0 narodených detí. V rámci hrubej regionálnej pôrodnosti dosiahli najnižšiu úroveň dva sardínske (Medio Campidano, Carbonia Iglesias) a dva portugalské regióny (Castelo Branco, Guarda), ako aj španielsky región Principado de Asturias (6,2).

Úhrnná plodnosť (stredný počet živonarodených detí na jednu ženu) v členských štátoch EÚ na začiatku 21. storočia klesala (1,46), do roku 2010 sa zvýšila na 1,62, do roku 2013 znovu klesla a v roku 2014 sa opäť zvýšila na 1,58 živonarodeného dieťaťa na jednu ženu. V podstate, tento trend mali aj štáty južnej Európy, ale v roku 2016 najnižšiu mieru plodnosti malo prekvapujúco Portugalsko (1,23). Rozdiely v plodnosti v rámci jednotiek NUTS 3 súvisia s mnohými faktormi, ako dosiahnuté vzdelanie, pracovné postavenie, finančný príjem, vek, dostupnosť infraštruktúry, náboženstvo a zvyky, postoj k rodeniu detí mimo manželstva a i. Najnižšiu plodnosť (menej ako 1,35) malo v roku 2016 až 22 portugalských regiónov (z celkového počtu 27), 37 španielskych (z počtu 59 regiónov), menej ich bolo v Grécku, Cypre alebo Taliansku.

Hrubá úmrtnosť v krajinách EÚ v roku 2014 bola 9,7 úmrtia na 1 000 obyvateľov. Najnižšia úmrtnosť v južnej Európe bola na Malte a Cypre (pod 8,0). Voči celoštátnemu priemeru všetkých štátov južnej Európy bola úmrtnosť najnižšia v ich hlavných mestách (Eurostat, Population statistics at regional level/sk, 2017).

Veková a pohlavná štruktúra krajín južnej Európy má veľa spoločných znakov. Typická je prevaha populácie 35 až 60 ročných, ako aj ubúdanie predproduktívneho obyvateľstva. Najvyšší podiel obyvateľov starších ako 80 rokov (bez miništátov) má Taliansko (7,2 %), čo predstavuje prvé miesto v Európe. Na druhom mieste (aj v Európe) je Grécko (7,1 %), potom v južnej Európe Portugalsko (6,4 %), Španielsko (6,1 %), Malta (4,2 %) a Cyprus (3,7 %). Regresívne typy vekových pyramíd majú všetky štáty južnej Európy. Populácie majú ekonomicky vysokú alebo dobrú (Cyprus, Grécko) úroveň, ktorá je však odlišná v jednotlivých regiónoch NUTS 3. Južné a ostrovné talianske regióny, ako aj horské grécke a španielske regióny Mesety sa vyľudňujú. Mladá populácia (od cca 25 roku života) má vysokú mieru vnútroštátnej emigrácie. Populačné parametre Španielska a Talianska, menej Grécka a Malty, sú však deformované vysokým podielom často dočasných imigrantov. Práve migračné prírastky zakrývajú od nedávnej doby klesajúce prirodzené prírastky. Vplyvom politickej aj ekonomickej imigrácie dochádza k deformáciám nielen vekovej, ale najmä pohlavnej štruktúry obyvateľstva (v prospech mužov).

V celkovej populácii štátov južnej Európy má veková kategória do 14 rokov najmenšie zastúpenie v Andorre (13,4 %) a najväčšie na Cypre (15,7 %). Veková kategória 15 – 24 ročných má najmenšie zastúpenie v Taliansku a Španielsku (9,6, resp. 9,9 %), najviac na Cypre a San Maríne (12,3, resp. 11,6 %). Veková kategória 25 – 54 ročných je najvyššia na Cypre (47,1 %), najnižšia v San Maríne a Grécku (39,1, resp. 39,6 %). V Taliansku, Španielsku a Portugalsku sa táto hodnota pohybuje od 40,9 do 41,5 %. Veková kategória 55 – 64 ročných má najmenšie zastúpenie na Cypre (11,9 %), najvyššie v Taliansku (14 %), San Maríne (14,3 %) a Andorre (15,9 %). Obyvateľov starších ako 65 rokov má najviac Grécko (22,4 %), Taliansko (22,1 %), potom Malta (21,3 %) a Portugalsko (21 %) (*World Factbook*, predpoklad na rok 2020).

Prirodzený pohyb obyvateľstva južnej Európy bol najvyšší v roku 1964. Potom pôrodnosť postupne klesala a stredná dĺžka života sa predlžovala, čo malo za následok spomalenie rastu počtu obyvateľov. Do roku 2003 bol prirodzený prírastok obyvateľstva takmer vyvážený. Pôrodnosť sa občas mierne zvyšovala, ale postupne začala stagnovať a klesať. Prirodzený prírastok prešiel do mínusových hodnôt počas finančnej a hospodárskej krízy v období rokov 2008 – 2013. Po roku 2014 prirodzený pohyb opäť mierne vzrástol. V rámci jednotiek NUTS 3 najväčší pokles zaznamenal grécky región Kentrikos Tomeas Athinon (necelých 25 obyv. na 1 000 obyv.).

V rámci regiónov NUTS 3 najvyššiu úroveň v strednej dĺžke života (84,9 roka) dosahuje španielsky región hlavného mesta Comunidad de Madrid.

V Taliansku sa v roku 2017 narodilo 458 000 detí, v roku 2018 len 449 000. Celkový počet je 60 359 500 obyvateľov, z toho 55 157 000 domácich (počet klesá o 3,3 na 1000 obyvateľov) a 5 234 000

prist'ahovalcov (počet stúpol o 17,4 na 1000 obyvateľov). Prirodzené saldo klesá od roku 2008, migračné saldo malo v roku 2008 hodnotu 454, v roku 2018 len 199. Obyvatelia do 14 rokov tvorili v roku 2009 14,1 % obyvateľov, v roku 2019 ich podiel klesol na 13,2 %. Obyvateľstvo nad 65 rokov mali v roku 2009 podiel 20,3 %, v roku 2019 sa stav zvýšil na 22,8 %. Obyvateľstvo nad 85 rokov malo v roku 2009 2,5 % podiel, roku 2019 už 3,6 % podiel. Na strane druhej, v Taliansku našlo svoj domov vyše 5 mil. cudzincov. Prichádzali sem, najmä od 70. rokov 20. storočia obyvatelia zo severnej Afriky, neskôr z krajín bývalej Juhoslávie, Blízkeho východu, Rumunska a Albánska. V období rokov 2011 – 2015 prišlo takmer 1 mil. imigrantov.

Celkový pohyb obyvateľstva vyplýva zo vzťahu medzi prirodzeným pohybom obyvateľstva a migračným saldom. V minulosti boli migračné trendy v 60. rokoch 20. storočia relatívne vyvážené, do 70. rokov predstavoval čistý úbytok, kedy sa zvýšilo vyst'ahovalectvo do ekonomicky vyspelejších štátov Európy. Ďalšia vlna migrantov z južnej do ostatnej Európy bola v rokoch 1982 až 1984. Neskôr na juh začalo prichádzať viac prist'ahovalcov, než odchádzalo vyst'ahovalcov. Od roku 1988 sa zvyšovalo kladné migračné saldo s výnimkou Grécka a Cypru, severného Portugalska a centrálneho Španielska. Počet obyvateľov Andorry sa za posledných štyridsať rokov zvyšoval najmä prist'ahovalectvom.

Pre Portugalsko bolo v minulosti typické veľmi **vysoké vyst'ahovalectvo** do vyspelejších krajín EÚ, Švajčiarska a Nórska. Významnú časť ekonomickej emigrácie tvorili sezónni robotníci. Tento trend sa len postupne znižuje. V súčasnosti žije v cudzine okolo 2 mil. Portugalcov. Po zániku portugalských afrických kolónií v sedemdesiatych rokoch 20. storočia nastala silná prist'ahovalecká vlna Afričanov.

Počet obyvateľov Španielska bol v minulosti ovplyvňovaný vysokou trvalou emigráciou najmä do latinskoamerických štátov (v cudzine stále žijú približne 4 mil. Španielov), ktorú po druhej svetovej vojne vystriedala sezónna migrácia za prácou do vyspelých štátov Európy. Väčšinu týchto migrantov tvorili muži vo veku 20 – 45 rokov. V súčasnosti mierne pretrváva zvýšená migrácia pracovných síl najmä do Francúzska a Nemecka. Rozsiahla je vnútroštátna migrácia, hlavne z vidieka do hlavného mesta a do ekonomicky rozvinutejších pobrežných oblastí. Po roku 1960 sa v Španielsku usadzovalo arabské a berberské obyvateľstvo zo severoafrických krajín, najviac Maročanov.

Od konca osemdesiatych rokov 20. storočia sa prudko zvýšila ilegálna migrácia severoafríčanov cez Gibraltársky prieliv. Vratké plavidlá a prevádzka majú na svedomí stovky životov. Úsek mora od afrických k európskym brehom pri Gibraltári dostal od španielskej Guardii civil pomenovanie „úžina smrti“. Na ilegálnu migráciu slúži aj ostrov Perejil neďaleko marockého pobrežia pri španielskej Ceute. Ostrov je predmet diplomatického sporu medzi Španielskom a Marokom. Podobná situácia je aj na hraniciach španielskych exkláv Ceuta a Mellila v severnom Maroku. Denne sa africkí migranti pokúšajú prekonať hraničný múr a preniknúť na ich územia. Ceuta tvorí súčasť EÚ. Ďalšia morská trasa smeruje z Maroka alebo Senegalu na Kanárske ostrovy.

Pre Taliansko 19. storočia bola typická **masová emigrácia do zahraničia** (najmä USA). Po druhej svetovej vojne sa zmenila na sezónnu migráciu za prácou do Nemecka, Francúzska a Švajčiarska, ako aj vnútornú migráciu z juhu a ostrovov na sever, z vidieka do miest, čo trvá až do súčasnosti. Po vstupe Rumunska a Bulharska do EÚ nastal prílev migrantov za prácou aj z juhovýchodnej Európy.

Zaujímavú migračnú históriu má maltský ostrov Gozo. V súčasnosti tam žije vyše 37 000 obyvateľov, potomkov novousadlíkov, ktorý na ostrov prišli po roku 1551. Ostrov predtým okupovali Osmaní, ktorí pôvodné obyvateľstvo (asi 6 000 ľudí) predali do otroctva. Na ostrove zostalo žiť len 41 starších Gozanov, jeden z nich bol mních. Trvalo vyše 150 rokov, než ostrov dosiahol počet obyvateľov ako v dobe pred osmanskou inváziou.

Rast obyvateľstva Grécka od konca 19. až po koniec 20. storočia nepriaznivo ovplyvňovala vysoká emigrácia. Príčinili sa o to turecký útlak, vojenské konflikty, občianska vojna a nedostatok pracovných príležitostí. V súčasnosti je situácia ustálená, avšak pokračuje výrazná vnútorná migrácia z vidieckych do priemyselných oblastí. Vylúďňujú sa napr. horské

oblasti južného Peloponézu. Priemyselný rozvoj po roku 1950 bol sprevádzaný prudkým rastom mestskej populácie.

Po grécko-tureckej vojne v rokoch 1921 – 1923 sa do Grécka prisťahovalo okolo 1,3 mil. Grékov z Turecka a z Grécka sa vysťahovalo 350 000 Turkov. Viac ako 3 mil. Grékov žije mimo štátu na Cypre, v Egypte, v Turecku. Silné grécke komunity sú zastúpené predovšetkým v Austrálii (Melbourne), USA (Chicago) a Kanade. V Európe, ako relikť z minulosti, žije grécke obyvateľstvo v juhovýchodnej časti Sicílie (Taormina, Catania). Z európskych krajín sú Gréci najpočetnejšie zastúpení v Nemecku (300 000 obyvateľov) v dôsledku ekonomickej emigrácie v 60. rokoch 20. storočia.

Pred rozdelením ostrova Cyprus do roku 1974 žilo grécke aj turecké obyvateľstvo zmiešane. **Exodus gréckeho obyvateľstva** do južnej časti spôsobil vyľudnenie niektorých oblastí v severnej časti a nárast urbanizácie v južnej časti. Severocyperská vláda preto dosídľovala územie Turkami z pevniny.

Osobitný vplyv na početnosť súčasnej populácie južnej Európy má **medzinárodná migrácia**. Dôvodom sú ozbrojené konflikty v juhozápadnej Ázii (Sýria, Afganistan), severnej a východnej Afrike (Južný Sudán, Somálsko) alebo chudoba v štátoch subsaharskej Afriky. Migračné vlny z týchto oblastí začali po roku 2010. V roku 2015 sa do krajín EÚ cez južnú Európu cez more dostalo viac ako milión osôb, v roku 2018 len vyše 100 000 (europarl.europa.eu 2019). Trasa migrantov zo subsaharskej aj severnej Afriky cez Stredozemné more sa stala najpoužívanejšou cestou do krajín EÚ. Týmto sa rozvinula ilegálna logistika prevádzachov a ochodníkov s ľuďmi vo vojnu zmietanej Líbyi. Cez východnú časť Stredomoria viedli trasy z Turecka do Grécka. Po roku 2015 prešlo cez grécke ostrovy tisíce utečencov zo Sýrie a Afganistanu. Po dohode EÚ s Tureckom v roku 2016 sa počet nelegálnych príchodov po týchto trasách výrazne znížil (consilium.europa.eu 2020).

V roku 2018 prijali krajiny južnej Európy **prisťahovalcov** z juhozápadnej Ázie, východnej a subsaharskej Afriky. Najviac ich zostalo žiť v Taliansku (3 420 000 prisťahovalcov), Španielsku (535 800) a Grécku (111 280). V Portugalsku prijali 36 720 prisťahovalcov, Malta 23 000 a Cyprus 21 300.

Zaujímavé migračné prúdy v minulosti zažili **španielske Kanárske ostrovy**. Časť obyvateľov Venezuely a Kanárskych ostrovov má rovnaký etnický pôvod. Počas niekoľkých storočí emigrovalo mnoho rodín z ostrovov do Venezuely a teraz sa ich potomkovia vracajú späť. Na Tenerife v súčasnosti nežije skoro nikto, kto by nemal aspoň vzdialeného príbuzného vo Venezuele. So zhoršujúcim sa spoločenským, ekonomickým a politickým stavom vo Venezuele sa počet imigrantov na Tenerife zvyšuje. Počet oficiálne zaregistrovaných Venezuelčanov v Santa Cruz tvorí len 3 % celkového stavu obyvateľov. Väčšina z nich tu žije nelegálne. Veľmi častý prípad je, že prisťahovalci majú vzhľadom k rodinnej histórii okrem venezuelského občianstva aj španielske. Migrácia je z historického hľadiska obojsmerná.

Migrácia z ostrovov do Venezuely začala v roku 1670. Trh ovládlo Portugalsko a Kanárske ostrovy zažívali hospodársky úpadok. Vývoz kanárskeho bieleho vína „Vidueno“ klesal kvôli konkurencii, a tiež pre nestabilnú situáciu v pevninskom Španielsku. Mnoho rodín preto emigrovalo na voľné karibské územia aj kvôli zvýhodneným obchodným podmienkam s Amerikou. Celé dediny na Tenerife (ako Buenavista, El Sauzal alebo Vilafor) sa vyprázdnila a ich obyvatelia začali žiť vo Venezuele. V roku 1831 venezuelský prezident Páez pozýval kanárske rodiny, aby obsadili úrodné polia uvoľnené po zrušení otroctva. Hlavne v 40. rokoch 19. storočia bol migračný prúd mimoriadne silný. Po roku 1948 sa za Francovho režimu spustila druhá silná migračná vlna. Rybárska kanárska flotila používala plachetnice k prevážaniu nelegálnych migrantov do Venezuely. Počas rokov 1948 – 1952 odišlo z ostrovov asi 8 000 ľudí. Medzi rokmi 1951 až 1958 odišlo do Venezuely vyše 60 000 prisťahovalcov z Kanárskych ostrovov. Keď v roku 1975 padla frankistická diktatúra, emigranti sa začali vracieť späť. Poslednou veľkou migračnou vlnou boli 80. roky 20. storočia, keď vo Venezuele vzrástla ťažba ropy a zemného plynu a krajina začala bohatnúť. Veľký počet prisťahovalcov prichádzal aj za príbuznými. Od ľavicovej revolúcie v roku 1999 začala opačná migračná vlna. Španieli sa začali vracieť späť na Kanárske ostrovy alebo pevninu. V roku 2014 žilo na Tenerife asi 10 000 navrátilcov oproti 3 000 v roku 1998. Štatisticky by bol počet oveľa vyšší, ale mnoho prisťahovalcov malo vďaka španielskym predkom pasy EÚ.

Vzhľadom k súčasnému stavu vo Venezuele sa väčšina Španielov začala vracat' domov po roku 2016. Na Kanárske ostrovy sa vracajú aj Španieli z ostatných krajín Južnej Ameriky. Miestna španielčina sa mieša s dialektami kubánskymi, dominikánskymi a venezuelskými. Po USA je Španielsko krajina s najväčšou venezuelskou komunitou. Najviac ich žije na Kanárskych ostrovoch, Madride a Barcelone.

Rozmiestnenie obyvateľstva južnej Európy je výrazne nerovnomerné. Najvyššiu hustotu majú pobrežné a nížinné územia, ako aj metropolitné areály hlavných miest a priemyselné oblasti. Najmenej osídlené sú západná a východná časť Mesety, vysoké alpské a apeninské polohy (do 8 – 9 obyv./km²), horské oblasti severného a centrálneho Grécka, ako aj časti vnútrozemia Sardínie, Sicílie a Kréty. Neosídlené sú niektoré malé ostrovy Egejského a Stredozemného mora. Samozrejme, podľa štátov majú najvyššiu hustotu osídlenia malé štáty (okrem Andorry) a Gibraltár. V rámci veľkých štátov dominuje Taliansko (Tab. 19).

Husto zaľudnené (nad 2 000 obyv./km²) sú metropolitné areály Lisabonu, Porta, Madridu, Barcelony, Bilbaa, Valencie, Milána, Turína, Ríma, Neapolu, Janova, Atén a Solúna, menej Limassolu a Nikózie. V talianskych a španielskych centrách metropolitných areálov dosahuje hustota zaľudnenia 6 000 – 10 000 obyv./km². Najväčšiu priemernú hustotu zaľudnenia má severné Taliansko (cca 1 500 obyv./km²). Územie predstavuje najväčšiu koncentráciu obyvateľstva južnej Európy, žije tu 46 % všetkých obyvateľov Talianska. V rámci ostatných európskych regiónov patrí medzi trojicu (spolu so západnou a strednou) s najvyššou hustotou zaľudnenia.

Z hľadiska **etnickej, jazykovej a náboženskej štruktúry** má obyvateľstvo južnej Európy špecifické postavenie. Iberská oblasť v antike prijala románske vplyvy. Neskôr bola mnoho storočí pod maurskou (arabskou) nadvládou. Opäť prijímala nové kultúry a jazyky. Neskôr, v rámci svojej koloniálnej politiky, introdukovala jazyk, náboženstvo, ako aj svoje obyvateľstvo do zámorských území. Z nich, opačne, autochtónne obyvateľstvo ovplyvňovalo domácu demogeografiu. Osobitný vnútropolitický a spoločenský vývoj iberského priestoru spôsobil pestrú etnickú aj jazykovú štruktúru spoločnosti. Horská bariéra Pyrenejí a ich južných predpolí umožnila zachovať existenciu špecifických etník aj jazykov (Baskovia). Naopak, úzke pobrežné brány (biskajská, stredomorská) umožnili spoločenský kontakt so západoeurópskym priestorom (spoločná baskická alebo katalánska kultúra). Z iberského vnútrozemia sa rozširovali kultúrne a jazykové vplyvy, ktoré ale v katalánskom prípade umocňovali kultúrnu a sociálnu autonómiu. Portugalská časť vôbec neprijímala kultúrny atak od svojho východného suseda.

V priebehu rokov 1974 – 1975 prišlo do Portugalska zo zámorských kolónií (Angola, Mozambik) viac ako milión Portugalčanov. Mnohí z nich sa ocitli v katastrofálnej situácii, lebo v kolóniách zostal celý ich majetok. Po príchode do Európy sa ocitli na okraji spoločnosti. Lavicové médiá označovali navrátilcov za vykorisťovateľov, ktorí sa takýto osud vlastne zaslúžia. Toto im sťažovalo nájsť si plnohodnú prácu, začleniť sa do spoločnosti alebo vybudovať si vlastné bývanie. Stali sa z nich prakticky utečenci vo vlastnej krajine, občania druhej kategórie. Mnohí z nich to riešili vysťahovaním do Brazílie. Tí, ktorí zostali, mali veľké problémy prijímať miestny spôsob života. Starší prisťahovalci zostali po celý zvyšok svojho života odlúčení od majoritnej spoločnosti.

Helénsky antický priestor ovplyvnil kultúrne prvky celého Stredomoria. Jeho dedičstvo prevzala a zdokonalila rímska antika. Alpsko – apeninský priestor sa stal jadrom romanizácie celého regiónu. Po rozdelení Rímskej ríše sa východná časť územia vrátila k helénskej tradícii, vznikla gréckopravoslávna forma kresťanstva, naďalej sa udržiavala antická kultúra. Latinský jazyk z apeninského priestoru sa stal základom moderných európskych jazykov, jeho vplyv sa v náboženských obradoch zachoval až do 20. storočia. Podobne ako v horskom priestore Pyrenejí, aj horský masív Álp umožnil existenciu starých etník a jazykov. Na strane druhej, široké alpské doliny, na rozdiel od pyrenejských, umožňovali intenzívne spoločenské kontakty so západo a stredoeurópskym priestorom.

Podobný fenomén **kultúrneho ovplyvňovania** cez pobrežné brány sa udial aj v alpsko – pádskom priestore. Pobrežnou ligúrskou bránou sa rozširoval taliansky vplyv ďalej na západ (cez Nice až po Marseille). Na východnej strane jadransko – istrijská brána umožňovala šírenie talianskeho vplyvu do celej pobrežnej Dalmácie.

Juh apeninského priestoru s ostrovmi sa od začiatku 19. storočia demograficky menil. Mladí ľudia odchádzali za prácou do pádskej oblasti. Celé rodiny však trvalo migrovali najmä do USA a Argentíny. Odchod mladého obyvateľstva a rodín spôsobil stagnáciu ekonomických aktivít. V 20. storočí medzivojnové obdobie ešte viacej umožnilo jednostrannú migráciu z juhu na sever, alebo do zámoria. Jedinými prisťahovalcami, ktorých lákalo južné Taliansko boli Albánci, ktorí sa usadzovali na juhovýchodnom jadranskom pobreží. Od začiatku 70. rokov 20. storočia začali prevládať imigranti z arabských štátov a bývalej Juhoslávie, ktorí sem prichádzali za prácou (lacná pracovná sila). Koncentrovali sa vo veľkých mestách na severe, ale aj v Ríme a Neapole. Rozširovalo sa používanie arabského jazyka, juhoslovanské etniká prijali aj taliančinu.

Helénsky priestor sa stal javiskom vzájomného ovplyvňovania kultúr a jazykov v pobrežno – pevninskom severe (napr. Epirus, kde sa miešajú grécko – albánske prvky). Vyslovene dominantný vplyv z pevninského severu mal macedónsky jazykovo – kultúrny živel. V ostrovnej časti sa prejavili aj maloázijské národnostné vplyvy.

V Grécku tvoria približne 4 % obyvateľstva novodobí prisťahovalci z Albánska. Okrem nich, vo väčších mestách, žijú aj Severomacedónci spolu s Bulharmi a Rumunmi. Oficiálne grécke štatistiky však považujú všetkých narodených obyvateľov na svojom území za Grékov a pravoslávnych (okrem tureckej menšiny), tzv. menšiny sú v skutočnosti usadení cudzinci.

Lingvistická história južnej Európy je pomerne krátka (Kunský et al. 1968). Časté migračné pohyby obyvateľstva a zložité procesy ich miešania a vzájomného ovplyvňovania dovoľujú poznať lingvistický vývoj len cca do roku 2 000 pred. n. l. Predpokladá sa, že indoeurópske jazyky sa vytvorili z prajazyka používaného na území juhozápadného Ruska, Ukrajiny a Malej Ázie už v období rokov medzi 6 000 až 3 500 pred n. l. V súčasnosti v južnej Európe prevládajú románske jazyky v západnej časti (Portugalsko, Španielsko, Taliansko), vo východnej helénske (Grécko). Baskický jazyk je veľmi špecifický, nepatrí do žiadnej jazykovej skupiny, Maltčina je semitský jazyk, považovaný z lingvistického a historického hľadiska za nárečie arabčiny. Vďaka kontaktu so sicílskymi nárečiami taliančiny obsahuje maltčina aj talianske výrazy, je jediný semitský jazyk písaný latinkou (Mistrík et al. 1993).

Portugalsko ešte koncom 20. storočia v rámci južnej Európy bol národnostne homogénny štát. V súčasnosti však približne pätinu jeho obyvateľov tvoria príslušníci iných štátov (z Brazílie, portugalskej Afriky alebo Ukrajiny, Ruska, Rumunska, Moldavska alebo západnej Európy, najmä z Britských ostrovov). Žijú v metropolitných oblastiach Lisabonu a Porta, a v regióne Algarve. Celkove majú obyvatelia Portugalska tradične dobré kultúrne vzťahy so Spojeným kráľovstvom. Prispeli k tomu z minulosti neustále hrozby od svojho španielskeho suseda. Málopočetná autochtónna portugalská populácia žije v španielskej Estremadure (oblasť Olivenzi juhozápadne od Badajozu). V minulosti rozšírená rómska populácia bola asimilovaná, prijala portugalcínu aj portugalský spôsob života.

Oficiálne má Portugalsko dva úradné jazyky. Okrem dominantnej portugalčiny je to mirandčina, uznaná za úradný jazyk v roku 1999. Používa sa výhradne v meste Miranda do Douro a jeho okolí na SV Portugalska pri španielskej hranici.

Španielsko má z hľadiska svojho národnostného a jazykového zloženia v južnej Európe výnimočné postavenie. V jednom štáte sú zoskupené významné historické etniká. Dominujú im španielski Kastílci (tvoria cca 74 % obyvateľov štátu). Počas frankistickej diktatúry (1938 – 1975) bolo „nekastílske“ obyvateľstvo kultúrne aj hospodársky perzekuované. Druhé najpočetnejšie etnikum, hovoriace vlastným jazykom, tvoria Katalánci (17 % populácie štátu), ďalší sú Galícijski (viac ako 7 %) a Baskovia (viac ako 2 % obyvateľstva štátu). Administratívno – správne usporiadanie Španielska vychádza z regionálneho etnického princípu, čo vyvolalo oživenie tradičných jazykov (andalúzština, astúrcina, aragónčina a i.).

Rómska populácia („Gitanos“) vo väčšine prípadov vedie usadlý spôsob života. Na rozdiel od ostatných európskych krajín si španielska majoritná spoločnosť osvojila ich mnohé jazykové a kultúrne prvky (najmä v Andalúzii). Osobitnú autochtónnu populáciu žijúcu v pyrenejskom údolí Aran predstavujú Okcítanci (hovorí gaskonským dialektom francúzštiny). Príslušnosť obyvateľstva sa dorozumieva najmä španielčinou. Katalánčina je úradný jazyk v Andorre. Celkovo má Španielsko tri oficiálne jazyky (španielčina, katalánčina, baskičtina), španielsky jazyk spolu s anglickým sú oficiálne jazyky Gibraltáru.

Katalánsky jazyk sa podobá provenšálskemu, galicijčina je väčšmi príbuzná portugalčine. Baskický jazyk (euskera) má prvky starého keltského jazyka. Tieto jazyky spolu s aragónčinou, astúrcinou (leónčina), galicijčinou, valenskými jazykmi, arančinou (okcitéančina) a jazykom calo (španielska rómčina) sú v zozname európskej Charty regionálnych a menšinových jazykov. V Katalánsku sa používajú tri úradné jazyky (španielčina, katalánčina, arančina). Počas frankistickej diktatúry bola katalánčina odstránená z verejného života.

V Taliansku a Grécku prevládajú tradičné viac-menej homogénne etniká – románski Taliani (delia sa však podľa etnografických skupín) a helénski Gréci. V Taliansku žijúce minority sú sústredené na severe v alpsko – pádskom priestore (Nemci, Furlandi, Ladinovia, Francúzi, Slovinci) s výnimkou Sardínie, kde žijú potomkovia Kataláncov (okolie mesta Alghero). Podobne je to aj v Grécku, národnostné minority žijú na severe (Turci, Severomacedónci, Aromuni, Albánci). Oficiálne je však Grécko štát s jedným národom („grécky štát“) s výnimkou Turkov, ktorých uznáva za „negrécku“ minoritu. Oba štáty sa najmä po roku 2010 stali buď cieľovou (Taliansko) alebo prechodnou krajinou (Grécko) pre imigrantov z juhovýchodnej Ázie a východnej Afriky.

Talianske národnostné minority využívajú svoje autonómne práva len vo vybraných administratívnych územiach (provinciách). Znamená to, že používanie svojho jazyka a kultúrnych práv závisí od statusu oficiálneho uznania za etnickú minoritu (Šatava 1994). V minulosti sa stalo (po roku 1930), že ani v autonómnych regiónoch nebola zaručená etnická ochrana miestnych minorít („talianizácia“ Aosty, zákaz výučby sardínčiny na Sardínii). Základom modernej taliančiny sa stalo toskánske nárečie. Medzi obyvateľstvom severu a juhu krajiny však stále existujú antropologické, jazykové a kultúrne rozdiely. Okrem taliančiny sú oficiálne jazyky Talianska aj francúzština (Udolie Aosty), nemčina (Tridentsko – Horná Adiža) a slovinčina (Furlansko – Julské Benátsko). Taliančina je oficiálny jazyk San Marína a Vatikánu (v tomto prípade spolu s latinčinou).

Furlansko je jedna z troch oblastí administratívneho členenia regiónu Friuli-Venezia Giulia (Furlansko – Julské Benátsko). V obciach vidieť dvojazyčné tabule s názvami v taliančine a vo friulčine, jednom z 12 v Taliansku oficiálne uznaných menšinových jazykov. Furlanci dosiahli uznanie svojho jazyka za oficiálny až v roku 1999. Je to pozoruhodné, lebo Sicília alebo Toskánsko majú uznané len dialekty. Bolo to politické rozhodnutie, dovŕšili sa snahy dosiahnuť viac právomoci pre región. Niektorí jazykovedci nazývajú friulčinu aj východná rétorománčina. Friulčina sa vyučuje na základných školách ako voliteľný predmet. Má písanú a hovorenú formu, svoje dialekty ovplyvnené slovinčinou a benátsčinou. Ako jazyk ju možno študovať na univerzite v Udine vo formalizovanej podobe so základom v nárečí mestečka San Daniele.

Samotnému Udine friulčina vlastná nie je, mešťania hovorili dialektom udinese, ktorý vznikol z benátskeho nárečia. Friulčinou hovorili vidiečania v okolí. Inak znela v korutánskom horskom pohraničí, inak na rovine zvažujúcej sa k pobrežiu Jadranu. V súčasnosti (rok 2019) ňou hovorí asi 700 000 ľudí, ale prežíva aj v komunitách emigrantov v Kanade, Argentíne alebo Belgicku. Friulčina je dôležitá súčasť identity obyvateľstva, nie je však prostriedkom násilne sa odlišovať od ostatného Talianska. Starší ľudia hovoria friulčinou skôr zo zvyku, nie preto, že by nevedeli po taliansky. Mladí ľudia si stále k friulčine hľadajú cestu, používajú ju na sociálnych sieťach a sú na ňu hrdí. To však platí predovšetkým pre vidiek. V škole sa ako druhý jazyk povinne vyučuje angličtina. Pre miestne obyvateľstvo je friulčina považovaná najmä za „materský jazyk“ nie v politickom význame, ale ako príslušnosť k svojmu regiónu. Podobne ako iné malé jazyky (napr. ladinčina), aj friulčina vymiera.

V **Grécku** sa počas historického vývoja vytvorila osobitná jazyková situácia (podobne ako v Nórsku). Vytvorili sa dve výrazné varianty rovnakého jazyka. Prvý variant sa formoval od obdobia vrcholného stredoveku. Tento jazyk (nazývaný *dimotiki*) vychádzal z ľudovej reči. Druhý variant sa vyformoval začiatkom 19. storočia. Nadväzoval na tradíciu starej gréčtiny a byzantského obdobia. Táto forma (nazývaná *kathareusa*) však bola veľmi archaická, bol to umelý puristický jazyk tzv. vyššej spoločnosti. Až do konca 19. storočia v oficiálnom aj písomnom prejave dominovala *kathareusa*. Potom začala nadobúdať prevahu jazyková forma *dimotiki*. Pri výmene obyvateľstva medzi Gréckom a Tureckom v rokoch 1923 – 1925 odišlo z gréckeho územia 0,5 mil. Turkov a z tureckej Malej Ázie repatriovalo 1,5 mil. Grékov. Pôvodné grécke etnografické skupiny tak boli rozšírené o Maloázijských Grékov. Títo sa nemalou mierou zaslúžili o dominanciu *dimotiki*, ktorá bola až v roku 1976 oficiálne uzákonená a zrovnoprávnená s *kathareusou*. V polovici 80. rokov 20. storočia bola realizovaná pravopisná reforma oboch variantov gréckeho jazyka. *Dimotiki* (novogréčtina) sa vyučuje na školách, je úradný jazyk, *kathareusa* (starogréčtina) pretrváva v kruhoch vzdelancov, odbornom aj slávnostnom písomnom prejave. Gréčtina je jediný európsky jazyk, ktorý nepoužíva v písomnom prejave latinu alebo azbuku, ale špecifické písmo (alfabeta) používané už v antike. Vyše 1 % obyvateľov Grécka hovorí aj anglickým alebo francúzskym jazykom.

Na Cypre sa oficiálne používa **grécky jazyk v oboch formách** (v jeho odlúčenej severnej časti turecký). Gréci v Cyperskej republike sú dominantní, žijú tu aj dávnejší (Maroniti, Arménci) a novodobejší prisťahovalci (Rusi, Fipínčania, Srílanci, Indovia, Bulhari, Rumuni, Arabi a i.), väčšinou hovoriaci svojimi jazykmi. Vytvárajú tak mestské jazykové komunity. V britských vojenských základniach je oficiálny jazyk angličtina.

Náboženská štruktúra obyvateľstva južnej Európy je viac-menej monotónnejšia než jazyková a etnická. Oficiálne štatistiky zisťujúce konfesiu obyvateľstva sú však len orientačné. V krajinách južnej Európy sa v rámci sčítania obyvateľstva nezisťujú údaje osobnej povahy.

Prevládajú kresťania, **dominantná religia je rímskokatolícka**. Odhaduje sa, že ju vyznáva vyše 85 % obyvateľov, z nich je polovica praktizujúcich (World Factbook 2010 – 2019). Rímskokatolícka cirkev si udržiava pomerne silný vplyv na obyvateľstvo hlavne v severnej časti Portugalska, strednej a južnej časti Talianska a ostrovoch, ako aj na celom španielskom a portugalskom vidieku. Vatikán zosobňuje najvyšší stupeň v hierarchii rímskokatolíckej cirkvi. Jeho vplyv v celom svete nie je len náboženský, ale aj spoločenský, politický a kultúrny. Predstavuje svetové teokratické centrum s inštitúciami riadiacimi katolícku cirkev. Je najvýznamnejšie pútnické miesto rímskych katolíkov, druhé v regióne sú portugalská Fatima a španielske Santiago de Compostela. K rímskokatolíckej cirkvi sa hlási najviac obyvateľov Portugalska (97 %), potom Talianska (80 %) a Španielska (skoro 70 %). Z malých štátov obyvatelia, samozrejme Vatikánu (100 %), potom Malty (90 %) a Andorry (75 %). Na Cypre pôsobia maronitská aj arménska katolícka cirkev.

Druhú najpočetnejšiu kresťanskú komunitu zastupujú veriaci **gréckej ortodoxnej cirkvi** žijúci v Grécku (81 – 90 %) a na Cypre (89 %). Grécke pravoslávie zohralo veľmi dôležitú úlohu v rámci zachovania si národnej identity počas osmanskej nadvlády. Na rozdiel od iných území obsadených moslimami, domáce obyvateľstvo neprijalo islam za svoje náboženstvo. Svoju konfesiu si zachovali aj repatriovaní Maloázijskí Gréci. Grécka ortodoxná cirkev mala v minulosti významný vplyv na politiku (napr. arcibiskup Makarios III. na Cypre).

Ostatné kresťanské cirkvi zastupujú protestanti rôznych denominácií (do 3 %). Z prisťahovalcov majú najväčšie zastúpenie moslimovia a budhisti. K žiadnej konfesii nepatrí alebo sa nevyjadrilo skoro 14 % obyvateľov Portugalska, 20 % Španielov, 8 % Talianov a 4 – 15 % Grékov. Z filozofických názorov na konfesiu majú významnejší podiel zástupcovia agnostizmu v Španielsku (8 % obyvateľstva).

V Ríme tvorí súčasť islamského kultúrneho a náboženského centra aj mešita, ktorá je najväčšia v Európe (schopná pojať približne 2 000 veriacich). Kapacitná „veľkosť“ je skôr symbolická, lebo len

v samotnom Ríme žije, podľa súčasných štatistík, približne 50 000 – 80 000 moslimov, v celom Taliansku asi 800 000. Do toho počtu nie sú zarátaní ilegálni prisťahovalci z Albánska, Bosny a Hercegoviny alebo severnej Afriky.

Gramotnosť juhoeurópskeho obyvateľstva je približne 97 %. Odhaduje sa, že najväčší podiel obyvateľov starších ako 15 rokov, ktorí nevedia čítať a písať, má Portugalsko (vyše 2 %) a Grécko (necelých 1 % obyv.). V Portugalsku žijú vo vidieckych horských oblastiach, kde počas obdobia Salazarovej diktatúry nebola dostatočne zabezpečená školská starostlivosť a deti väčšinou manuálne pracovali. V Grécku je negramotné staršie obyvateľstvo žijúce najmä na ostrovoch, menej vo vnútrozemí pevniny.

V štruktúre **zamestnanosti obyvateľstva** prevládali v rokoch 2011 – 2016 (*World Factbook*) odvetvia nevýrobnej sféry. Terciárny a kvartérny (znalostný) sektor zamestnávali (mimo Vatikánu) priemerne 77,5 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva južnej Európy. Okrem malých štátov (Gibraltár 98,2 %, Andorra 95,1 %, Cyprus 81 %, Malta 77,7 %), v týchto sektoroch najviac pracovali Gréci (72,4 %) a Španieli (71,7 %), potom zhodne Taliani a Portugalci (67,8 %, resp. 67,5 %). V odvetviach spracovateľského priemyslu a stavebníctva bolo v tom istom období zamestnaných 18,5 % ekonomicky aktívnych obyvateľov regiónu, z nich najviac Talianov (28,3 %), potom Španielov a Portugalcov (24 %, resp. 23,9 %), z veľkých štátov bolo najmenej Grékov (15 %). Z malých štátov regiónu v týchto odvetviach najviac pracovalo Sanmarínčanov (33,5 %) a Malt'anov (20,7 %), najmenej Gibraltárcov (1,8 %) a Andorrčanov (4,4 %). Primárny sektor priemerne zamestnával necelé 4 % ekonomicky aktívnych obyvateľov regiónu. Z nich najviac pracovalo v Grécku (12,6 %) a Portugalsku (8,6 %), potom v Španielsku (4,2 %), Taliansku (3,9 %) a Cypre (3,8 %), najmenej na Malte (1,6 %), v Andorre (0,5 %) a San Marine (0,2 %). V tomto sektore nepracoval žiadny obyvateľov Gibraltáru.

Podľa údajov štatistického úradu Grécka bolo v roku 2018 v zamestnaneckom pomere skoro 67 % pracovníkov. Vysoký podiel zamestnancov v štátnej administratíve (vyše 40 %) dlhodobo zatažuje verejné financie a ovplyvňuje neefektívnosť štátnej správy.

4.2 Sídla

V štátoch južnej Európy neexistujú dominantné rurálne populácie. Vyše 80 % obyvateľov regiónu žije v mestách (Tab. 19). Totálne urbánne populácie má Gibraltár a Vatikán. Za nimi nasledujú San Maríno (97 %) a Malta (93 %). Najnižšiu urbanizáciu majú Portugalsko (66 %) a Cyprus (67 %). Najľudnatejší štát regiónu Taliansko, má 71 % urbanizáciu.

Mestá v helénskom a apeninskom priestore majú najstaršiu tradíciu v Európe, niektoré z nich vznikli už pred 3 500 rokmi (Atény, Sparta, Korint, Solún). Staré mestá, ako napr. Atény, Solún alebo neskôr vzniknuté Neapol a Rím, stále patria k najvýznamnejším metropolám regiónu aj Európy. Antické helénske a rímske urbánne plánovanie sa stalo príkladom rozvoja miest na celom svete. Vychádzalo zo staroegyptských sídiel, kde prevládala pravouhlá sieťová štruktúra. Antické mesto muselo byť postavené pre potreby armády alebo na kontrolu okupovaného územia. V jeho pôdoryse dominovala ortogonálna (pravouhlá) mriežka. V nej dve hlavné osi určovali budúcu orientáciu osídlenia, stavalo sa v blokoch vzniknutých uličnou sieťou. **Juhoeurópsky urbanizmus** sa na príklade antického mesta prejavil v Lyone, pri rozsiahlej prestavbe Paríža v 19. storočí, alebo aj skôr v severoamerických mestách (napr. Washington D. C.). Antický Rím sa stal príkladom prestavby Londýna v 17. storočí alebo neskôr Versailles a Berlína. Pravouhlú modernú štruktúru má aj Barcelona, Buenos Aires, čiastočne aj austrálska Canberra.

Na strane druhej, v regióne vznikli aj jedny z najmladších miest Európy (napr. „mestá pre oddychujúcich dôchodcov“ na španielskom stredomorskom pobreží, ako Benidorm).

Sídelná štruktúra Andorrry má tiež svoje špecifiká, z tradične horských vidieckych sídel v dolinách sa za posledných päťdesiat rokov vytvorili mestá a mestečká.

Benidorm (cca 80 000 obyv.), pobrežné mesto vo Valencii v provincii Alicante pri Stredozemnom mori, bolo pôvodne malou vidieckou obcou. Dnes je mesto známe vďaka hotelovému priemyslu, plážam a mrakodrapom, ktoré boli vybudované pre rozvoj cestovného ruchu. Nachádza sa tam najvyššia budova v Španielsku s výškou 186 m.

Rozvoj sídiel výrazne ovplyvnili prírodné podmienky (morské pobrežia, úrodné nížiny, riečne systémy). Juhoeurópske malé alebo stredné sídla majú väčšinou historický ráz so starým jadrom, úzkymi neplánovite vedenými ulicami, kostolmi, hradmi alebo opevneniami, veľké sídla majú moderné až prepychové štvrte. Procesy suburbanizácie začali v 50. rokoch 20. storočia najmä v severotalianskych priemyselných mestách.

Pokiaľ ide o **ľudnatosť miest**, najväčšia metropola južnej Európy je Madrid (Tab. 20). Je tretie najväčšie mesto (po Londýne aj Berlíne), aj metropolitný areál (po Londýne a Paríži) v EÚ.

názov	samotné mesto	metropolitný areál
Madrid	3 200	6 600
Rím	2 900	4 300
Barcelona	1 600	5 600
Miláno ¹	1 400	3 300
Neapol	960	3 100
Turín	875	1 700
Valencia	814	1 600
Atény	745	3 700
Sevilla	703	1 500
Zaragoza	674	783
Palermo ³	663	1 300
Janov ²	578	860
Málaga	568	1 075
Lisabon	500	2 800
Murcia	437	502
Palma de Mallorca ⁴	401	450
Bologna	391	1 011
Las Palmas de Gran Canaria	378	742
Florenca	380	1 520
Solún	364	1 030
Bilbao	355	1 040
Alicante	335	793
Córdoba	328	780
Bari	320	1 262 ⁵
Valladolid	318	430
Catania	311	1 112 ⁵

Tab. 20 Ľudnosť vybraných miest južnej Európy v tis. v roku 2018

Vysvetlivky:

¹ v konurbovanom území „Veľkého Milána“ žije asi 8,2 mil. obyv.

² v rámci konurbovaného územia „Talianskej riviéry“ žije 1,5 mil. obyv.

³ najväčšie mesto „veľkých ostrovov“ regiónu

⁴ najväčšie mesto „malých ostrovov“ regiónu

⁵ administratívne územie okresu (Eurostat database statistics 2011 – 2018)

Súvislé **urbánne jadro európskeho sídelného systému** („modrý banán“) zo severu presahuje alpský horský systém a zasahuje svojim južným okrajom do pádsko – janovského

priestoru. Predstavuje najväčšiu koncentráciu obyvateľstva, finančných operácií a priemyselno – poľnohospodárskej výroby južnej Európy. Druhá rozvojovo – urbánna stredomorská os siaha od Janova cez juhofrancúzske pobrežie až po španielsku Valenciú. Významná hustota obyvateľov je v biskajskom pobrežnom pásme (Donostia-San Sebastián, Bilbao, Santander, Gijón, Oviedo) a katalánskej konurbácii (Barcelona, Sabadell, Terrasa, Hospitalet, Badalona). Dynamickú urbanizáciu zaznamenáva iberské stredomorské (Valencia, Alicante, Murcia, Cartagena, Almería, Málaga), ako aj pobrežné ligúrske pásmo (Janov, La Spezia, Pisa, Livorno). V rámci metropolitných oblastí najväčšiu koncentráciu obyvateľstva majú areály Madridu, Lisabonu, Porta, Ríma, Neapola a Atén.

Dvojmesťie Atény – prístav Pireus už vyše 2 500 rokov predstavuje jeden z príkladov ekonomickej prosperity súmestí. Podobný ekonomický vzťah Rím – prístav Ostia neprežil ani do začiatku stredoveku. V súčasnosti sa na ekonomickej báze urbanisticky spájajú dve alebo tri mestá (napr. španielske Alicante – Elche, Valencia – Sagunto, Murcia – Orihuela, Oviedo – Gijón – Avilés a i.).

Osobitné postavenie majú rekreačné (rezidenčné, hotelové) pobrežné pásma (ligúrska a kalábrijská riviéra, iberské stredomorské riviéry, helénska olympská riviéra) a ostrovné pobrežia (Sardínia, Sicília, Baleáry, Kréta, Cyprus), v ktorých sa počas turistickej sezóny niekoľkonásobne zvýši počet obyvateľov. Sídla sa širia pozdĺž pobreží a spájajú s priľahlými malými obcami alebo sa budujú nové satelitné celky. Rekreačné sídla sa v alpských a pyrenejských strediskách cestovného ruchu rozširujú pozdĺž hlavných dolinových línií, spájajú sa so susednými alebo expandujú do bočných dolín.

Vidiecke obyvateľstvo žije vo väčšom počte najmä v úrodných nížinách (Andalúzia, pádsky priestor a i.), menej ich je v iberskom, apeninskom a helénskom vnútrozemí. Iberský vidiecky priestor má riedke osídlenie, sídla sú od seba značne vzdialené, väčšinou ležia mimo hlavných dopravných línií. Podobné rozptýlené osídlenie je aj v apeninskom priestore (Marche, Umbria, Emilia – Romagna a i.). Vnútrozemia ostrovov sa vyludňujú, typické sú zanikajúce alebo opustené sídla. Malé vidiecke sídla od 70. rokov 20. storočia začali zanikať spolu s tradičnou poľnohospodárskou výrobou a remeslami. Zmenila sa aj veková štruktúra v prospech staršieho obyvateľstva. Od 90. rokov nastala epocha „objavovania“ vidieka. Najmä pobrežné vidiecke sídla zmenili svoju funkciu z obytno – hospodárskej na rekreačnú. Vo vnútrozemí nastala renesancia vinárstva a pestovania subtropických plodín (talianske Toskánsko, španielska Andalúzia alebo Katalánsko) alebo rodinného cestovného ruchu a remesiel v horských poloopustených sídlach Álp, Pyrenejí alebo Apenín.

Sféry vplyvu miest sú definované intenzitou ich vzťahov v rámci celého sveta. Na základe tohto sa stanovuje **hierarchia globálnych miest** na základe ekonomického potenciálu, ktorý kontrolujú. Do svetových miest, podľa metodiky výskumnej skupiny Globalization and World Cities Research Network (in Pouš 2013), patrili do najvyššej kategórie (úroveň *alfa*) v roku 2018 Miláno, Lisabon, Madrid, Barcelona a Rím. Do druhej kategórie (úroveň *beta*) boli zaradené Atény, Valencia a Nikózia. Do tretej kategórie (úroveň *gamma*) Bilbao a Turín. Do kategórie silne sebestačných miest patria Florencia, Bologna, Janov, Terst, Neapol, Málaga, Sevilla a Limassol (GaWC City Link Classification 2018. *Lboro.ac.uk*. 13 November 2018. Retrieved 7 August 2019).

Z tohto vyplýva, že **dominantné ekonomické väzby** na svetovú ekonomiku majú juhoeurópske vnútrozemské aj pobrežné mestá (Miláno, Madrid, Rím, Barcelona, Lisabon). V iberskom priestore sa nachádza v rámci svetového ekonomického potenciálu šesť miest, v apeninskom osem a helénskom tri mestá.

Hlavné mestá aj niektoré prístavy Portugalska a Španielska sú stále významné kultúrne – politické centrá pre bývalé kolónie v Latinskej Amerike. Ich prostredníctvom vstupujú „iberoamerické“ vzťahy rôzneho charakteru aj na pôdu EÚ. Cez Lisabon sa v prostredí EÚ na rôznych úrovniach presadzujú aj africké štáty (najmä Angola a Mozambik). Rím symbolicky

predstavuje vznik súčasnej EÚ. V meste v roku 1957 podpismi „Rímskych zmlúv“ vzniklo Európske hospodárske spoločenstvo (EHS) a Euratom. Hospodársky rozvoj Atén (aj celého Grécka) naštartovala námorná doprava spojená s prevádzkou Suezského prieplavu. Cyprus a Nikózia je politicky aj teritoriálne rozdelené hlavné mesto.

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- kvalitné sociálne charakteristiky juhoeurópskeho obyvateľstva, populačný vývoj regiónu, veková a pohlavná štruktúra, prirodzený pohyb obyvateľstva, migračné pohyby, rozmiestnenie obyvateľstva, etnická, jazyková a náboženská štruktúra, ekonomická štruktúra obyvateľstva,
- mestské a vidiecke sídla, antické mestá s pravouhlou štruktúrou – juhoeurópsky urbanizmus, európsky sídelný systém – rozvojové osi, pôvodné a súčasné funkcie sídiel, hierarchia globálnych miest.

Úlohy:

- pomenujte typické charakteristiky demografickej štruktúry obyvateľstva južnej Európy a vysvetlite ich príčiny,
- porovnajte vplyvy jednotlivých faktorov demografickej štruktúry v iberskom apeninskom, pádske – alpskom a helénskom priestore, čo majú spoločné a čo rozdielne,
- podľa vášho výberu vysvetlite príčiny vzniku a zmien funkcií „starých“ a „nových“ mestských sídiel, podobne aj vidieckych sídiel,
- podľa ekonomického významu hierarchicky usporiadajte mestá južnej Európy vo svetovom meradle, podľa mapy syntetizujte vplyv miest na ich okolie (priestor s priemerom 100 km).

Literatúra

- Anděl, J., Bičík, I., Bláha, J., D., 2019. *Makroregiony světa. Nová regionální geografie*. Praha: Univerzita Karlova, Nakl. Karolinum, 326 s., ISBN 978-80-246-4273-4
- Gajdoš, A. et al., 2013. *Regionálna geografia Európy*. Bratislava: VEDA, 590 s., ISBN 978-80-224-1304-6
- EUROSTAT. "Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies - Issue number 72/2008" (PDF). Archived from the original (PDF) on 2 January 2009. Retrieved 28 April 2009
- Italy – <https://tradingeconomics.com/italy/population>
- Kunský, J. et al., 1968. *Zeměpis světa. Evropa*. Praha: Orbis, 544 s., 11-014-68.
- Mistrík, J. et al., 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 515 s., ISBN 80-215-0250-9
- Netopil, R., Bičík, I., Brinke, J., 1988. *Geografie Evropy*. Praha: SPN, 323 s., 66-01-22/1
- Pečenka, P. et al., 1999. *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri, 268 s., ISBN 80-859-8395-8
- Pifko, H., Špaček, R., 2007. Tvorba mesta – ideály, charty, vízie. Životné prostredie, Vol. 41, No 5, s. 233-239
- Pouš, R., 2013. *Základy geografie mesta*. Banská Bystrica: Belianum, 244 s., ISBN 978-80-557-0626-9
- Rio Fernandes, J., A., Seixas, J., 2018. Cities and urbanisation in democratic Portugal. Villes et urbanisation dans la démocratie portugaise. In: Méditerranée (Revue géographique des pays méditerranéens), New territorial dynamics 130/2018: Portugal, a country in transformation (<https://doi.org/10.4000/mediterranee.10698>)
- Spain – https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-79_en

The seven regions of Portugal are likewise subdivided into 25 subregions (Portuguese: subregiões) that, from 2015, represent the 2 metropolitan areas, the 21 intermunicipal communities and the 2 autonomous regions. Therefore, since the 2013 revision (enforced in 2015), the Portuguese subregions have a statutory and administrative relevance.

The two autonomous regions (Portuguese: regiões autónomas) in the Atlantic, correspond to their own NUTS I, II and III categories

The World Factbook — Central Intelligence Agency. www.cia.gov.

Šatava, L., 1994. *Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka*. Praha: Vydavatelstvo Ivo Železný, 385 s., ISBN 80-7116-375-9

Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J. et al., 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk. 411 s., ISBN 978-80-7380-114-4

5 Hospodárske špecifiká južnej Európy

Južná Európa predstavuje hospodársky viac-menej homogénny celok. **Spoločné prienikové charakteristiky** majú najmä poľnohospodárska výroba (tzv. mediteránne poľnohospodárstvo), námorná doprava s prístavmi, potravinárstvo, moderná strojárka výroba (dopravné strojárstvo, elektronika a elektrotechnika), služby a kvartérny (znalostný) sektor. Hlavný činiteľ rozmiestnenia hospodárskych aktivít však stále zostáva limitovaná dostupnosť vodných zdrojov. Napriek tomu, že štáty iberského priestoru začali ako prvé na svete budovať koloniálne územia, bohatstvo z nich nedokázali využiť pre svoj vlastný moderný ekonomický rozvoj. Nastal však v apeninsko – pádskom priestore v období renesancie. Tesné kontakty na trendy priemyselnej revolúcie umožnili hospodársky rozvoj biskajského pobrežia, Katalánska a pádskeho priestoru. Vybudovanie Suezského prieplavu umožnilo najmä východnej časti Stredomoria rozmach modernej námornej dopravy, a tým prepravy a spracovanie surovín. Blízkosť severoafrického pobrežia s potenciálom nerastných surovín, lacnej pracovnej sily a poľnohospodárskych produktov poskytla možnosti rozvoja ďalších ekonomických aktivít. Klimaticky vhodné stredomorské pobrežie poskytlo príležitosti v cestovnom ruchu, spolu s historickými mestami a antickými pamiatkami. Najvýznamnejším stimulom hospodárskeho aj politického vývoja krajín južnej Európy bolo, aj zostáva, členstvo v štruktúrach EÚ.

Dynamický ekonomický rozvoj sa po roku 2000 spomalil a v súčasnosti je južná Európa v hospodárskej recesii. Od roku 2010 sa hodnota HDP znižovala priemerne o 1,5 %, a zvyšovala sa nezamestnanosť. Ekonomický prepád spôsobili najmä svetová hospodárska kríza v roku 2008, finančná kríza Grécka a vírusová pandémia v roku 2020. Priemerný hrubý domáci produkt (HDP) na obyvateľa dosiahol hodnotu 42 600 USD, čo je tesne nad úrovňou členských štátov EÚ (40 900 USD v roku 2017, *World Factbook*). V rámci európskych štátov (bez Ruska, ale s krajinami Východného partnerstva, 40 000 USD v roku 2017) je rozdiel výraznejší.

Pokiaľ ide o **ekonomickú úroveň jednotlivých štátov** (okrem Vatikánu), prerátanú v HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (údaje za roky 2015 – 2017, *World Factbook* 2019) , tak najbohatšie sú malé štáty, ako San Maríno (58 000 USD), Andorra (49 900 USD), Malta (42 000 USD) a Cyprus (37 000 USD), zo závislých území Gibraltár (61 700 USD). Z veľkých štátov Španielsko (38 400), Taliansko (38 100 USD), Portugalsko (30 500 USD) a Grécko (27 700 USD).

5. 1 Taliansko a Španielsko

Z pohľadu veľkosti ekonomík zostáva Taliansko stále **najvyspelejší štát regiónu** (v rebríčku štátov sveta mu patrí 12. priečka, niekde sa udáva aj 9. priečka, člen skupiny G7). Jeho dynamický ekonomický rast začal v druhej polovici 50. rokov 20. storočia, v 70. rokoch sa začal spomaľovať (z piatich na tri percentá ročne) a okolo roku 2000 začal stagnovať.

V súčasnosti vytvára približne 52 % HDP južnej Európy. Tesne za ním je Španielsko (15., resp. 13. ekonomika sveta), vytvárajúce 35 % HDP regiónu. Portugalsko (5,9 % HDP) a Grécko (5,4 % HDP) majú rovnaký výkon ekonomiky, tvoria vyše 11 % HDP regiónu. Ostatné štáty a územia vytvárajú 2 % podiel.

Vysoký stupeň rozvoja talianskej ekonomiky začal po skončení druhej svetovej vojny. Štát ako celok dokázal udržať ekonomický rozvoj na porovnateľnej úrovni s hlavnými európskymi mocnosťami. Pre Španielsko začal prudký ekonomický rozvoj až po vstupe do EÚ (rok 1986).

Pre taliansku a španielsku ekonomiku je **typická územná nerovnováha** hospodárskych aktivít. Sústredené sú v pádske – ligúrskej oblasti, a na španielskych pobrežiach Stredozemného mora, Biskajského zálivu, a v Madride. Regionálny rozvoj postupne odstraňuje najväčšie rozdiely v úrovniach jednotlivých oblastí. Praktické uplatňovanie širokej regionálnej samosprávy výrazne oživuje podnikateľské aktivity. Regióny sa ekonomicky pomerne výrazne špecializujú.

Krajiny disponujú širokým spektrom diverzifikovaných ekonomických aktivít s **vyspelou technologickou úrovňou**. Zóny voľného obchodu umožňujú colné výhody skladovania, balenia a úpravu tovarov (prístavné miesta v Terste, Benátkach, Barcelone, Cádize, Vigu, Puerte de la Luz a Las Palmas). Pestrá štruktúra ich ekonomík je veľmi priaznivá, ale konkrétne hospodárske ukazovatele podliehajú výkyvom v čase. V Taliansku je to najmä neutešená finančná situácia a vysoký verejný dlh (po Grécku druhý najvyšší v eurozóne). V Španielsku zasa neistý politický vývoj v Katalánsku.

Typický znak ekonomík oboch krajín je na jednej strane vysoký podiel malých a stredných podnikov (do 50 zamestnancov), na strane druhej existencia nadnárodných korporácií. Význačná črta ekonomického systému je pretrvávajúca pozícia koncernov so štátnou účasťou (ťažký priemysel, samotná doprava, poisťovne, energetika). Vysoká koncentrácia kapitálu a výroby však nebránia prosperite malých a stredných súkromných podnikov.

Nezamestnanosť v Taliansku, i napriek klesajúcej tendencii za posledné roky, dosiahla v roku 2018 úroveň 10,6 %. Rozdiely v nezamestnanosti sú stále nerovnomerné aj medzi regiónmi krajiny. Najvyšší počet nezamestnaných (rok 2018) má južný región Kalábria (21,6 %), najnižší severný región Trento (3,1 %). V Španielsku mala nezamestnanosť v roku 2018 vyše 15 % úroveň. Najmenej nezamestnaných má Madrid, Katalánsko, Baskicko a stredomorské pobrežné mestá, najvyššiu obidve Kastílie, sever Andalúzie a Extremadura. V oboch krajinách osobitne kritická zostáva miera nezamestnanosti mladých ľudí do 25 rokov (25 – 35 %).

Významný hospodársky stimul umožňujú výsledky vedy a výskumu. Štáty do vedy a výskumu v roku 2018 investovali 1,36 % (Taliansko) a 1,20 % z HDP (Španielsko). Veľmi dobrú medzinárodnú úroveň majú univerzity a výskumné technologické centrá. Podporujú sa nové špičkové medzinárodné vzdelávacie a výskumné centrá (ich príklad v regióne nasleduje napr. aj Andorra).

Pod apeninským masívom Gran Sasso od roku 1989 pracuje stredisko pre výskum fyziky častíc. Špecializuje sa na kozmické žiarenie a výskum neutrín. Zamestnáva približne 700 vedcov z rôznych krajín Európy a sveta. Spolupracuje s urýchľovačom CERN (Európska organizácia pre jadrový výskum) pri Ženeve.

Taliansko svojou priemyselnou výrobou však patrí k špičke v regióne (druhé miesto v EÚ). Hlavný zdroj príjmov je export, na ktorých má najvyšší podiel výrobný sektor (80 %). V celkovej tvorbe HDP (rok 2018) sa služby podieľali skoro 78 % (podiel cestovného ruchu na tvorbe celkového HDP je 12 %), priemysel a stavebníctvo 11 % a poľnohospodárstvo vyše 2 % (podľa *mzv.sk/rim 2019*). Španielskej priemyselnej výrobe patrí druhé miesto v regióne (štvrté alebo piate v EÚ). V celkovej tvorbe HDP sa služby podieľali vyše 72 %, priemysel

a stavebníctvo skoro 24 % a poľnohospodárstvo s rybolovom s necelými 3 %. Podobne ako v Taliansku, aj v Španielsku je najväčší zdroj príjmov **export priemyselných výrobkov a cestovný ruch**.

V roku 2018 v Taliansku prenocovalo viac ako 301 mil. návštevníkov (Eurostat Statistics Explained, január 2020). Z ich celkového počtu bolo takmer 27 mil., ktorí navštívili hlavné mesto Rím. Krajina patrí medzi päť najviac navštevovaných štátov sveta (prvá je Čína). V Európe má najdlhšiu, prakticky neprerušenu tradíciu kultúrneho rozvoja. Množstvo kultúrnohistorických pamiatok predstavuje aj hodnoty svetového významu. Plošne rozsiahle oblasti koncentrácie cestovného ruchu sa územne sformovali na základe prírodných podmienok (Kvetinová Riviéra, Levantská Riviéra, Alpy a i.).

Španielsko navštívilo v roku 2018 vyše 82 mil. turistov, z nich najviac navštívilo prímorské pevninské a ostrovné oblasti. Stúpa aj záujem o historické vnútrozemské mestá (Sevilla, Granada, Burgos a i.).

Ako v minulosti, tak aj v súčasnosti, motorom ekonomiky zostávajú talianske severné oblasti (Lombardsko, Piemont, Benátsko, Emilia-Romagna, Toskánsko) a v strede krajiny Lazio. Zo španielskych (tiež tradične) Katalánsko, Madrid a Baskicko.

Z vlastných surovín má v Taliansku ešte aký-taký ekonomický význam ťažba lignitu (Toskánsko), síry (Sicília), olova a zinku (južná Sardínia), kamennej soli a všetkých druhov stavebných surovín. Svetový význam má však ťažba bieleho carrarského mramoru v Toskánsku. Zvyšujúca ťažba je z ložísk zemného plynu v Pádskej nížine (Piacenza, Parma, delta rieky Pád, Foggia) a ropy na Sicílii (Ragusa, Gela). Napriek tomu, ich ťažba nepostačuje domácej spotrebe.

Španielsko je na nerastné suroviny bohatšie, ťažia sa najmä rudy železných (Galícia, León, Almería, Río Tinto v Huelve), farebných a vzácnych kovov (Galícia, Murcia, Madrid), urán (Cuidad Rodrigo na juhozápade Leónu, Kantábrijské vrchy, Sierra Morena), wolfrám (Galícia) a z nerudných surovín hnedé a čierne uhlie (Astúria, León, Aragónsko), síra (Andalúzia), sádrovce a vápence. Ropa sa ťaží v šelfe pri ústí Ebra (ložiská Dorada, Casablanca, Tarraco, Amposta), vo vnútrozemí (ložisko Ayoluengo na severe Kastílie – León), zemný plyn na pobreží Baskicka a Andalúzie, a vo vnútrozemí (Serrablo v Aragónsku a Palancares v Andalúzii). Ich ťažba však nepostačuje domácej spotrebe. Bývalá ťažba bohatých ortuťnatých rúd bola z environmentálnych dôvodov skončená.

Jeden z najdôležitejších sektorov talianskej ekonomiky je priemyselná výroba. Typickí nositelia značky „Made in Italy“ sú najmä produkty textilného, odevného, obuvníckeho, nábytkárskeho a potravinárskeho priemyslu.

Módny priemysel je v posledných rokoch pod výrazným tlakom ázijskej konkurencie, ktorá ohrozuje pozície talianskych výrobcov odevov, obuvi a módnych doplnkov svojimi nízkymi výrobnými nákladmi vrátane „nepravých“ značiek pôvodu. V top 10 zozname najväčšieho rastu v počte zamestnancov za posledných 10 rokov sú aj textilné a odevné značky Calzedonia, Fila, Kika a Prada.

Nosné talianske priemyselné odvetvia sú hutníctvo, strojárstvo a chémia. Silné zastúpenie má elektronika, elektrotechnika, farmaceutika a papierenský priemysel. Národnú hrdosť zosobňujú výrobky automobilového priemyslu. Majú dlhú tradíciu, ich producenti sú už od roku 1911 príslušníkmi Národnej asociácie automobilového priemyslu (ANFIA). V roku 2018 združovala 280 firiem s viac ako 130 000 zamestnancami.

Nový stupeň v rámci automobilového priemyslu predstavuje vývoj a výroba elektrických automobilov, ktorá vznikla spoluprácou so spoločnosťou „Enel“. Je to krok vedúci k optimalizácii dodávok, distribúcií a hospodáreniu so zelenou energiou a propagácií najnovšej technológie. Novinka je aj autonómne vozidlo talianskej skupiny FCA (FIAT CHRYSLER AUTOMOBILES) Chrysler Pacific pre divíziu skupiny Google. Spoločnosť Waymom vyvinula a vyrába automobily „bez vodiča“ ako budúce vozidlá taxi Google.

Podobne aj v Španielsku je svojou hodnotou **dominantná priemyselná výroba**. Napriek tomu, že od roku 2014 jej ročný rast klesol z 1,2 na 0,3 % v roku 2018, v exporte tvoria jej výrobky podstatný podiel. Jeden z najväčších zamestnávateľov v krajine je automobilový priemysel. Po Nemecku je druhý európsky výrobca automobilov, generuje 9 % HDP štátu.

Na rozdiel od Talianska, má v španielskej ekonomike významnejšie zastúpenie aj **ťažobný priemysel**. V spracovateľskom priemysle dominuje dopravné strojárstvo (najmä výroba automobilov), elektronika, elektrotechnika a potravinárstvo, ďalej metalurgia, chémia (výroba plastov a kaučuku) a farmaceutika, a nakoniec textilný, drevospracujúci a papierenský priemysel.

Typický znak ekonomiky oboch krajín je závislosť od dovážaných energetických surovín. Zemný plyn a ropu dovážajú najmä z afrických a arabských krajín, zemný plyn aj z Nórska (Španielsko) a Ruska (Taliansko). Podmorské plynovody prepravujú alžírsky zemný plyn. Urán sa dováža z Ruska, Austrálie, Kanady a krajín južnej Afriky.

Pokiaľ ide o produkciu elektrickej energie, podiel jednotlivých zdrojov mal v roku 2018 viac-menej rovnaké hodnoty v oboch štátoch s výnimkou jadrovej energetiky.

Španielska vláda a vedenia troch najväčších prevádzkovateľov jadrových elektrární (Iberdrola, Endesa a Naturgy) sa vo februári 2019 dohodli na ich postupnom uzatvorení. Jadrové elektrárne tak môžu byť v činnosti aj po dosiahnutí pôvodnej doby ich životnosti 40 rokov, musia však byť vyradené z prevádzky pred dosiahnutím 50 roku životnosti. V praxi to znamená, že španielske jadrové elektrárne prestanú fungovať v období rokov 2025 – 2035. O konkrétnom dátume uzatvorenia celkovo piatich jadrových elektrární rozhodne väčšina akcionárov spomínaných firiem v závislosti od technického stavu jednotlivých elektrární a financií potrebných na ich vyradenie.

V Taliansku sú od roku 1987 jadrové reaktory v elektrárnach Latina a St. Venditto-Garigliano (južne od Ríma) v útlme a nepodielajú sa na výrobe elektrickej energie. V roku 2009 začala v rámci jadrového programu spolupráca s Francúzskom, ktorej cieľom bolo postaviť ďalšie štyri bloky jadrovej elektrárne. Zničenie jadrovej elektrárne po zemetrasení v japonskej Fukušime v roku 2011 opäť vyvolalo diskusie o moratóriu plánov výstavby ďalších jadrových elektrární.

Elektrickú energiu produkujú aj veterné elektrárne. Na pobreží Gibraltárskeho prielivu medzi mestami Tarifa a Algeciras pracuje plošne najrozsiahlejšia európska veterná elektráreň.

Každoročne vysoký rast talianskej aj španielskej produkcie zaznamenáva **digitálny priemysel** prostredníctvom IKT. Do digitálnej transformácii investujú veľké spoločnosti, štátna aj komunálna správa (napr. „smart cities“). Podobné trendy sú aj v telekomunikačných službách a doprave.

Taliansky farmaceutický priemysel je podľa tržieb po Nemecku druhý najväčší v Európe. Produkcia liečiv sa orientuje najmä na export. Z odvetví chemického priemyslu je zaujímavá výroba kozmetiky. Ako jedna z mála za posledné dekády nezažila stagnáciu, naopak, jej zisky každoročne rastú. Talianska kozmetika je svetový líder, jej produkcia pokrýva 60 % globálneho trhu.

Najväčšiu časť vývozu v rámci talianskeho potravinárstva predstavuje víno (druhé miesto za Francúzskom, tretie je Španielsko). Taliansku patrí prvenstvo v počte registrovaných chránených zemepisných označení a chránených označení pôvodu potravín (DGCG). Prvenstvo mu patrí (rok 2018) aj v počte biofariem (takmer 50 000). Španielske potravinárstvo produkuje najmä olivový olej (najväčší svetový producent), víno, výrobky z bravčového mäsa, ovocia, zeleniny a obilnín. Obidve krajiny majú vyspelú poľnohospodársku výrobu, poskytujúcu dostatok surovín na ich potravinárske využitie alebo chov hospodárskych zvierat.

Španielsko aj Taliansko majú aj vo svetovom meradle **významné námorné a rybárske flotily**. Operujú hlavne v stredomorskom a atlantickom priestore, majú pravidelné spojenia nielen do európskych, ale aj severoafriických, ako aj severoamerických alebo austrálskych prístavov. Prevádzka námornej dopravy je jedným z dôležitých zdrojov príjmov. Rozvinutá kobotážna doprava má význam predovšetkým pre pobrežné a ostrovné oblasti. Španielsko disponuje významnou rybárskou flotilou (373 000 BRT) sídliacou v Galícii, Kantábrii alebo Vigu. Významné španielske prístavy (celkove 46) sú najmä Algeciras, Valencia, Barcelona, Bilbao, Cartagena (spracujú až 80 % prepraveného tovaru), ďalšie sú Huelva, Castellón, Tarragona, Las Palmas a i. Tieto prístavy mali v roku 2018 tretí európsky najvyšší podiel v prekládke nákladov po holandských (Rotterdam, Antverpy) a nemeckom Hamburgu. Najväčší kontajnerový prístav má Valencia, potom Algeciras a Barcelona. Najdôležitejšie

talianske prístavy sú Janov, Neapol, Terst, Benátky, Livorno, Savona, Ancona, La Spezia, Cagliari, Palermo a najnovší špecializovaný kontajnerový kalábrijský prístav Gioia Tauro.

Celkove sa v oboch krajinách venuje zvýšená pozornosť budovaniu alebo **modernizácii dopravné – technickej infraštruktúry**. Hospodárstva závisia od poskytovania služieb, a to najmä v oblasti cestovného ruchu. Po vstupe do EÚ bola v Španielsku vybudovaná pomerne hustá diaľničná sieť s podporou európskych štrukturálnych fondov. Taliansko má starú tradíciu a skúsenosti s budovaním a prevádzkovaním diaľnic a tunelov. Po Nemecku má najhustejšiu sieť diaľnic. Cez alpské priesmyky a tunely je prepojené s celou Európou. Železnice s rýchlodlakmi spájajú veľké mestá. Medzinárodná letecká doprava zabezpečuje najmä spojenie s Rímom, Madridom, Milánom, Barcelonou alebo ostrovmi (Sicília, Kanárske, Baleárske ostrovy).

Španielsko po vstupe do EÚ začalo využívať európske podporné fondy na rozšírenie svojej diaľničnej siete, a najmä na výstavbu nových vysokorýchlostných železníc, ktorých výstavba trvá dodnes. Kvôli tomu, že železničný rozchod je širší ako európsky, musia byť nové trasy súčasťou európskych železníc. Niektoré regionálne trate sú však aj úzkorozchodné (napr. v Baskicku alebo Valencii).

V Taliansku bola otvorená prvá európska vysokorýchlostná železničná trať v roku 1977 na trase Rím – Florencia. Hneď potom Francúzsko uviedlo do prevádzky trate TGV. Prvá trať španielskej vysokorýchlostnej železnice „Alta Velocidad Española“ začala prevádzku v roku 1992 na krátkych trasách medzi Madridom a provinciami Ciudad Real a Puertollano. V rokoch 2000 – 2017 poskytla EÚ prostredníctvom grantov spolufinancovanie investícií do železníc. Z celkového objemu financií bola skoro polovica pridelená Španielsku.

Preprava ropy a zemného plynu predstavuje chrbticu energetického a chemického priemyslu. Obidva štáty sú napojené na európsku potrubnú sústavu. Zo severnej Afriky vedie na iberský a apeninský priestor podmorský plynovod prepravujúci alžírsky a líbyjský zemný plyn. V celom stredomorskom a okolitom atlantickom priestore sú, alebo sa budujú, prístavy s terminálmi na skvapalnený zemný plyn (morský terminál pri toskánskom pobreží medzi Livornom a Pisou, portugalský Sines pri Setúbale, maltský Marsaxlokk, španielske Tenerife a Gran Canaria, grécke Atény a Solún, cyperský Limassol).

Poľnohospodárska produkcia „mediteránneho typu“ zohráva v hospodárstve oboch štátov dôležité postavenie. Vysoký význam má zavlažovanie, ktoré sa neustále rozširuje. Taliansko na poľnohospodársku výrobu využíva 58 % svojej rozlohy, Španielsko 50 %. Celkove prevláda rastlinná výroba zameraná na produkciu obilnín, ryže, kukurice, citrusových plodov, hrozna, olív a bavlníka, ovocia a zeleniny, strukovín a i. Na severe oboch štátov má však miernu prevahu živočíšna výroba zameraná najmä na chov hovädzieho dobytku a ošípaných. V Španielsku je rybolov dôležitý doplnok živočíšnej výroby, jeho produkty tvoria významnú časť exportných komodít.

Pol'nohospodársky najintenzívnejšie využívané sú pádska a španielska stredomorská pobrežná oblasť. Pôdy sa zavlažujú. Na nezavlažovaných plochách Španielska („campo secenón“) sa pestuje pšenica, jačmeň a strukoviny, na zavlažovaných („campo regadio“) je intenzívne pestovanie citrusových plodov, obilia, viniča, olív a zeleniny.

Španielsko je najväčší európsky producent banánov (Kanárske ostrovy, druhé sú portugalské Azory a Madeira). Pádska oblasť má dostatok vody po celý rok, úrodné pôdy a rovinatý reliéf umožňujú intenzívnu rastlinnú výrobu (najmä pšenica, ryža, kukurica a i.). Alpská podhorská oblasť je významný producent ovocia (jablká, hrušky) a viniča. Apeninsko – ostrovné poľnohospodárske oblasti majú nedostatok vody, ktorá chýba najmä počas vegetačného obdobia. Intenzívne zavlažovanie je najmä v strede štátu, ostrovoch a jadranskom pobreží.

V stredomorskej oblasti sa pestujú citrusové plodiny, mandľovníky, vinič, zelenina, ryža, datľovníky, cukrová trstina, a na juhu bavlník. Obrábané zavlažované úrodné roviny na juhu Španielska a Portugalska sa nazývajú „huertas“ (záhrady). Predstavujú ich väčšinou rodinné farmy produkujúce zeleninu a ovocie na predaj alebo svoju spotrebu.

V andalúzskej provincii Jaén sú najrozsiahlejšie olivové plantáže Španielska, produkujú 80 % olivového oleja celého štátu a tretinu svetovej produkcie.

V rámci krajín EÚ patrili v roku 2015 Taliansko (14,7 % podiel) aj Španielsko (12,2 %) k najväčším výrobcom poľnohospodárskych komodít (najväčším producentom bolo Francúzsko s 18,2 %, tretie Nemecko s 13,3 % podielom).

Podľa EUROSTATu (2020) tvorila orná pôda (zahŕňajúca pôdu na pestovanie obilnín a ostatnú ornú pôdu) v roku 2013 v EÚ tri pätiny (59,8 %) využívanej poľnohospodárskej plochy, pričom trvalé trávnaté porasty a lúky (tvorené pastvinami, lúkami a extenzívnymi pasienkami) tvorili o niečo viac než jednu tretinu (34,2 %). Trvalé plodiny (vinice, olivovníky, sady), tvorili 5,9 % a zvyšných 0,2 % sa predstavovali zväčša zeleninové záhrady. Relatívny význam ornej pôdy sa medzi jednotlivými členskými štátmi EÚ výrazne líšil, jej podiel na využívanej poľnohospodárskej ploche sa pohyboval od 35,6 % v Slovinsku do 81,6 % v Maďarsku, pričom uvedené rozpätie presiahli severské štáty (Švédsko 85,1 %, Dánsko 91,5 % a Fínsko 98,5 %) a nedosiahli Portugalsko (30,2 %) a Írsko (21,0 %). Podiel trvalých trávnych porastov a lúk súvisiaci s chovom hospodárskych zvierat (konkrétne mliekového dobytku a oviec) presiahol 50 % v Luxembursku, Slovinsku, Spojenom kráľovstve a Írsku a bol nižší ako 2 % na Cypre, vo Fínsku a na Malte. Trvalé plodiny tvorili viac ako 10 % využívanej poľnohospodárskej plochy v južných členských Španielsku, Taliansku a Grécku, najvyšší podiel bol zaznamenaný na Cypre (25 %).

V andalúzskej Almerii žijú desiatky tisíc ľudí z Maghrebu, subsaharskej Afriky a v menšej miere zo strednej a východnej Európy alebo Latinskej Ameriky, ktorí pracujú na zakrytých poliach a produkujú paradajky, hlávkové šaláty a uhorky. V širokom okolí mesta La Mojonera sa rozprestierajú plochy nazývané „more fóliovníkov“ (El Mar de Plástico). Polkruhový polostrov s priemerom skoro 50 km je celý pokrytý dlhými pásmi fóliovníkov. Aj hlavné mesto Almería El Ejido (85 000 obyv.) je obkolesené nekonečnými radmi fóliovníkov. Celkove v Almerii zaberajú plochu 450 km².

Podľa meraní NASA sa zmenila miestna klíma. Zatiaľ čo Zem sa otepľuje, polostrov pri Almerii sa od 70. rokov 20. storočia ochladil o jeden stupeň. Žiarivo biele fóliovníky zvýšili albedo územia, ktoré späť do vesmíru odráža viac slnečných lúčov. Kedysi tu boli kvalitné exteriéry amerických westernov, ale teraz sa tu môžu nakrúcať tak apokalyptické sci-fi na pozadí nekončiacich sa radov fóliovníkov. Z nich bez prestávky, nedbajúc na sezónu či vegetačný cyklus, rastú z vody „obohatenej“ o potrebné prvky najmä paradajky a paprika.

Lesy a krovité porasty zaberajú približne 31 % rozlohy Španielska a 22 % rozlohy Talianska. Španielske lesy sú vo veľkej miere zničené rozsiahlou ťažbou a následnou pastvou. Pre potreby papierenského priemyslu sa pestujú rýchlorastúce dreviny (napr. eukalypty). Priemyselne najvýznamnejšia drevina je dub korkový (*Quercus suber*). Španielsko je po Portugalsku druhý najväčší svetový producent korku.

Do rozlohy talianskych lesov sú zahrnuté aj porasty macchie. Výmera lesov sa od päťdesiatych rokov 20. storočia neustále zvyšuje. Požiadavky drevospracujúceho priemyslu sú zamerané na produkciu kvalitných drevín. Prevládajú listnaté lesy. Hospodársky najvýznamnejšie dreviny sú duby (*Quercus*), smreký (*Picea*), borovice (*Pinus*), topole (*Populus*), eukalypty (*Eucalyptus*) a gaštany (*Castanea*).

5. 2. Portugalsko a Grécko

Portugalsko aj Grécko s rovnakým výkonom ekonomík tvoria spolu vyše 11 % HDP regiónu južnej Európy. Z pozície polohy v geografickom priestore sa nachádzajú na **okrajoch regiónu**. Pokiaľ portugalská spoločnosť a ekonomika od začiatku 16. storočia mali veľké zisky zo svojich zámorských kolónií, Grécko bolo pod osmanskou nadvládou. Podobne ako Španielsko, ani Portugalsko nevyužilo svoj koloniálny potenciál. Okrajová poloha voči

európskemu jadru rozvoja sa však prejavila v oboch štátoch. Myšlienky priemyselnej revolúcie a slobodnej trhovej ekonomiky tu nenašli priaznivú odozvu z rôznych príčin.

„V roku 1821 Gréci protestovali proti Osmanskej ríši. Povstanie vyvolalo veľké sympatie v liberálnych a romatických kruhoch v Británii – básnik lord Byron sa dokonca vybral do Grécka, aby bojoval po boku vzbúrencov. Príležitosť v tom videli aj londýnski finančníci. Navrhli vodcom rebelov, že vydajú grécke povstalecké dlhopisy, s ktorými sa bude obchodovať na londýnskej burze. Gréci by sa museli zaviazat', že ich splatia aj s úrokmi, ak a keď si vybojujú nezávislosť. Súkromní investori kupovali dlhopisy, aby zarobili, alebo zo sympatie s Grékmi, prípadne z obidvoch dôvodov. Hodnota gréckych rebelských dlhopisov rástla a padala na londýnskej burze spolu s vojenskými úspechmi a neúspechmi na bojisku v Helade. Turci postupne víťazili. Keďže rebelom hrozila porážka, držiteľia dlhopisov boli postavení pred riziko, že prídu o všetko. Záujem investorov bol národným záujmom, takže Briti zorganizovali medzinárodnú flotilu, ktorá v roku 1827 potopila hlavnú osmanskú flotilu v bitke pri Navarine (Pylos). Po stáročíach bolo Grécko konečne slobodné. Ale sloboda prišla s obrovským dlhom, ktorý nový štát nemal ako splatiť. Grécka ekonomika potom závisela od britských veriteľov ešte mnoho desaťročí“ (str. 314 – 315, Harari, Y., N., 2018. *Sapiens – Stručná história ľudstva. Aktuel*, Bratislava, p. 424).

Pobrežia sú **ekonomicky vyspelejšie** (Lisabon, Setúbal, Porto, Atény, Solún, Patras), vnútrozemia zaostalejšie. Urbanizované oblasti vždy predstavovali aj najväčšiu koncentráciu výroby a služieb. Dlhodobo priťahovali domáce aj zahraničné ekonomické aktivity s migráciou obyvateľstva z vnútrozemia alebo zahraničia. Obe krajiny dlhodobo patrili k ekonomicky zaostalejším v Európe. V ich hornatých vnútrozemiach (vrátane nížinného portugalského juhu a iónskeho gréckeho pobrežia) boli v minulosti veľké regionálne disparity, ktoré sa po vstupe do EÚ začali postupne vyrovnávať. V minulosti priaznivému rozvoju ekonomík nepriali ani napäté politické vzťahy so susedmi (Španielsko, Turecko, Albánsko), vnútropolitická situácia (vojenské diktatúry), a tým spojená emigrácia mladých ľudí do zahraničia. Portugalsko ekonomicky výrazne vyčerpali aj dlhotrvajúce koloniálne vojny (Guinea, Angola, Mozambik).

Charakteristické znaky oboch ekonomík sú územná **nevyváženosť a koncentrácia ich aktivít do dvoch centier**, tradičné silné postavenie služieb v námornej doprave a cestovnom ruchu, v poľnohospodárstve je to prevaha skeletnatých pôd s nevyváženou bilanciou vodného režimu, ďalej tradičný vývoz potravinárskych a poľnohospodárskych produktov, závislosť od dovozu energetických surovín a priemyselných výrobkov, a najmä zadlženosť štátov a dlhodobá pasívna bilancia zahraničného obchodu.

Štruktúra hospodárstiev oboch štátov sa vyznačuje vysokým podielom obchodu a služieb, ktoré zamestnávajú okolo 70 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Do systému medzinárodného obchodu sú napojené najmä cestovným ruchom a námornou dopravou. Priemyselné odvetvia zamestnávali v roku 2018 vyše 24 % portugalského a 15 % gréckeho ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Na rozdiel od Talianska a Španielska, v priemysle dominujú moderné malé a stredné podniky, menej je veľkých firiem. Produkujú strojárne, elektrotechnické, elektronické, potravinárske a textilné výrobky. Väčšie firmy (aj štátne) sú zamerané najmä na hutnícky a ťažobný priemysel, zabezpečujú technicko – dopravnú infraštruktúru, vybrané služby a energetiku. Priemyselná výroba sa na tvorbe HDP v roku 2018 podieľala 20 % v Portugalsku a necelými 18 % v Grécku. V posledných rokoch výraznejší rast zaznamenali informačné technológie a biotechnológie, v Portugalsku aj výroba automobilov a ich segmentov. Po kríze v roku 2010 nastal rozvoj bankového a finančného sektoru. Portugalská ekonomika má silnejšie väzby s bývalými portugalskými kolóniami v Afrike a Brazíliou.

Grécka ekonomika patrí medzi slabšie ekonomiky EÚ. V povojnovom období sa ekonomika podriaďovala etapám plánovaného rozvoja („plány hospodárskej obnovy“), ktoré spolu s labilnou politickou situáciou spôsobovali hospodárske zaostávanie. Ekonomika začala rýchlejšie napredovať počas vlády vojenskej junty (1967 – 1973), keď sa uskutočnili významné investície do priemyslu aj v spolupráci s gréckymi lodiarskymi magnátmi. V druhej polovici 70. rokov 20. storočia sa začala sústreďovať prevažne na poľnohospodársku výrobu a služby. Ďalší rozvoj priemyselnej výroby si štát

nemohol dovoliť, nakoľko si vyžadoval veľké investície. Napriek tomu sa vybudovala moderná ekonomika, ktorá je výkonom väčšia ako susedné balkánske krajiny dokopy. Veľkým stimulom pre jej ďalší rozvoj bol vstup do EÚ. Najväčšie ekonomické problémy, trvajúce až do súčasnosti, však nastali začiatkom 21. storočia.

Portugalskej ekonomike v 60. rokoch 20. storočia pomohol vstup do EZVO, niektoré ekonomické reformy, členstvo v NATO a tým súvisiaca podpora ekonomiky počas „studenej vojny“. Po páde diktatúry (1974) sa ocitla v krátkom chaose, ale neskôr sa ekonomika začala prispôbovať modernej globálnej ekonomike. Tento trend začal akcelerovať po vstupe do EÚ. Prevažujúca príkazová poľnohospodárska – priemyselná ekonomika sa zmenila na ekonomiku statkov a služieb zameraná na vývoz, súkromné investície a rozvoj odvetví vysokých technológií. Podobne ako grécka, aj portugalská ekonomika začiatkom 21. storočia prešla recesiou.

Väčšina **portugalskej priemyselnej výroby** je sústredená najmä do metropolitných oblastí s veľkými prístavmi (Lisabon, menej Porto). Z tradičných odvetví má, napriek zmenám v štruktúre priemyslu, ktorý sa modernizoval, ešte stále významné zastúpenie potravinárska (najmä produkcia vína), textilná, odevná, obuvnícka a drevospracujúca výroba (Setúbal, Aveiro, Braga, Coimbra, Leiria), a najmä spracovanie korku (Porto a i.), ktorého je najväčší svetový spracovateľ a vývozca.

Korok je kôra duba korkového (*Quercus suber*), ktorá sa od kmeňa oddeľuje a neskôr spracúva. Vysoká vlhkosť zimného vzduchu, atlantické vetry a letné horúčavy určujú klímu južného a stredného Portugalska, v ktorej sa dubom výborne darí. Krajina vyrába polovicu svetovej produkcie korku (asi 200 000 ton ročne) v severnej časti krajiny. Po vstupe Portugalska do EÚ sa rozšírila výroba korkových zátok na víno (88 % svetovej produkcie). Výsadby korkových dubov sú na ploche vyše 760 000 ha prevažne v strednej a južnej časti štátu. Vhodný korok sa zberá každých 9 rokov z dubov, ktoré dosiahli vek 45 rokov. Zber korku je od júna do augusta. Strom môže produkovať korok až do veku 180 rokov.

Portugalsko nedisponuje veľkými fosílnymi zdrojmi energie, na 80 % je odkázané od ich dovozu. Využíva obnoviteľné zdroje energie a hydropotenciál riek (čoraz častejšie suchá však vyvolávajú energetickú závislosť od dovozu zo Španielska). Štát patrí v oblasti vývoja technológií a využívania obnoviteľných zdrojov energie k svetovej špičke.

Z nerastných surovín sa do popredia dostala ťažba lítia (severné Portugalsko: Guarda, Vila Real, Viana do Castelo, Viseu). Tradičná ťažba a spracovanie medi zostáva na rovnakej úrovni, avšak klesla alebo zanikla ťažba železných rúd a uhlia.

Zo strojárskych odvetví je dôležitý **dopravný priemysel** (automobily, lode, lietadlá), elektronika, elektrotechnika, informačné technológie a biotechnológie. Elektrotechnický priemysel sa rozvíjal hlavne v nadväznosti na výrobu automobilov. Z európskeho pohľadu majú dobrú pozíciu chemická a papierenská výroba. Vedecké centrá sú, okrem pobrežných metropolitných oblastí, vybudované aj v „hlbšom“ vnútrozemí (napr. v okresoch Ponte de Sor, Covilhã a pod.). K významným odvetviam tzv. „nového“ priemyslu patrí petrochemická výroba (rozšírenia rafinérií v prístavoch Sines a Matosinhos), výroba a spracovanie plastov, ako aj farmaceutický priemysel.

V **Grécku**, podobne ako v Portugalsku, je väčšina priemyselnej výroby sústredená najmä do **dvoch metropolitných centier s prístavmi** (Atény, menej Solún). Ďalšie sú Patras a Volos. Najviac rozvinuté odvetvia sú petrochémiia, potravinárstvo, metalurgia (koncentráty rúd farebných kovov, ferozliatiny, hliník, oceľ), potom ťažobný (azbest, bauxit, lignit, magnezit, mramor, menej ropa a zemný plyn a i.) a cementárenský priemysel. Trvalý pokles zaznamenáva textilný, odevný a obuvnícky priemysel.

Podľa gréckych výskumov sa v Egejskom, Iónskom a Krétskom mori nachádzajú rozsiahle zásoby ropy, ktoré by dokonca mohli vyriešiť grécku dlhovú krízu počas niekoľkých rokov a radikálne zmeniť súčasnú ekonomickú situáciu krajiny. Problém je tlak zo strany Turecka, ktoré si na zásoby ropy v Egejskom mori robí tiež nárok a snaží sa tak bojkotovať samostatnú grécku ťažbu. Grécko sa odvoláva na delenie hraníc z roku 1923, keď boli hranice vytýčené až za poslednými gréckymi ostrovmi, a tak by Turecko nemalo mať právo ani na okolité more.

Dlhodobu rovnakú úroveň produkcie si udržiava tabakový priemysel. Strojársku výrobu zastupuje najmä stavba lodí, ďalej výroba poľnohospodárskych strojov a zariadení pre potravinársky priemysel, motorových vozidiel a ťažobných zariadení. Strojárstvo sa opiera o vlastnú metalurgickú základňu. Energetika je závislá od dovozu fosílnych palív. Spaľujú sa najmä významné zásoby lignitu (Ptolemaida, Megalopoli). Rýchlo napreduje produkcia energie z obnoviteľných zdrojov (veterná a solárna energia, biomasa).

Podľa správy Eurostatu (2019) finančné prostriedky určené na výskum a vývoj v Grécku v roku 2017 dosiahli 1,13%. Spoločný ekonomický znak oboch krajín je **vyspelá námorná doprava**. V prípade Grécka tvorí najdôležitejší hospodársky sektor s vysokou zamestnanosťou. V roku 2018 zaplňali grécke lode približne 20 % celkovej svetovej lodiarskej kapacity (a skoro 50 % európskej, Nórsko je na druhom mieste). V rámci svetovej námornej dopravy pevných materiálov a tovarov mali vyše 22 % podiel, v preprave tankerov skoro 30 % podiel. Hlavné prístavy sú Pireus, Eleusis (v kraji Atika), Solún, Volos, Heraklion, a na iónskom pobreží Patras.

Lodiarstvo vždy zohrávalo významnú úlohu v hospodárskom živote Grécka. Hornaté vnútrozemie malo nevyvinutú dopravnú inštruktúru, stále významnejšiu funkciu plnila kabotážna doprava. Medzinárodné postavenie posilňovala poloha gréckych prístavov na námornej ceste medzi strategickými úžinami Bospor, Dardanely a Suezským prielivom, ako i poloha medzi Európou, Áziou a Afrikou. Lodenice v Pireu a Solúni sa stali základom gréckeho strojárstva. Grécka námorná vlajka patrila v druhej polovici 20. storočia medzi tzv. lacné vlajky. Pokiaľ by sa do tonáže započítali aj grécke lode plávajúce pod libérijskou, panamskou alebo monackou vlajkou, bola by grécka flotila bezkonkurenčne najväčšia na svete.

Z hľadiska prepravy tovarov je tiež v Portugalsku najdôležitejšia námorná doprava. Dlhodobé preferovanie kabotážnej plavby sa však prejavilo na zaostávaní suchozemskej dopravy. V oboch krajinách pokračuje realizácia rozsiahleho projektu prestavby a dostavby diaľničných sietí. Najväčšie námorné prístavy sú Setúbal (veľkoobjemový tovar), Matosinhos – Leixões (kontajnery), Aveiro, Lisabon a Sines (južne od Setúbalu).

V oboch štátoch po vstupe do EÚ nastal silný rozvoj diaľničnej siete. Výstavba bola finančne veľmi náročná, moderná cestná infraštruktúra viedla horskými územiami. Grécko dokončilo výstavbu diaľnic smerujúc od Atén na iónske pobrežie až v poslednom období. Portugalské diaľnice boli napojené na španielske, ale umožnili aj prepojenosť hornatého vnútrozemia s pobrežím. V súčasnosti sa ukazuje, že diaľničná sieť nie je tak vyťažená, ako bola plánovaná. Nevyriešila sa dopravná situácia veľkých miest. Portugalské diaľničné poplatky sa líšia, viacej platia zahraniční návštevníci ako domáci.

Významnú časť gréckej ekonomiky, menej portugalskej, zaberá **cestovný ruch**. Podiel turizmu na HDP v roku 2018 predstavoval vyše 20 % podiel, v Portugalsku len 7 %. Cestovný ruch v oboch štátoch má veľký vplyv na budovanie a modernizáciu infraštruktúry, na podnikateľské aktivity, a najmä na zamestnanosť.

V zamestnanosti má stále silné zastúpenie tradičné **poľnohospodárske zázemie**. V portugalskom agrosektore pracovalo v roku 2018 skoro 8 % ekonomicky aktívnych obyvateľov, v gréckom 12 % napriek tomu, že krajiny nemajú priaznivé georeliéfne (hornatý povrch) podmienky na intenzívnejšiu poľnohospodársku výrobu. Tie poskytujú, v prípade Grécka, len úzke pobrežné nížiny a akumulčné roviny (Macedónska a Tesálska nížina, Boiotia, Trácia), v prípade Portugalska je to priaznivejšie (celé pobrežie a juh krajiny). Na strane druhej, priaznivé klimatické podmienky (spojené so zavlažovaním) umožňujú pestovať širokú škálu poľnohospodárskych kultúr.

V popredí spracovania poľnohospodárskych produktov v Grécku stojí spracovanie olivového oleja. Po Taliansku a Španielsku je jeho najväčší producent. Špecialita je výroba hrozienok (tzv. sultánky a korintky tvoria 70 % svetovej produkcie). Na vývoz sa spracúva predovšetkým tabak, ďalej citrusy, čerstvá zelenina, konzervované ovocie (broskyne, marhule), víno a destiláty.

Poľnohospodárstvo vytváralo v roku 2018 približne 2 % HDP Portugalska a vyše 4 % HDP Grécka. Ich podiel je oproti minulosti výrazne nižší. Hlavné poľnohospodárske plodiny

sú obilniny, ovocie, zelenina, hrozno, olivy, tabak, bavlna a cukrová repa. V živočíšnej výrobe sú najvýznamnejšie produkty vajcia, mlieko, mäso, vlna.

Portugalsko patrí ku krajinám s najvyššou spotrebou morských rýb na obyvateľa (60 % spotreby však dováža). Rybie výrobky sú exportované prostredníctvom viacerých spoločností na základe registrovaných ochranných značiek (napr. Conservas Ramirez, Bom Petisco, Brios a Gourmet a i.). Najväčšie rybárske prístavy sú Matosinhos, Peniche, Olhão, Sesimbra, Figueira da Foz, Sines, Portimão a Funchal. Portugalsko má najväčšiu výhradnú hospodársku zónu v regióne južnej Európy (3 877 408 km²), druhú v EÚ (po Francúzsku) a štvrtú najväčšiu v Európe. Medzi španielskou (Kanárske ostrovy) a portugalskou zónou (Madeira) ležia „Divoké ostrovy“, ktoré predstavujú predmet sporu medzi Portugalskom a Španielskom.

5. 3. Cyprus, Malta a ostatné malé štáty

Malé štáty regiónu južnej Európy na prvý pohľad predstavujú rozmanitú zmes **otvorených ekonomických aktivít**. Spájajú ich však rovnaké ekonomické záujmy v daňovej politike, cestovnom ruchu, finančných službách, a okrem Vatikánu, aj obchode a v príleve zahraničných investícií.

Cyprus a Malta majú dynamický ekonomický rozvoj s pozitívnym trendom. Na tvorbe ich HDP sa podieľa najmä cestovný ruch (na Malte aj vzdelanostná turistika, kasína a hazardné hry), finančné a poisťovacie služby, softvérové riešenia a e-gaming. Významný podiel má námorná a letecká doprava, lekárske a farmaceutické odvetvia. V poslednej dobe rastie technologický a digitálny sektor. Pre zahraničných investorov sú **výhodné daňové systémy** (vrátane Gibraltáru).

Najvýznamnejší sektor maltského priemyslu je výroba spotrebnej a priemyselnej elektroniky, automobilový priemysel, ľahké strojárstvo, farmaceutický priemysel, výrobky z plastu, odevný priemysel, výroba softvéru a i. Priemyselná výroba je koncentrovaná do desiatich priemyselných zón na ostrovoch Malty. Poľnohospodárstvo vrátane rybolovu sa podieľa na tvorbe HDP 3 % a pracuje v ňom približne 4 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Hlavné vývozné položky sú zemiaky a morské ryby. Malta produkuje len okolo 20 % vlastnej spotreby potravín, 80 % dováža.

Ostatné malé krajiny majú svoje ekonomiky zamerané na cestovný ruch, obchod a finančné aktivity. Na Gibraltáre je údajne zaregistrovaných viac firiem ako má obyvateľov. Podobne, ako Cyprus či Malta, láka offshore firmy na nízke dane. Korporátna daň je tu 10 %, zatiaľ čo v Španielsku je 30 %. Aby ušetrili na daniach, presúvajú tam svoje sídla nielen mnohí významní podnikatelia z priľahlého Španielska, ale aj z celej Európy.

Ekonomická prosperita Andorry bola v minulosti založená na cestovnom ruchu a obchode, stavebníctve, a hlavne offshore finančných službách. Pod medzinárodným tlakom na odstránenie daňových rajov, rastúcou konkurenciou v oblasti cestovného ruchu, znížením cenových rozdielov v obchode, sa Andorra rozhodla pre homologizáciu svojej ekonomiky s EÚ. Jej súčasný ekonomický model je založený na sektore služieb, pričom cestovný ruch a obchod predstavujú hlavné bohatstvo kniežatstva.

Dôležitú úlohu v ekonomike Sanmarínskej republiky zohráva cestovný ruch, ktorý tvorí viac než polovicu HDP. Ekonomike pomohlo, že v kľúčovom ekonomickom a politickom vzťahu s Talianskom sa v roku 2014 rozhodlo o vyradení San Marína z čierneho zoznamu krajín, ktoré talianska vláda považuje za „daňové raje“.

Celkove z malých krajín regiónu **ekonomicky dominuje Cyprus**. Má najsilnejší agrosektor, lodiarstvo, moderný priemysel s perspektívnou energetikou (ropa a zemný plyn v ťelfových oblastiach). Dôležitú súčasť ekonomiky tvoria finančné služby, cestovný ruch a zahraničné investície. Vďaka členstvu v EÚ a tradične dobrým obchodným vzťahom

s regiónmi Blízkeho a Stredného východu a severnej Afriky, tvorí dôležitú súčasť európskej spolupráce. Cyprus, podobne ako Írsko, nie je napojený na európsku energetickú sieť.

V oblasti energetiky prieskumné vrty v šelfovej oblasti potvrdili významné ložiská zemného plynu aj ropy. Cyperská vláda sa preto snaží posilňovať strategické partnerstvá s krajinami regiónu východného Stredomoria, najmä s Gréckom, Egyptom, Izraelom, Libanonom a Jordánskom. Cyperská diplomacia udržiava nadštandardné vzťahy aj s veľmocami ako sú USA, či Francúzsko, s cieľom zabrániť obštrukciám a provokáciám zo strany Turecka. Turecko sa nevzdáva svojich argumentov o ochrane práv turecko – cyperskej komunity, na využitie ziskov z ťažby zemného plynu pri pobreží Cypru, a trvá na tom, že nedovolí spustenie ťažby cyperského plynu, pokiaľ nebude zaručené právo turecko – cyperskej komunity na rozhodovaní o rozdelení zisku z predaja suroviny.

Súčasná ekonomika Cypru sa opiera predovšetkým o **sektor služieb**, ktorého podiel od roku 2007 stále stúpa a ktorý sa na tvorbe HDP v roku 2018 podieľal 87 %. Tento sektor zahŕňa komunálne, sociálne, finančné, poisťovacie, obchodné, hotelové a reštauračné služby. V službách bolo v roku 2018 zamestnaných celkovo 80,3 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Za silným dopytom a ustavičným rastom cien nehnuteľností stojí cyperská schéma „zlatých pasov a víz“ (občianstvo, či trvalý pobyt výmenou za investície do nehnuteľností). Prílev „virtuálnych občanov“ na Cyprus má však negatívne dopady na život miestneho obyvateľstva. Centrá miest a niektoré lukratívne štvrte (napr. Limassol Marina) sú väčšinu roka neobývané a mladé rodiny a občania s nižšími príjmami sú vytláčani na okraj miest.

Námorná doprava, a služby s ňou spojené, je tradične jedna z najúspešnejších exportných aktivít Cypru. Ostrov je považovaný za jeden z najvýznamnejších globálnych uzlov pre lodné služby a správu lodí, a je domovom pre niektoré významné firmy vo svetovej lodnej doprave. V súčasnosti predstavuje tretie najväčšie stredisko pre správu lodí v Európe a najväčšie stredisko riadenia posádok na svete. Jeho medzinárodný register lodí je tretí najväčší v Európe a jedenásty na svete. Najvýznamnejší prístav je Limassol, ktorý sa využíva najmä na prekládku tovaru (bezcolná zóna), hlavne do malých prístavov Blízkeho východu. Prístav Vassiliko slúži predovšetkým ako ropný terminál.

Poľnohospodárstvo má na tvorbe HDP Cypru len zhruba 2 % podiel. Jeho špecifická črta vychádza najmä z politického rozdelenia ostrova. Väčšina exportnej poľnohospodárskej výroby (citrusy, vinič, olivovníky) bola pred rozdelením ostrova sústredená v severnej časti. Južná časť bola nútená diverzifikovať svoje poľnohospodárske zameranie. Nedostatok pôdy vyvolal potrebu intenzifikácie. Časť úrodných pobrežných plôch ustúpila výstavbe zariadení pre cestovný ruch. V severnej časti, aj z dôvodu straty zahraničných odberateľov, sa poľnohospodárstvo dostalo do vleklej krízy. Poľnohospodárstvo využíva len 18 % ornej pôdy. Pásienky a lúky v pravom slova zmysle neexistujú. Suchomilné trávnaté spoločenstvá a skalné horské oblasti zaberajú až 69 % plochy ostrova. Zvyšok sú lesy.

5. 4 Územná koncentrácia hospodárskych aktivít

Z hľadiska územného rozdelenia ekonomických aktivít v regióne rozpoznávame najmä oblasti s ich vysokou koncentráciou (pádsko – ligúrska, katalánska, baskicko – biskajská), tri dvojice prímorských metropolitných areálov (Lisabon – Porto, Rím – Neapol, Atény – Solún) a jeden samostatný metropolitný areál (Madrid).

Ekonomicky najvýznamnejšia (aj plošne najväčšia) oblasť je **pádsko – ligúrska**. Vytvára jadro nielen talianskej ekonomiky, ale patrí medzi najvýznamnejšie európske ekonomické oblasti. Leží v oblasti s dostatkom atmosférických zrážok, povrchových vôd a úrodných pôd, má vynikajúcu polohu medzi jadranským a ligúrsym morským priestorom a ekonomicky vyspelou časťou západnej a strednej Európy, dostatok kvalifikovaných pracovných síl a historicky priaznivú spoločenskú klímu.

V **Lombardsku, Piemonte a Ligúrii** sú sústredené približne tri štvrtiny priemyselného potenciálu štátu, Pádska nížina je najproduktnejšia poľnohospodárska oblasť južnej Európy, žije tu polovica talianskej populácie. Najvýznamnejšie hospodárske centrum je **Miláno**, ktoré tvorí jadro tvoriacej sa lombardskej megalopolis. Svojím priemyselným, obchodným, finančným a kultúrnym významom je považované za hlavné hospodárske a kultúrne centrum Talianska. Milánska metropolitná oblasť produkuje najmä výrobky strojárkeho, oceliarskeho, chemického, farmaceutického, textilného, odevného, obuvníckeho, potravinárskeho priemyslu a výrobky vysokých technológií. Známa je výroba hudobných nástrojov. Miláno je svetové mesto módy a dizajnu.

Druhé významné centrum oblasti je piemontský **Turín** s podobnou hospodárskou štruktúrou ako Miláno. Tretie veľké ekonomické centrum oblasti je ligúrske **Janov**, najvýznamnejší taliansky prístav zabezpečujúci obrat tovaru aj pre ostatné európske štáty. Pozdĺž ligúrskeho pobrežia sa vytvorila línia sídel s významnými ekonomickými aktivitami (La Spezia, Chiavari, Rapallo, Savona, Imperia, San Remo, Ventimiglia a i.).

Ploché jadranské pobrežie s močaristou pádskou deltou neumožňuje intenzívnu námornú dopravu tak ako v ligúrskej časti. Významné prístavy sú položené severne od pádskej delty. Hlavné ekonomické centrá sú v benátskej lagúne a Terstskom zálive (Benátky, Mestre, Chioggia, Terst, Monfalcone), južnejšie ležia Ravenna, Rimini a Riccione. Typické ekonomické aktivity predstavujú najmä lodiarstvo, obchod, finančné služby, petrochémia, chémia a metalurgia. Z prístavných terminálov Monfalcone vychádzajú ropovody do strednej Európy.

V **úrodnej Pádskej nížine** ekonomicky prosperujú ďalšie strediská. V jej západnej časti ležia Alessandria, Pavia, Piacenza, Cremona a Parma. Okrem modernej intenzívnej poľnohospodárskej výroby a spracovania jej produktov, sa ťaží ropa a zemný plyn. Vo výrobe prevládajú najmä produkty rozmanitého strojárkeho priemyslu. Vo východnej časti nížiny je najvýznamnejšie centrum Bologna, ďalšie sú Modena, Ferrara, Mantova, Imola a i. Severne od rieky Pád, vo vnútrozemí benátskej časti prepojenej splavnými kanálmi, sú najvýznamnejšie strediská ekonomických aktivít Padova, Vicenza, Udine, Rovigo a i. Z významnejších ekonomických stredísk, pri horskej obrube Álp a Apenín v kontakte s Pádskou nížinou, ležia sídla koncentrujúce najmä dopravné aktivity, strojársku výrobu, oceliárstvo, elektrotechniku a elektroniku (Verona, Brescia, Vittorio Veneto, Schio, Alba, Asti a i.).

Ekonomicky druhá najvyspelejšia oblasť južnej Európy je **španielske Katalánsko**. Podobne ako pádska – ligúrska oblasť, má dostatok vôd z pyrenejského priestoru, priaznivé klimatické a pôdne podmienky, vynikajúcu polohu na križovatke obchodných línií (už z antických dôb), tesné kontakty so západnou Európou, a najmä prepojenie so Stredomorím. Otvorená poloha voči východným a severo – južným vplyvom politickej, spoločenskej a ekonomickej povahy vytvorila špecifickú spoločenskú atmosféru odlišnú od „kastílskeho“ Španielska.

Barcelona je najvýznamnejšie administratívne, finančné, obchodné a ekonomické centrum nielen Katalánska, ale aj Španielska. V priemyselnej výrobe prevláda dopravné strojárstvo, ďalej textilná, chemická, petrochemická, farmaceutická, kozmetická, potravinárska a polygrafická výroba. Známa je výroba špeciálnych ocelí, konfekcie a porcelánu. Veľký význam majú námorné prístavy (aj s terminálom na skvapalnený plyn). Do barcelonskej ekonomickej aglomerácie patria Badalona, L' Hospitalet de Llobregat, Sabadell, Martorell, Terrassa, Mataró a Manresa. Ďalšie významnejšie katalánske ekonomické strediská sú Girona, Figueres, Lleida, Tarragona, Reus a Tortosa. Okrem širokého okruhu terciárnych aktivít sú zamerané najmä na potravinárstvo, strojárstvo, petrochémiu, textilnú a farmaceutickú výrobu.

Ďalšia ekonomická oblasť je **baskicko – biskajská** (Baskicko, Galícia, Astúria, Kantábria, Navarra a La Rioja). Nepredstavuje homogénny ekonomický priestor, typické je

striedanie miest vysoko koncentrovaných aktivít s riedkymi. Ich spoločný znak je prímorská poloha, vnútrozemie predstavovalo zázemie z hľadiska nerastných surovín a poľnohospodárskych produktov. Orientácia na more umožnila šírenie myšlienok a technológií priemyselnej revolúcie prichádzajúcich najmä z Anglicka. Dostatok hydroenergie a nerastných surovín spolu s vedecko – technickým pokrokom podmienili rozmach hutníctva a strojárstva. Priaznivé klimatické podmienky umožnili rozvoj poľnohospodárstva zameraného najmä na chov hovädzieho dobytku. Členité riasové galícijské pobrežie s významnými loviskami rýb poskytli prosperitu prístavných sídel. V súčasnosti sú ekonomické centrá najmä na biskajskej pobrežnej nížine, ťažba rúd vo vnútrozemí stráca na význame.

Najvýznamnejší industrializovaný areál je **Baskicko**. Predstavuje historicky prvý priemyselný región Španielska, v južnej Európe druhý po pádsko – ligúrskej oblasti. Ekonomický potenciál poskytuje najmä Bilbao so svojou aglomeráciou (Barakaldo, Portugalete, Sestao, Getxo, Durango, Eibar a i.). Produkuje kovy, široké spektrum strojárskych výrobkov, potraviny, sú tam lodenice, textilný, chemický a papierenský priemysel, prudký rozvoj zaznamenali vysoké technológie a terciárne činnosti. Východnejšie položené Donostia-San Sebastián a Irún sústreďujú najmä aktivity cestovného ruchu (kúpeľné a obchodné prístavné centrá na Costa Vasca).

Ostatné ekonomické centrá predstavujú najmä atlantické galícijské prístavy Vigo, Pontevedra, A Coruña a Ferrol so širokým záberom výrobných aktivít. Na biskajskom pobreží prístavy Avilés, Gijón a Santander s podobnou skladbou aktivít (dovoz tovarov, rybárstvo, lodenice, strojárstvo, petrochémia, hutníctvo a pod.), v neďalekom vnútrozemí najmä Oviedo a Vittoria-Gasteiz (strojárstvo, potravinárstvo, textilníctvo, chémia).

Vysokú koncentráciu ekonomických aktivít sústreďujú **pobrežné metropolitné areály dvojíc miest**. Základom ich rozvoja bola ekonomika založená na námornom obchode, tesný vzťah s blízkym vnútrozemím s pracovnými silami a úrodným poľnohospodárskym zázemím. Koncentrujú aktivity, ktorých vznik však nebol podmienený vzájomnou spoluprácou. Ekonomické jadrá vznikli nezávisle od seba. V súčasnosti výrazne priťahujú zahraničné aj domáce investície. V danom prímorskom pásme predstavujú jedinečný ekonomický fenomén, zachovali sa počas dlhej histórie a málo stratili zo svojho potenciálu. Na atlantickom pobreží sú to **Lisabon a Porto**, na tyrrhénskom **Rím a Neapol**, na egejskom **Atény a Solún**. Prírodné podmienky určovali kontakt s morom (akumulácia riečnych sedimentov Tiberu „odrezala“ Rím, Solún musí udržiavať svoje prístavy pred sedimentami Vardaru, prudké toky Taja a Douira znemožňovali riečnu plavbu) a naopak, spoločenské podmienky umožnili tesný kontakt s morom (Atény – Pireus). Medzi mestami sa rozvinula kabotážna plavba, ktorá dlhé storočia udržiavala ekonomický aj spoločenský kontakt. V 19. storočí ich spojila železnica. Diaľničná sieť vznikla skôr v stredotalianskej, oveľa neskôr v atlantickej a egejskej oblasti.

Ekonomický význam miest zdôrazňuje aj ich zaradenie podľa metodiky GaWC City Link Classification 2018. Dominantné **ekonomické väzby na svetovú ekonomiku** najvyššej úrovne majú Rím a Lisabon (úroveň alfa mínus), do druhej kategórie patria Atény (úroveň beta plus) a do skupiny silne sebestačných miest Neapol a Porto (úroveň gama). Okrem Ríma, majú mestá starú obchodnú a priemyselnú tradíciu, všetky však majú silnú poľnohospodársku výrobu. Prístavné komplexy umožnili distribúciu a produkciu tovarov všetkého druhu. Neskôr sa pričlenili finančné služby (vrátane Ríma) a ďalšie terciárne aktivity. Súčasný spoločný znak metropol je ich neustály územný rast s udržiavaním aktivít výrobných a dynamickým pribúdaním aktivít nevýrobnej povahy. Stávajú sa z nich distribučné a logistické, vedecké a vzdelávacie centrá nielen pre svoje kontinentálne zázemie, ale pre celé Stredomorie, severnú Afriku a juhozápadnú Áziu.

Metropolitná oblasť Madridu predstavuje neobyčajný príklad koncentrácie politickej, ekonomickej a finančnej dominancie v íberskom vnútrozemskom priestore (aj

južnej Európe). Madrid udržiaval istú mocenskú rovnováhu a nezávislosť centra od jednotlivých okrajových, ale silných pobrežných regionálnych stredísk (najmä baskických a katalánskych). Priniesol osobitý znak centra nielen celoštanielskeho, ale i nadnárodného, viac kozmopolitného a prirodzeného ťažiska vedy, kultúry a nových myšlienok. Priemyselná výroba sústreďuje 20 % španielskej, je druhá po barcelonskej. Zameraná je na dopravné strojárstvo, výroby vysokých technológií, elektrotechniku, chemickú, papierenskú, potravinársku, polygrafickú, textilnú a kožiarsku výrobu. Madrid je významné vedeckovýskumné centrum nielen Španielska, ale aj južnej Európy. Do jeho hospodárskej oblasti patria Getafe, Alcalá de Henares, Torrejón de Ardoz, Leganés, Arganda del Rey, Aranjuez a i. Poľnohospodárske zázemie na zavlažovaných plochách v okolí riek Henares, Jarama a zavlažovacích kanálov produkuje najmä ovocie, zeleninu a obilniny. Prevažujú však suché pôdy (*campo secanón*) s pestovaním jačmeňa a ostatných obilnín.

Madridská metropolitná oblasť mala v roku 2017 druhý najvyšší HDP v EÚ (za parížskou a pred milánskou). Vplyv mesta sa prejavuje vo všetkých činnostiach nielen iberského priestoru, ale má globálny charakter. Osobitne významný je finančný dosah na celú južnú Európu (významný akciový trh).

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- diverzifikované ekonomické aktivity s vyspelou technologickou úrovňou, kolísanie ekonomického rozvoja, mediteránne poľnohospodárstvo, námorná doprava s prístavmi, potravinárstvo, moderná strojárka výroba, služby a znalostný sektor, cestovný ruch,
- hospodárske špecifiká Talianska a Španielska, Portugalska a Grécka, Cypru a malých štátov (Andorra, San Marín, Malta), spoločné a rozdielne charakteristiky ekonomickej úrovne jednotlivých štátov,
- územná koncentrácia ekonomických aktivít – oblasti pádsko – ligúrska, katalánska a baskicko – biskajská, dvojice prímorských metropolitných areálov (Lisabon – Porto, Rím – Neapol, Atény – Solún) a jeden samostatný metropolitný areál (Madrid).

Úlohy:

- analyzujte vzájomné postavenia medzi Talianskom a Španielskom, Gréckom a Portugalskom a stredomorskými ostrovnými štátmi, ktoré ekonomické väzby ich spájajú a ktoré sú rozdielne,
- z hľadiska ekonomických aktivít porovnajte západné pobrežia iberského, apeninského a helénskeho priestoru, podobne aj ich východné pobrežia,
- menujte a následne vysvetlite príčiny nerovnomernej územnej koncentrácie ekonomických aktivít,
- do obrysovej mapky Stredomoria vyznačte hlavné obchodné prístavy s námornými linkami. Vysvetlite ich vzájomné väzby voči africkému a ázijskému pobrežiu, prieplovom a úžinám, pevninskému zázemiu s veľkou riekou a bez rieky.

Literatúra

- Andorrské kniežatstvo – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Španielsku [online] 2019. Dostupné na internete: <<https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/Andorra++ekonomické+informácie+o+teritóriu+2019.pdf>> (cit. 4.6.2020)
- Arteta, A., U. a kol., 2007. *Dějina Španělska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 914 s., ISBN 80-7106-836-5
- Astavita, T., 2006. *Mezi vodou slanou a svěcenou (Dějiny jižní Itálie)*. Praha: BB/art, 384 s., ISBN 80-7341-947-5

- Cyperská republika – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Nikózii [online] 2019. Dostupné na internete: <<https://www.mzv.sk/documents/753242/620840/Cyprus++ekonomické+informácie+o+teritóriu+2019.pdf>> (cit. 4.6.2020)
- Európska komisia. INSPIRE. Systém registrov. Výhradná hospodárska zóna [online] 2020. Dostupné na internete: <<https://inspire.ec.europa.eu/codelist/MaritimeZone/TypeValue/exclusiveEconomicZone>>
- EUROSTAT. Farms structure survey [online] 2020. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Farm_structure_survey_survey_coverage>
- EUROSTAT Statistics Explained. Štatistika cestovného ruchu. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics/sk>
- Fogaš, A. 2015. *Geografia sveta: regionálnogeografická charakteristika kontinentov, svetadielov a oceánov so zreteľom na ich špecifiká* [elektronický zdroj]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 135 s., ISBN 978-80-555-1264-8
- Fogaš, A., Šambronská K. a kol. 2019: *Spríevodca cestovného ruchu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 147 s., ISBN 978-80-555-2261-6
- Gajdoš, A. et al., 2013. *Regionálna geografia Európy*. Bratislava: VEDA, 590 s., ISBN 978-80-224-1304-6
- Chalupa, J., 2005. *Španielsko*. Praha: Libri, 217 s., ISBN 80-7277-281-3
- Ištok, R., Madziková, A., Fogaš, A. 2015. *Geografia Európy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 197 s., ISBN 978-80-555-1499-4
- Klíma J., 2007. *Dějiny Portugalska*, 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 672 s., ISBN 978-80-7106-903-4
- Kolektív autorov, 1998. *Encyclopaedia Beliana I*. Bratislava: VEDA, 696 s., ISBN 80-2240-55-4
- Kolektív autorov, 2018. Európska vysokorychlostná železničná sieť: namiesto reality len neefektívne izolované úseky. Osobitná správa Európskeho dvora audítorov. Online: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_19/SR_HIGH_SPEED_RAIL_SK.pdf
- Liščák, V., 2009. *Státy a území světa*. Praha: Libri, 896 s., ISBN 978-80-7277-414-2
- Maltská republika – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Talianskej republike. [online] 2019. Dostupné na internete: <https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/Malta+-+ekonomické+informácie+o+teritóriu+2019> (cit. 11. 6. 2020)
- Mendez R., Molinero F., 1991. *Geografía de España*. Barcelona: Editorial Ariel S.A., p. 800, ISBN-13: 978-8434434516
- Olcina, A., G., Mendoza, J., G., 2001. *Geografía de España*. Barcelona: Ariel Geografía, p. 675, ISBN 84-344-3468-7
- Procacci, G., 2007. *Dějiny Itálie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 494 s., ISBN 80-7106-1522
- Ribeiro O., 1993. *Portugal, o Mediterrâneo e o Atlântico*. Lisboa: Estudo geográfico. Edições João Sá da Costa, p. 231, ISBN 978-989-8268-10-5
- Portugalská republika – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Portugalsku [online] 2019. Dostupné na internete: <<https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/Portugalsko++ekonomické+informácie+o+teritóriu+2019.pdf>> (cit. 4.6.2020)
- Republika San Maríno – ekonomická informácia o teritóriu, 2015. Veľvyslanectvo SR v Ríme. [online] 2015. Dostupné na internete: <https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/EIT_San+Marino_Apr2015.pdf> (cit. 12.6.2020)
- Spanish Ports 2019. TRANSPORTE XXI – special edition, apríl 2019, p. 88
- Španielske kráľovstvo – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Španielsku [online] 2019. Dostupné na internete: <<https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/Španielsko++ekonomické+informácie+o+teritóriu+2019.pdf>> (cit. 4.6.2020)

Talianska republika – ekonomická informácia o teritóriu, 2019. Veľvyslanectvo SR v Ríme [online] 2019. Dostupné na internete: <<https://www.mzv.sk/documents/10182/620840/Taliansko+ekonomická+informácia+o+teritóriu+2019.pdf>> (cit. 4.6.2020)

6 Špecifiká súčasnej spoločensko – politickej situácie štátov južnej Európy

Spoločensko – politické špecifiká regiónu sú ovplyvnené historickým vývojom. K dlhšie existujúcim národným štátom (Portugalsko, Španielsko) sa v 19. storočí zjednotením pridalo Taliansko a získaním samostatnosti Grécko. Začali sa formovať konštitučné monarchie so zárodkami parlamentarizmu a straníckeho systému. Po turbulentnom vývoji v 20. storočí boli konštitučné monarchie, s výnimkou Španielska, nahradené republikami, vznikol aj špecifický štát Vatikán. Ostatné miništáty (San Maríno, Andorra) si uchovali svoju suverenitu. Malta a Cyprus sa z britských zámorských území stali samostatnými štátmi. Veľkej Británii zostali v regióne Gibraltár a vojenské základne na Cypre. V priebehu 20. storočia prešli všetky štáty regiónu na demokratický politický systém. Poslednými, ktorí prešli z diktatúry na demokraciu, boli Grécko, Portugalsko a Španielsko. Následne boli zapojené do európskej integrácie. Posledné štáty, ktoré boli prijaté do EÚ, boli Malta a Cyprus.

Vo všetkých transformujúcich sa štátoch bolo potrebné prijať nové demokratické ústavy, ktoré zdefinovali štátne zriadenie a nastavili postavenie a kompetencie jednotlivých štátnych inštitúcií. Súčasťou procesu transformácie bolo aj vyrovnanie sa s bývalým nedemokratickým režimom a jeho predstaviteľmi. Spoločnou črtou postupne formovaných straníckych systémov bolo súperenie dvoch dominantných politických formácií. Ich hegemonia sa narušila vplyvom vážnych spoločensko – ekonomických výziev, ktorým región čelil v prvých dekádach 21. storočia (separatizmus, dlhová a migračná kríza). Vznikli nové politické formácie s často populistickým charakterom.

6. 1 Politický a stranícky systém

Súčasná podoba politického a straníckeho systému **Talianska** sa začala formovať bezprostredne po druhej svetovej vojne. V referende (1946) bolo rozhodnuté o zmene štátneho zriadenia. Podľa ústavy z roku 1947 sa stalo parlamentnou republikou. Hlava štátu je prezident volený na sedemročné obdobie nepriamo, prostredníctvom tzv. kolégia voliteľov (obe komory parlamentu a zástupcovia jednotlivých regiónov). Medzi hlavné kompetencie prezidenta patrí právo rozpustiť jednotlivé komory parlamentu, menovať predsedu vlády, či prijať alebo odmietnuť demisiu vlády. Vláda je hlavný orgán výkonnej moci. Zákonodarnú moc predstavuje dvojkomorový parlament, pozostávajúci z Poslaneckej snemovne (*Camera dei Deputati*) a Senátu (*Senato*). Ich postavenie je rovnocenné, čo sa prejavuje napr. tak, že vláde musia vysloviť dôveru obe komory parlamentu. Poslanci a senátori sú volení súčasne, na päťročné funkčné obdobie. Predmetom diskusií a kritiky bol ich vysoký počet. V ústavnom referende v roku 2020 bolo odhlasované zníženie počtu poslancov zo 630 na 400 a senátorov z 315 na 200.

Taliansky politický systém sa vyznačuje častým striedaním vlád. V rokoch 1946 – 1992 sa vystriedalo až 52 vlád. Napriek tomu ostával stranícko-politický systém do začiatku 90. rokov pomerne stabilný. Dominovali v ňom kresťanskí demokrati, ktorí vytvárali vládne koalície s niektorou zo širokej palety menších politických strán. Hlavnú opozičnú silu predstavovali komunisti. V kontexte studenej vojny boli z formovania vládnych koalícií vylúčení a ostávali permanentne v opozícii. Takáto podoba straníckeho systému dostala názov „nedokonalý bipartizmus“ alebo „zablokovaná demokracia“ (Strmiska a kol. 2005). Voči

kresťanským demokratom a nimi vedeným koalíciám chýbala vierohodná demokratická alternatíva. Neodmysliteľnou súčasťou politického života sa stala korupcia a klientelizmus.

Korupčné škandály viedli na prelome 80. a 90. rokov ku kríze tradičných strán. Kresťanská demokracia sa rozpadla, jej priestor postupne obsadilo nové stredovo-pravicové hnutie mediálneho magnáta S. Berlusconiho – Forza Italia. Komunistická strana sa aj pod vplyvom vonkajších zmien transformovala na demokratickú ľavicu. K transformácii stranícko-politického systému prispela aj zmena volebného zákona v roku 1993. Pomerný systém voľby poslancov bol nahradený zmiešaným (s prevahou väčšinového systému). Napriek očakávaniám to neprispelo k zjednodušeniu diverzifikovaného a nestabilného politického spektra. Väčšiu úlohu začali zohrávať regionálne strany na čele s Ligou Severu, zastávajúcou záujmy bohatých severných regiónov, ktoré podľa predstaviteľov strany doplácajú na chudobný juh. Popri pravicovo-populistickej Lige Severu stúpala popularita aj ľavicovo-populistickému Hnutiu piatich hviezd. Obe formácie založili svoju politiku na kritike korupcie, tradičných politických strán, elít a EÚ. K výraznému nárastu populizmu prispela aj ekonomická a dlhová kríza, ktorá zasiahla Taliansko po roku 2009. Migračnú krízu využila predovšetkým Liga Severu. Namiesto južných Talianov sa začala negatívne vymedzovať voči moslimským imigrantom. Vďaka tomuto posunu oslovili aj voličov na juhu a stali sa celoštátne pôsobiacou stranou. Populizmus zaznamenal výrazný úspech v parlamentných voľbách 2018, kedy zvíťazilo Hnutie piatich hviezd a vytvorilo koaličnú vládu s Ligou. Koalícia populistov však netrvala dlho. Politické napätie a posuny vo výške volebných preferencií viedli k odchodu Ligy z vlády. Politicko-stranícky systém Talianska ostáva aj naďalej veľmi nestabilný.

Portugalsko je podľa ústavy z roku 1976 parlamentná republika s posilnenými právomocami prezidenta (poloprezidentský systém). Prezident je priamo volený. Má napr. právo iniciovať ústavný prieskum rozhodnutí vlády (Strmiska a kol. 2005). Parlament (*Assembleia da República*) je jednokomorový, pomerným systémom je v 20 volebných obvodoch volených 230 poslancov. V parlamente pôsobí pomerne stabilná, avšak špecifická sústava politických strán. Hlavní politickí rivali sú Socialistická strana a Sociálnodemokratická strana. Kým socialisti reprezentujú ľavý stred, sociálni demokrati majú špecifickú politickú orientáciu. Predstavujú skôr pravý stred, na európskej úrovni sú členom Európskej ľudovej strany. Menšími stranami sú pravicová Ľudová strana a Portugalská komunistická strana (krajná ľavica, bez koaličného potenciálu).

Španielsko je podľa ústavy z roku 1978 parlamentná demokracia a konštitučná monarchia. Hlava štátu je panovník (kráľ), ktorý symbolizuje jednotu krajiny. Má zväčša reprezentatívnu funkciu. Súčasná hlava štátu je kráľ Filip VI., ktorý vystriedal na tróne svojho otca Juana Carlosa (1975 – 2014). Zákonodarnú moc má dvojkomorový parlament (*Cortes Generales*), zložený z Poslaneckej snemovne (*Congreso de los Diputados*) a Senátu (*Senado*). Dôležitejšie postavenie má snemovňa. Vyslovuje dôveru vláde, ktorá predstavuje výkonnú moc. Postavenie vlády je posilnené mechanizmom konštruktívneho vyslovenia nedôvery, čo uľahčuje existenciu menšinových vlád, ktoré sú v Španielsku pomerne bežné.

Od začiatku 90. rokov sa pri moci striedajú dve hlavné politické formácie. Prvou je Španielska socialistická robotnícka strana, reprezentujúca reformnú stredovo-ľavicovú sociálno-demokratickú politickú orientáciu. Jej súperom je stredovo-pravicová Ľudová strana zahŕňajúca konzervatívne, liberálne i kresťanskodemokratické prvky (Strmiska a kol. 2005). Vďaka volebnému systému je v parlamente zastúpených aj množstvo menších regionálnych strán. Španielsko je totiž rozdelené na množstvo volebných obvodov, v ktorých sa stanovený počet mandátov rozdeľuje pomerným systémom. V špecifických regiónoch ako Baskicko, Katalánsko, Galícia či Kanárske ostrovy získavajú poslanecké mandáty regionálne strany. Pri formovaní centrálnej vlády sa často stávajú rozhodujúcim jazyčkom na váhach. Väčšinou nemajú záujem o priamu účasť vo vláde na celoštátnej úrovni. Volebný program vo vzťahu k

svojmu regiónu realizujú prostredníctvom podpory menšinovej vlády jednej z dvoch dominantných politických strán.

Tradičný španielsky stranický systém bipartizmu, doplneného regionálnymi formáciami, bol v poslednej dekáde výrazne narušený. Na platforme občianskeho hnutia, vymedzujúceho sa voči katalánskemu nacionalizmu a separatizmu, vznikla v Katalánsku v roku 2006 strana Ciudadanos. Mimo Katalánska začala byť aktívna od roku 2013. Profilovala sa ako občianska liberálna proeurópska strana. Ďalšou novou politickou formáciou bolo krajne ľavicové a populistické hnutie Podemos, založené v roku 2014. Sformovalo sa ako reakcia na dôsledky dlhovej a hospodárskej krízy, ktorá krajinu postihla. V prelomových parlamentných voľbách 2015 prevzali nové strany časť voličov dvoch najsilnejších strán, socialistov a ľudovcov. So ziskom 20 % (Podemos) resp. 14 % (Ciudadanos) sa umiestnili na treťom a štvrtom mieste. Narušenie pomerne stabilného systému dvoch dominantných strán viedlo v nasledujúcom období k veľkej politickej nestabilite. Prejavila sa tromi predčasnými parlamentnými voľbami v priebehu troch rokov (2016, apríl 2019 a november 2019), prvým vyslovením nedôvery vláde parlamentom (2018), ako aj prvou koalíčnou vládou v rámci súčasnej demokratickej éry (po voľbách 2019). Politická nestabilita, resp. neschopnosť tradičných strán zostaviť stabilnú vládu, prispeli k nárastu podpory pre ďalší nový politický subjekt. Je ním krajne pravicová populistická a euroskeptická strana Vox. K jej úspechu v parlamentných voľbách v novembri 2019 (15 %, 3. miesto) prispeli aj migračná kríza a kríza v Katalánsku. Zastáva hodnoty nacionalizmu, konzervativizmu a centralizmu. Na strane druhej kritizuje tradičné politické strany, EÚ, autonómne postavenie regiónov, multikulturalizmus a imigráciu z moslimských krajín.

V **Grécku** bola v roku 1975 prijatá demokratická ústava, podľa ktorej je krajina parlamentná republika. Hlava štátu je prezident volený parlamentom. Parlament je jednokomorový, tvorí ho 300 poslancov. Platí pomerný volebný systém v rámci viacerých volebných obvodov. Špecifikom je bonus, ktorý vo forme 50 mandátov získava víťazná politická strana. Uľahčuje to formovanie vládnej väčšiny a stabilitu stranícko-politického systému. Vďaka tomu sú typické jednofarebné väčšinové vlády, koalície vlády sú skôr prechodným resp. núdzovým riešením. Straníckemu systému dominujú dva politické subjekty, ktoré sa od konca 70. rokov striedajú pri vláde. Sú to stredovo-pravicová Nová demokracia a ľavicové Panhelénske socialistické hnutie.

Z hľadiska stabilizujúcej funkcie špecifického volebného systému sú zaujímavé napr. výsledky volieb v roku 1996, kedy socialisti získali 41,5 % (112 poslancov) a Nová demokracia 38,1 % (108 poslancov). Vďaka 50-mandátovému bonusu mohli socialisti zostaviť jednofarebnú vládu opierajúcu sa o väčšinu 162 poslancov.

Silná rivalita dvoch hlavných politických formácií viedla u oboch k tendencii stupňovať predvolebné sľuby a sklzávať k čoraz väčšiemu populizmu. Rôzne typy sociálnych benefitov, ktorými sa jednotlivé vlády snažili získať a udržať voličov, boli jednou z príčin dlhovej krízy v roku 2011. Okrem sociálnych a ekonomických dôsledkov spôsobila kríza aj zásadnú zmenu dovtedy pomerne stabilného stranícko-politického systému. Prelomom boli predčasné voľby v roku 2012, v ktorých voliči potrestali obe hlavné politické sily. Nová demokracia stratila polovicu voličov, socialisti dokonca tri štvrtiny. Veľký úspech zaznamenala radikálne ľavicová strana SYRIZA, ktorá obsadila druhé miesto. Nová demokracia bola nútená vytvoriť nestabilnú menšinovú vládu podporovanú socialistami, jej tradičným rivalom. Nestabilná situácia viedla k ďalším predčasným voľbám v roku 2015, ktoré už SYRIZA vyhrala. Napriek svojim radikálnym sociálnym sľubom ju zlá ekonomická situácia donútila pokračovať v realizovaní tvrdých reforiem na záchranu ekonomiky. V krízových voľbách v rokoch 2012 a 2015 sa do parlamentu dostala aj extrémne pravicová strana Zlatý úsvit. Jej program bol založený na odpore voči politike rozpočtových škrtov, ako aj voči imigrantom, ktorí v rámci migračnej krízy prichádzali do Grécka. Vo voľbách v roku 2019 sa Zlatý úsvit nedostal do parlamentu.

Vyhrala ich Nová demokracia, ktorá zostavila väčšinovú vládu. V roku 2020 bola neonacistická strana Zlatý úsvit vyhlásená gréckym súdom za zločineckú organizáciu.

Politickú situáciu na **Cypre** ovplyvňuje rozdelenie ostrova na južnú a severnú (tureckú) časť, resp. existencia separatistickej Severocyperskej tureckej republiky. Južná časť územia Cypru je prezidentská republika. Prezident je súčasne aj predsedom vlády. Je priamo volený, na päťročné funkčné obdobie. Účasť voličov na voľbách je povinná. Zákonodarnú moc predstavuje Snemovňa reprezentantov, ktorá má 56 poslancov volených pomerným volebným systémom. Ďalších 24 miest je oficiálne vyhradených pre tureckú menšinu, ktorá ich však od rozdelenia ostrova v roku 1974 neobsadzuje.

V rámci medzinárodne neuznanej Severocyperskej tureckej republiky existuje poloprezidentský systém. O výkonnú moc sa delí priamo volený prezident a vláda, sformovaná na základe parlamentných volieb. Na jej čele stojí ministerský predseda. Parlament predstavuje 50-členné zhromaždenie republiky.

Postoj k riešeniu tzv. cyperskej otázky predstavuje v oboch častiach ostrova hlavnú konfliktnú líniu v rámci politickej súťaže. Na strane jednej stoja strany prikláňajúce sa k umiernenému pragmatickému a konsenzuálnemu riešeniu rozdeleného ostrova, napr. vo forme federácie. Na strane druhej, stoja na oboch stranách politickej formácie, ktorým rozdelenie ostrova buď vyhovuje alebo chcú jeho rozdelenie riešiť menej konsenzuálne a viac radikálne.

Životná úroveň južnej časti ostrova je oveľa vyššia než v severnej tureckej časti. Medzinárodne akceptovaná Cyperská republika ťaží z napojenia na medzinárodný obchod či z benefitov, ktoré od roku 2004 poskytuje členstvo v EÚ. Investície získavala do roku 2013 aj vďaka pozícií daňového raja. Cyprus je obľúbená destinácia nielen pre turistov, ale aj pre štruktúrované firmy. Na strane druhej, turecká časť Cypru je v medzinárodnej izolácii, podlieha rôznym embargám a obchodná výmena prebieha len s Tureckom.

Predmetom sporu medzi Cyptom a Tureckom sa stalo právo ťažiť nerastné suroviny z morského dna v rámci výlučnej ekonomickej zóny Cypru. V posledných rokoch podpísala cyperská vláda dohody s viacerými energetickými spoločnosťami (napr. Exxon Mobile, Shell či ENI). Cyperskí Turci z týchto ziskov neprofitovali, čo použila Ankara v roku 2020 ako argument pre začatie prieskumných vrtov pri pobreží Cypru. Na stranu Cypru sa postavili, okrem Grécka, aj ostatné štáty EÚ. Vyzývajú Turecko na rešpektovanie cyperskej suverenity.

Námorné hranice boli stále citlivou otázkou vo vzťahoch medzi Tureckom a Gréckom. Teritoriálne vody Turecka v Egejskom mori sú vďaka gréckym ostrovom, ležiacim blízko tureckého pobrežia, veľmi redukované. Grécko sa odvoláva na Dohovor OSN o morskom práve z roku 1982, ktorý umožňuje štátom nárokovať teritoriálne vody v rozsahu 22 km od pobrežnej čiary. Grécko v súčasnosti uplatňuje hranicu 11 km, preto patrí pod jeho suverenu 45 % rozlohy Egejského mora, zatiaľ čo Turecku len 8 %. Uplatnenie gréckeho nároku na teritoriálne vody v plnom rozsahu, by znamenalo kontrolu 72 % rozlohy Egejského mora. Turecko vyhlasuje, že tento krok by znamenal vyhlásenie vojny.

Turecko k dohovoru o morskom práve nepristúpilo. Okrem vymedzovania teritoriálnych vôd nesúhlasí aj s tým, aby sa pravidlá o tzv. kontinentálnom šelfe vzťahovali aj na ostrovy. V roku 2019 uzavrelo s medzinárodne uznávanou, a tureckom podporovanou, vládou v Líbyi dohodu o vzájomnom vymedzení námorných hraníc. Grécko dohoda pobúrila kvôli tomu, že ignorovala grécke nároky vzťahujúce sa k ostrovu Kréta. V roku 2020 bola podpísaná grécko-egyptská dohoda o vymedzení výlučných ekonomických zón. Tieto dve dohody sa navzájom negujú.

Malta je parlamentná republika. Prezident volený parlamentom má len reprezentatívne postavenie. Zákonodarnú funkciu má jednokomorový parlament, ktorý má 65 členov. Vďaka tzv. väčšinovej prémii pre víťaznú stranu je možné zostaviť vládu jednej strany. Významné postavenie má predseda vlády, ktorým sa stáva predseda víťaznej strany. Hlavní politickí rivali sú stredovo-pravicová konzervatívna Nacionalistická strana a ľavicová Labouristická strana. Silná polarizácia straníckeho systému súvisí s vysokou mierou politizácie maltskej spoločnosti. Prejavuje sa to stabilne vysokou účasťou vo voľbách (okolo 90 %), ako aj tým, že približne 30 % populácie sú členmi politických strán.

V občianskej spoločnosti majú politické strany silný vplyv. Strany plnia nielen politickú funkciu, pokrývajú aj všetky aspekty spoločenského života (voľnočasové združenia, vydavateľstvá a ostatné médiá a pod.). Strany sa snažia uspokojovať individuálne potreby svojich členov. Špecifická politická kultúra Malty má svoje korene v minulosti, súvisí najmä s obdobím vlády johanitov (systém patronácie).

Andorra, San Maríno a Vatikán majú nielen špecifické postavenie (vo vzťahu k väčším susedným štátom, či vo vzťahu k EÚ a eurozóne), ale aj pomerne špecifické formy štátneho zriadenia. Samostatná existencia a špecifickosť štátnych útvarov je silne historicky podmienená.

Andorra sa v 13. storočí stala kondomíniom dvoch rovnoprávných vládcov, katalánskeho biskupa zo Seò de Urguel a francúzskeho grófa z Foix. Faktickú vládu nad územím zabezpečovali dvaja miestodržiteľia (vikári) menovaní spoluvládcami. Od 15. storočia získalo miestne obyvateľstvo obmedzenú formu samosprávy vo forme Generálnej rady. Tieto historické špecifiká ovplyvnili súčasnú podobu štátneho zriadenia Andorry. Ústava, ktorú prijala Generálna rada v roku 1993, deklarovala zvrchovanosť a samostatnosť krajiny. Andorra je podľa nej parlamentná demokracia a kniežatstvo (konštitučná monarchia). Oficiálne má tak Andorra dve hlavy štátu. Kniežací titul prináleží francúzskemu prezidentovi a biskupovi zo Seò de Urguel. V Andorre menujú svojich zástupcov, ktorí už majú len reprezentatívne postavenie. Zákonodarnú moc má Generálna rada, pozostávajúca z 28 poslancov, volených zmiešaným volebným systémom. Systém politických strán zaviedla až ústava z roku 1993.

San Maríno si uchovalo svoju samostatnosť napriek tomu, že je obklopené talianskym teritóriom. Z hľadiska štátneho zriadenia je zaujímavá vysoká miera historickej kontinuity. Zmienky o republikánskom charaktere štátu pochádzajú už zo 6. storočia. Súčasné inštitucionálne usporiadanie vychádza z ústavy prijatej koncom 16. storočia. Ústava bola neskôr dopĺňaná, napr. volebným zákonom z roku 1926. Hlava štátu sú dvaja kapitáni – regenti (obdoba rímskych konzulov), volení na pol roka z členov jednokomorového parlamentu, ktorý sa nazýva Veľká a generálna rada. Má 60 členov volených pomerným volebným systémom na päť rokov. Výkonnú moc má desaťčlenná Štátna rada (vláda). Zaujímavá črta politického systému je existencia značného množstva politických strán a s ňou súvisiaca heterogenita politických preferencií obyvateľov.

Vatikán, podobne ako San Maríno, predstavuje enklávu na talianskom teritóriu. Rozlohou ide o najmenší štát sveta. Predchodcom súčasného Vatikánskeho mestského štátu bol Pápežský štát, ktorý existoval v strednej časti apeninského priestoru od 8. do 19. storočia. Na jeho čele stál pápež, ktorý tak okrem duchovnej moci disponoval aj mocou svetskou. Po zjednotení Talianska (1860) a obsadení Ríma talianskou vládou (1870) ostalo medzinárodnoprávne postavenie pápeža a Vatikánu nejasné. K úprave vzťahov medzi Talianskom a pápežom došlo v roku 1929 prostredníctvom tzv. Lateránskych zmlúv, na základe ktorých sa Vatikán stal samostatným suverénnym štátom. Hlava štátu je doživotne volený pápež, ktorý je zároveň rímsky biskup. Vzhľadom na skutočnosť, že vo vzťahu k správe cirkevného štátu disponuje pápež rozsiahlymi právomocami (výkonného, zákonodarného i súdneho charakteru), býva štátne zriadenie Vatikánu definované ako teokratická absolútna monarchia. Suverénna moc Vatikánu, sa okrem samotného mestského štátu, vzťahuje aj extrateritoriálne územia so zvláštnym postavením. Predstavujú ich štyri pápežské baziliky nachádzajúce sa v Ríme a letné sídlo pápeža v Castel Gandolfo.

6.2 Územno – správne členenie

Z hľadiska územnej organizácie štátu a vertikálnej delby moci medzi jednotlivé hierarchické úrovne priestorovo-politického systému sa rozlišujú unitárne štáty a federácie. Žiaden zo štátov južnej Európy nie je federáciou, všetky (vrátane Talianska a Španielska) sú **unitárne štáty**. Každý z nich má vlastný model územno-správneho členenia ovplyvnený

historickým vývojom štátu a jeho regiónov. Hľadanie optimálneho variantu usporiadania vzťahov medzi centrom a regiónmi je niekedy veľmi citlivá politická otázka. Silné postavenie majú talianske a španielske regióny. V iných prípadoch samospráva na regionálnej úrovni nie je rozvinutá (Portugalsko, Cyprus a i.). Niektoré historicky, kultúrne, etnicky či ekonomicky veľmi špecifické regióny sa usilujú o čo najväčšiu mieru autonómie (regionalizmus), či dokonca o odtrhnutie a vytvorenie samostatného štátu (separatizmus).

Historicky bolo **Taliansko** rozdrobené na množstvo samostatných štátnych útvarov rozličného charakteru. V rámci jednotlivých regiónov a miest sa vďaka tomu vytvorila silná regionálna, resp. lokálna, identita. V snahe prekonať výrazné regionálne rozdiely a posilniť národnú identitu bol, po zjednotení v roku 1861, presadzovaný model centralizovaného štátu. Pozíciu Ríma, ako hlavného mesta, však naďalej konkurovalo postavenie silných regionálnych centier (Turín, Miláno, Benátky, Florencia, Neapol či Palermo). V spoločnom štáte naďalej pretrvávala historicky podmienená rozdielna ekonomická úroveň medzi severnými a južnými regiónmi. K postupnej decentralizácii unitárneho štátu došlo v druhej polovici 20. storočia. V 70. rokoch boli zriadené regióny, výrazná reforma územnej samosprávy prebehla začiatkom 90. rokov.

V Taliansku v súčasnosti existuje trojúrovňový systém územnej samosprávy. Na najvyššej úrovni sa člení na 20 prirodzených historicko-geografických regiónov. Rozlohou sú najväčšie Sicília, Piemont a Sardínia, najmenšie Údolie Aosty, Molise a Ligúria. Počtom obyvateľom sú najväčšie Lombardsko, Kampánia a Lazio, najmenšie Údolie Aosty, Molise a Basilicata. Päť regiónov má vzhľadom na svoje kultúrne a jazykové špecifiká autonómny štatút (Sicília, Sardínia, Údolie Aosty, Tridentsko – Horná Adiža a Furlansko – Julské Benátsko).

Regióny sa na nižšej úrovni delia na provincie. Na ich čele stojí prezident a provinčná rada. Sú volení občanmi. Centrálnu vládu reprezentuje prefekt. Na úrovni provincií existuje aj 14 metropolitných miest. Niektoré autonómne regióny (napr. Sicílie) si namiesto provincií vytvorili tzv. voľné združenia obcí. Počet provincií (spolu s metropolitnými mestami a voľnými združeniami obcí) sa mení, aktuálne ich je približne 100. Na najnižšej úrovni samosprávy existuje približne 8 000 obcí (*comune*). Na ich čele stojí priamo volený starosta a obecná rada.

Španielske regióny mali v minulosti, podobne ako talianske, silné postavenie. Pôvodne existovali ako samostatné kráľovstvá. Zjednocovací proces, ktorý prebiehal spolu s vytlačaním Maurov z iberského priestoru, bol zavŕšený koncom 15. storočia. Na jeho čele stála Kastília, ktorá sa stala jadrovou oblasťou zjednoteného Španielska. V neskorších obdobiach sa voči centru začali vymedzovať etnicky špecifické a ekonomicky vyspelé regióny Katalánsko a Baskicko. Spolu s ďalšími regiónmi požadovali väčšiu mieru autonómie. Tieto snahy boli počas frankizmu potláčané. Po jeho konci sa súčasťou transformačného demokratizačného procesu stali decentralizácia štátu a presun kompetencií na regióny a obce.

Španielsko sa v súčasnosti člení na 17 autonómnych spoločenstiev (regiónov) s voleným parlamentom a vládou. Rozsah právomocí jednotlivých autonómnych spoločenstiev nie je jednotný. Najrozsiahlejšiu mieru autonómie majú Baskicko a Katalánsko. Osobitné postavenie majú dve autonómne mestá na africkom pobreží (Ceuta a Melilla). Na strednej úrovni je krajina rozdelená na 50 provincií, ktoré zabezpečujú výkon kompetencií centrálnej vlády v regiónoch. Ich úlohou je aj koordinovať spoluprácu obcí a poskytovať služby, ktoré nedokážu zabezpečiť niektoré malé obce. Pôsobia tak ako sprostredkovatelia medzi centrálnou vládou a obcami (Klimovský 2013a). Na najnižšej, lokálnej úrovni samosprávy, existuje približne 8 100 obcí. Problém sú veľké disproporcie v ich populačnej veľkosti (70 % obcí má menej ako 2 000 obyvateľov, najmenšie majú menej ako desať obyvateľov). Súvisí to s vyludnením vidieka a s vysokou koncentráciou obyvateľstva vo väčších mestách.

V Katalánsku existuje silné separatistické hnutie. K prvému pokusu o vyhlásenie nezávislosti došlo už v roku 1934. Bol neúspešný. Počas frankizmu, ktorý presadzoval silnú centralizáciu štátu, stratilo Katalánsko aj autonómne postavenie. Akékoľvek prejavy separatizmu boli tvrdo potlačené. Uvoľnenie priniesol demokratický režim, ktorý začal v druhej polovici 70. rokov. Napriek rozsiahlej autonómii, ktorú Katalánsko dosiahlo, separatistické hnutie silneho.

V roku 2014 sa v Katalánsku konalo referendum o nezávislosti. Zúčastnilo sa ho približne 40 % oprávnených voličov, pričom väčšina hlasovala za samostatný štát. Španielsky ústavný súd ho vyhlásil za protiústavné. Napriek tomu usporiadala katalánska vláda v roku 2017 ďalšie referendum o nezávislosti. Počas neho došlo k násilným stretom medzi zástancami katalánskej nezávislosti a španielskou políciou. Referenda sa opäť zúčastnilo približne 43 % voličov, z ktorých 90 % hlasovalo za nezávislosť. Následne došlo k jednostrannému vyhláseniu nezávislosti Katalánska. Španielska vláda ho neuznala, ústavný súd ho zrušil. Hlavní predstavitelia Katalánska boli za protiprávne konanie súdne stíhaní. Katalánsky premiér C. Puigdemont ušiel do Belgicka. Vláda v Madride vyhlásila nad Katalánskom priamu správu. Konali sa predčasné voľby, po ktorých nasledovalo komplikované zostavovanie vlády. Podmienkou Madridu bolo, aby v nej neboli osoby stíhané za porušenie španielskych zákonov v súvislosti s organizáciou referenda a vyhlásením nezávislosti. Po jej splnení bolo autonómne postavenie Katalánska obnovené.

Neistota okolo ďalšieho vývoja v regióne viedla viaceré veľké spoločnosti k odchodu, čo Katalánsko ekonomicky oslabovalo. Dôležitý bol aj postoj EÚ, ktorej predstavitelia dali najavo, že postavenie Katalánska je vnútornou záležitosťou Španielska, a že rešpektujú rozhodnutie španielskych inštitúcií (predovšetkým ústavného súdu). Pre nezávislé Katalánsko a jeho ekonomiku by bolo veľmi dôležité členstvo v EÚ, o ktoré by sa ako samostatný štát muselo uchádzať. Španielsko by toto členstvo s veľkou pravdepodobnosťou vetovalo.

V Portugalsku absentujú samosprávne regióny. Ústava ich existenciu predpokladá, avšak občania ich zriadenie v referende nepodporili (Klimovský 2013b). Základ územnej samosprávy tvorí približne 300 municipalít. Ich priemerná populačná veľkosť je 34 000 obyvateľov (len jedna má menej ako tisíc obyvateľov). Municipality sa delia na komunity (civilné farnosti), ktorých počet sa mení (od troch do štyroch tisíc). Na regionálnej úrovni sa municipality združujú do spoločenstiev. Okolo najväčších miest existujú osobitné administratívne metropolitné oblasti. Pre výkon štátnej správy slúži 18 dištriktov (okresov) zriadených ešte v 19. storočí. Výnimočné postavenie v rámci administratívneho členenia majú ostrovné regióny s autonómnym štatútom – Azory a Madeira.

Grécko sa člení na 13 samosprávnych regiónov. Na ich čele stoja občanmi volení regionálni správcovia a regionálne rady. Medzi ich kompetencie patrí predovšetkým plánovanie regionálneho rozvoja a oblasť životného prostredia. Regióny sa ďalej členia na 74 regionálnych jednotiek. Základ územnej samosprávy tvoria obce. Po niekoľkých vlnách zlučovania existuje približne 300 obcí s priemerným počtom obyvateľov okolo 33 000.

Špecifické postavenie v rámci administratívneho systému má polostrov Athos, nazývaný aj Svätá hora. Nachádza sa tam 20 historických pravoslávnych kláštorov. Grécko rešpektuje autonómne postavenie mníšskej komunity, ktorá spadá pod jurisdikciu konštantínopolského patriarchu. Pre vstup na polostrov je potrebné špeciálne povolenie. Môžu ho dostať len muži. Mnísi trvajú na prísnom dodržiavaní zákazu vstupu žien, ktorý im ešte v 11. storočí odobril byzantský cisár. Tieto špecifické pravidlá platia aj napriek tomu, že Grécko je súčasťou EÚ a Schengenského priestoru, a Európsky parlament označil zákaz vstupu žien za porušenie práva na rovnosť pohlaví.

Územno-správne členenie **Cypru** má niekoľko špecifik. Najdôležitejšie je existencia medzinárodne neuznávanej Severocyperskej tureckej republiky. Separatistický región oddeľuje od gréckej časti Cypru nárazníková zóna pod správou OSN (tzv. Zelená alebo Attilova línia). Rozdeľuje aj hlavné mesto Nikózia. Ďalšie špecifikum sú vojenské základne Dhekelia a Akrotiri, patriace Veľkej Británii. Pred rozdelením sa ostrov administratívne členil na šesť dištriktov s centrami v najväčších mestách. Po rozdelení v roku 1974 ostali južnej časti dva celé dištrikty (Limassol a Pafos) a časti ďalších troch (Nikózia, Larnaka a Famagusta). Separatistický severný Cyprus sa v súčasnosti člení na šesť dištriktov. Dištrikty v južnej ani severnej časti nemajú samosprávne postavenie. Sú reprezentanti štátnej správy na regionálnej

úrovni. Hlavné jednotky územnej samosprávy sú obce a komunity. Pokiaľ komunity sú lokalizované vo vidieckych oblastiach (priemerná veľkosť približne 700 obyvateľov), obce majú prevažne mestský charakter (priemerná veľkosť približne 16 000 obyvateľov). Z pôvodne 39 obcí a 484 komunít sa na teritóriu severného Cypru nachádza 9 obcí a 135 komunít.

Základ územno-správneho členenia **Malty** tvorí 68 lokálnych rád (54 na ostrove Malta a 14 na ostrove Gozo). Vzhľadom na malú rozlohu a počet obyvateľov neexistuje medzi lokálnymi radami a centrálnou vládou medzistupeň vo forme regionálnej samosprávy. Rozdelenie ostrova na šesť okresov a tri regióny slúži predovšetkým na štatistické účely. Je zaujímavé, že napriek svojej veľkosti sa vysokým stupňom decentralizácie vyznačujú aj Andorra a San Maríno. Obecnú samosprávu v **Andorre** predstavuje sedem farností. Niektoré z nich sa ďalej delia na štvrte a susedstvá. **San Maríno** sa administratívne člení na deväť obcí nazývaných kastely (*castello*).

Témy a úlohy na overenie znalostí

Témy:

- štátne zriadenie, politický systém, stranícky systém, volebný systém,
- unitárny štát, územno – správne členenie, autonómne regióny, separatizmus.

Úlohy:

- porovnajte štáty z hľadiska štátneho zriadenia a politického systému,
- analyzujte vplyvy aktuálnych problémov (dlhová a migračná kríza, separatizmus) na zmeny v straníckom systéme jednotlivých štátov regiónu na príklade tradičných a novozniknutých politických strán,
- vysvetlite príčiny katalánskeho separatizmu, nájdite paralely v ostatných regiónoch Európy.

Literatúra

- Gurňák, D., Blažík, T., Lauko, V. 2005. *Úvod do politickej a regionálnej geografie*. Bratislava: UK, 112 s., ISBN 80-223-2049-8
- Klimovský, D. 2013a. *Samosprávy v EÚ. Španielsko*. In: *Územná samospráva*, roč. 9, č. 5, 38-43, ISSN 1336-6475
- Klimovský, D. 2013b. *Samosprávy v EÚ. Portugalsko*. In: *Územná samospráva*, roč. 9, č. 6, 40-44, ISSN 1336-6475
- Kolektív autorov, 2002. *Lexikon zemí 2003*. Praha: Fortuna Print, 503 s., ISBN 80-7321-038-X
- Strmiska, M., Hloušek, V., Kopeček, L., Chytilík, R. 2005. *Politické strany moderní Evropy*. Praha: Portál, 727 s., ISBN 80-7367-038-0

Doslov

Stredomorie sa vďaka vhodným geografickým podmienkam, ako aj kontaktom so starovekými civilizačnými ohniskami v severnej Afrike a Blízkom východe, stalo priestorom polozenia základov európskej civilizácie. Napriek tomu, že tri hlavné priestory regiónu južnej Európy (helénsky, apeninský, iberský) sú od seba fyzickogeograficky oddelené, práve Stredozemné more zohrávalo počas celého historického vývoja regiónu veľmi dôležitú integrujúcu úlohu. Stredomorie sa už od staroveku stalo civilizačným jadrom, ktoré položilo základy pre ďalší historický vývoj celej Európy. V súčasnosti najvýznamnejšiu integrujúcu funkciu zohráva EÚ.

Južná Európa bola jedinečným priestorom, ktorý inovácie dokázal nielen prijímať, ale ich aj produkovať a tým ovplyvňovať vývoj celej Európy. V obdobiach antického Grécka, Rímskej a Byzantskej ríše, renesancie a humanizmu vychádzajúcich z bohatých talianskych

mestských štátov, námorných veľmocí Janova a Benátok, či veľkých zámorských objavov Portugalcov a Španielov, sa región významnou mierou podieľal na formovaní európskych aj svetových dejín.

Geografický priestor južnej Európy priamo susedí so severoafrickým a maloázijským pobrežím. Ich vzájomné prieniky výrazne ovplyvňovali civilizačné trendy. Geopolitická exponovanosť regiónu sa prejavuje aj vo vzťahoch EÚ a Turecka, pozíciou voči migračným trasám alebo záujmami mocností. Výsledkom sú demogeografické a socioekonomické špecifiká, ktoré vystupujú ako významný činiteľ ďalšieho rozvoja regiónu. Veľké výzvy pre región sú zabezpečiť dostatok kvalitnej vody, vyrovnávať veľké regionálne rozdiely, riešiť problémy vnútornej aj vonkajšej migrácie, odpadového hospodárstva, optimalizovať dlhové mechanizmy, vyrovnáť sa so starnutím obyvateľstva a potrebou reforiem sociálnych systémov. Ako jednotná niť vystupuje environmentálna problematika. Množstvo výziev je podobných s ostatnými regiónmi Európy, ich riešenie vyžaduje spoločný prístup.

Register

A Coruña 101
Abruzské Apeniny 20, 34
Abruzzo 20
Adda 17, 38
Adiža 16, 33, 36, 38
Adria 18
Agrigento 9
Achaia 51
Achelos 29, 41, 42
Acheron 29
Aiginské ostrovy 28
Aiginský (Sarónsky) záliv 28, 43
Aire 12
Aizkorri 15
Akrotiri 43, 74, 110
Alba 100
Albarracín 12
Albères 14
Alboránske more 43
Alessandria 100
Alexandria 51
Algarve 11, 12, 82
Algeciras 92
Alghero 83
Aliakmon 26, 27, 29, 42
Alicante 11, 32, 37, 86, 87
Alicudi 23
Almadén 6
Almería 7, 32, 57, 87
Alpe di Succiso 19
alpsko-pádsky priestor 4, 6, 5, 39, 57, 72
alpský priestor 32
Alpy 7, 9, 16, 31, 44, 58-59
Amalfi 59

Ammóchostoský záliv 43
Andalúzia 6, 37, 45, 57, 64-65
Andalúzska nížina 6, 8, 11, 12, 13, 32
Andalúzske vrchy 8, 10, 11, 13, 30
Andorra 4, 5, 98, 104, 108, 111
Antalyjský záliv 43
Antela 37
Antiapeniny 8, 20
Antimilos 27
Aoös (Vjosë) 41, 42
Aosta 9, 32, 33, 83, 109
Apeninský polostrov 4, 5, 11, 18, 55-57
apeninský priestor 4, 6, 24, 34, 39, 49, 51, 53, 55, 58-59, 65
Apeniny 4, 7, 8, 19, 44, 57
Aprica 32
Apuánske Alpy 8, 19
Apúlia 57-58
Apúlijský polostrov 24
Arabská ríša 56-57
Aragón 14
Aragónsko 57, 62-63
Arachthos 29, 42
Aran 83
Argolický záliv 10, 28
Argónska kotlina 27
Argos 50
Ariège 14
Arkadia 27
Arno 19, 23, 40, 41, 59
Arrezzo 59
Arta 35
Artský záliv 28
Askio 25
Aspromonte 22
Asti 100
Astúria 6, 37, 56, 66, 70, 100
Atény 10, 27, 35, 36, 51, 54, 68, 81, 87, 101
Aterno-Pescara 40
Athos 27, 28, 110
Atika 25, 27, 28, 50
Aveira 15, 37
Aviléz 87
Avisio 39
Axios (Vardar) 10, 26, 27, 29, 41
Azory 4, 11, 45, 62, 110
Azovské more 43
Badajoz 82
Badalona 87, 100
Baixo Algarve 12
Baleárske more 43

Baleáry (Baleárske ostrovy) 6, 7, 8, 11, 13, 37, 44, 51, 56, 73
Balkán 4, 53-54, 56, 68
Balkánsky polostrov 4, 7, 10
Bañuela 12
Barakaldo 101
Barcelona 13, 57-58, 60, 73, 87, 92, 100
Basilicata 9, 58, 109
Baskické vrchy 14
Baskicko 58, 64, 66, 70, 73, 100, 101, 105, 109
Baza 13
Béjar 12
Belehrad 10
Belluna 32
Benátky 18, 49, 55, 58-62, 65, 68-69, 100, 109
Benátska nížina 9
Benátsko 67
Benidorm 86
Beria 12
Betická nížina 6
Bibi 15
Bilbao 8, 66, 81, 87, 101
Biskajský záliv 6, 8, 14
Blízky východ 49-50, 56, 63
Bocca di Forlì 19
Bocca Serriola 19
Bologna 11, 59, 100
Bolsena 41
Boromejské ostrovy 39
Bospor
Brena 32
Brennerský priesmyk 16
Brescia 100
Bretónsko 6
British Overseas Territories 4
Bulharsko 26
Burano 41
Burgos 6
Byzantská ríša 49, 53-56, 58, 62, 68, 74
Cabo de Roca (Skalnatý mys) 15
Cabreira 15
Cádiz 32
Cádizský záliv 12, 13, 15
Cagliari 93
Caldos do Gerês 32
Caltanissetta 9
Cammarata 9
Campagna di Roma 23
Campidano 23
Campo de Calatrava 12
Candieiros 12

Cap De Creus (Levia zátoka) 14
Cap Higer 14
Capraia 6, 21
Cardal de Ponga 15
Cartagena 7, 87
Castel Gandolfo 108
Castel Termini 9
Catania 50, 80
Catanská nížina 23
Cerro de Mulhacen 10, 13, 15
Cervinia 32
Ceuta 4, 62, 79, 109
Ciudad Real 12
Cogne 9
Col de Puymorens 14
Col Ferret 16
Colle di Cadibona (Cadibonské sedlo) 9, 19
Colline Mettalifere 8, 20
Columbretské ostrovy 15
Comacchio 18
Comino 22
Comitto 22
Comské jazero (Lago di Como) 16, 38-39, 70
Comunidad de Madrid 78
Conta d'Oro 23
Cordal de Lena 15
Córdoba 31, 56-57
Corne Grande 20, 24
Corval 13
Costa Brava 15
Cremona 59, 100
Cyprus (Cyperská republika) 4, 5, 6, 7, 27, 35, 36, 43, 44, 46, 56, 61, 68-69, 71, 74, 98-99, 104, 107, 109, 110-111
Dalmácia 60, 69-71, 82
Dalmátske ostrovy 60
Dardanelská úžina 43
Dhekelia 74, 110
Díar 13
Dikti 27
Dolomiti 9, 17, 18
Donostia-San Sebastian 8, 15, 87
Dorra Beltea 16, 39
Drin 10
Drino 41
Dubrovník 60
Duero (Douro) 7, 12, 15, 36
Durango 101
Ebro 4, 6-8, 11-13, 15, 31-32, 36
Egadské ostrovy 9, 23
Egejské more 7, 10-11, 25, 35, 43, 60, 71, 107

Eibar 101
Elba 6, 21
Elgea 15
Elche 87
Emiglia – Romagna 67, 72, 87
Enna 9
Epirus 68
Estre Madura 82
Etna 7, 9, 22, 34, 46
Etruské Apeniny 19
Eubóia 25, 28, 50
Eubójský záliv 28
Euganei 9
Evros (Marica) 41
Falakro 27
Famagusta 43, 110
Faro 37
Fatima 84
Favignana 23
Ferrara 18, 59, 100
Ferrol 101
Figueres 100
Filicudi 23
Flegrejské polia 9, 21
Florencia 34, 58-62, 67, 109
Florenská panva 19
Flumendosa 40
Follónický záliv 24
Formica 23
Formiche 21
Furlansko – Julské Benátsko 83, 109
Furnansko 33, 83
Gaetský záliv 24
Galícia 6, 32, 100, 105
Galícijské vrchy 12
Galícijský masív 6
Gardské jazero 38, 39
Gargano 8, 11, 24, 41, 46
Garonna 14
Gaskonský záliv 14
Gata 12
Gavdos 27
Gela 9
Getafe 102
Getxo 101
Gialias 43
Giannutri 21
Gibraltár 4-5, 15, 45, 61, 65, 71, 98, 104
Gibraltárska zníženina 13
Gibraltársky prieliv 8, 13, 32, 43

Giglio 21
 Gijón 6, 8, 87
 Gioa Tauro 93
 Girona 100
 Gorbea 15
 Gorgona 21
 Gozo 22, 79, 111
 Grajské Alpy 16
 Grammos 25, 42
 Gran Sasso d'Italia 20
 Granada 7, 13, 57, 63
 Grécko 4-5, 28, 47, 49-51, 54, 62, 65-66, 68-74, 94-98, 104, 106-107, 110
 Guadalquivir 4, 6-7, 11, 13, 15, 36
 Guadiana 7, 12, 15, 36
 Guardunha 12
 helénsky priestor 5,-7, 10, 25, 35, 41, 49
 Heneras 102
 Hispánia 4, 52, 55, 57
 Horná Adiža 9
 Hospitalet (L'Hospitalet de Llobregat) 87
 Huelva 92
 Huesca 15
 Huéscar 13
 Chalkidiki 26, 28, 42, 44
 Chánia 27
 Chianti 19
 Chiavari 100
 Chioggia 100
 Iberské vrchy 8, 10, 12-13, 30-31, 37
 Iberský (Pyrenejský) polostrov 4
 Iberský masív 6
 iberský priestor 4-6, 11, 31, 49, 53, 55-57, 61, 63, 65, 71, 109
 Idi 27
 Iglesiase 7
 Impéria 100
 Iónske more 25-26, 41, 43, 60
 Iónske ostrovy 28
 Irún 101
 Iseo 38-39
 Ischia 9
 Iskenderunský záliv 43
 Istanbul 68
 Istria 60, 69, 71
 Itaka 28
 Ivrea 16
 Izki 15
 Jadranské more 9, 19, 43, 60, 70
 Jalón 12
 Janda 37
 Janov 49, 55, 58-60, 62-63, 65, 67, 81, 87, 100

Janovský záliv 24, 43
 Jarama 102
 Júcar 15, 37
 Julské Alpy 17-18
 Južné Sporady (Dodekanézy) 27-28, 69, 71
 Južné Tirolsko 69, 72
 Kalábria 11, 22, 34, 58, 67
 Kalábrijské Apeniny 21
 Kalábrijský polostrov 24
 Kalypso 43
 Kampánia 4, 8, 9, 20, 40, 58, 109
 Kampánska nížina 21, 23
 Kampánske Apeniny 21
 Kanárske ostrovy 4, 11, 37, 45, 64, 73, 80, 105
 Kantábria 32, 66, 100
 Kantabrijské vrchy 8, 11-14, 32, 37
 Kapverdské ostrovy 45, 62, 64
 Karava 25
 Karnské Alpy 17
 Karpas 7
 Karpatské more 43
 Kassandra 28
 Kastília 57, 62-65, 109
 Kastílske vrchy 6, 10-11, 30
 Katalánske vrchy 7, 10, 13
 Katalánsko 50, 57, 64-66, 70, 73, 100, 105-106, 109-110
 Kataras 25
 Kavalský záliv 28
 Kefalónia 28
 Kentrikos Tomeas Athinon 78
 Konštantínopol 53-55, 57, 60-62, 68
 Korfu 28, 35, 65
 Korint 50
 Korintská šija 50
 Korintský záliv 25, 28, 43
 Korzika 4, 6, 7, 59-60
 Kos 7, 9
 Kosovo 10
 Kottické Alpy 16
 Kréta (Krétske ostrovy) 27-28, 35-36, 43-44, 50, 56, 60, 68
 Krétske more 43
 Kumkale 43
 Kykladské ostrovy (Kyklady) 27-28, 50
 Kykladský masív 7
 Kyparisijský záliv 28
 Kyrénia 27
 La Alcazaba 13
 La Coruña 8
 La Mancha 12, 31-32, 37
 La Rioja 100

La Spezia 24, 87, 100
La Veleta 13
Lacillo 15
Lago de Sanabria 37
Lago Gelato 39
Lago Verde 39
Lakmos 25
Lakónsky záliv 28
Lamijský záliv 26
Lampedusa 7, 23
Lampione 23
Lankada 42
Larnaka 43, 110
Las Palmas 92
Lasithi 27
Latinská pahorkatina 21
Lazio 9, 20, 41, 109
Le Balaitous 14
Le Carlit 14
Le Murge 8
Lefka Ori 27
Lelandská nížina 27
León 6, 8, 57
Leónske vrchy 12
Lepontské Alpy 17
Lepontské Alpy 33
Les Posets 14
Levantská nížina 13
Levantské more 43
Levia zátoka (Golfe du Lion) 14, 43
Líbyjské more 43
Ligúria 11, 34, 45, 100, 109
Ligúrske Alpy 16
Ligúrske Apeniny 19
Ligúrske more 43, 59
Limassol 81, 110
Linares 6
Linosa 23
Linosa 9
Liparské (Eolské) ostrovy (Lipary) 7, 9, 23
Lisabon 11-12, 61, 65-66, 70, 81, 87
Lisabonský záliv 15
Livigno 32
Livorno 87
Lleida 100
Logroño 7
Lombardsko 39, 55, 60, 65, 67, 100, 109
Lorca 13
Los Alcores 13
Loudias 27

Lucca 59
Lugánske jazero 39
Lukánske Apeniny 21
Lygkos 25
Macedónia 12, 31, 51, 69, 81, 87, 101
Macedónska nížina 27
Madeira 4, 11, 45, 62, 110
Madrid 12, 31, 64-66, 70, 73, 81, 87, 101
Maggiore (Lago di Maggiore) 38, 39
Magnesia 28
Magra 24
Makaronézia 45
Malá Ázia 50-51, 68
Malá Syrta 43
Maladeta – Aneto 14
Málaga 11, 15, 57, 87
Malorka 13
Malta (Maltské ostrovy) 4, 5, 7, 22, 35, 41, 44, 46, 56, 58, 61, 71, 98-99, 104, 107-108, 111
Mani 28
Mantova 18, 59, 100
Maremma 24, 41
Marettímo 23
Marche 8, 20, 87
Marica (Evros) 10, 27, 36, 41
Marmarské more 43
Marmolada 38
Marsala 43
Matapanská priekopa 43
Mazzin 32
Megara 50
Melilla 4, 79, 109
Menor 37
Menorka 6, 7
Merano 33
Mesénsky záliv 28
Meseta 5-7, 11-12, 15, 32, 44, 47, 57, 78
Messarská nížina (Mesaoria) 27, 43
Messinská úžina 11, 43
Mesta (Nestos) 27, 41
Mestre 100
Metaponto 23
Metauro 19
Miláno 16, 58-60, 70, 81, 100, 109
Milos (Melos) 7, 9, 27
Mincio 38
Minho 36
Mira 36
Miranda do Douro 82
Misurina 32
Modena 59, 100

Molise 109
Mondego 36
Monfalcone 100
Mont Blanc 9, 16, 18, 38
Mont Negre 13
Mont Perdu 14
Mont Valier 14
Monte Amiata 8, 9, 20
Monte Cassino 19
Monte Cimone 19
Monte Cusna 19
Monte Perdido 14
Monte Prado 19
Monte Rosa 38
Monte Vulture 9
Montecristo 21
Monti Berici 9
Monti Lepini 21
Monti Musi 33
Monti Sabini 20
Montseny 13
Montserrat 10, 13
Moradal 12
Mortillano 15
Mountrakis 26
Murcia 37, 87
Myrtónske more 43
mys Argentario 24
mys Boeo 43
mys Bon 43
mys Cabo Finisterre 32
mys Circeo 24
mys De Sagres 12
mys Espichel 15
mys Gata 15
mys Linaro 24
mys Nao 13, 15
mys Paci 43
mys Peloro 43
mys Piombino 24
mys Polos 15
mys São Vincente 12
mys Spartel 43
mys Trafalgar 43
Mytikas 26, 29
Navarra 56-57, 100
Naxos 35
Neapol 11, 50, 58-59, 65, 67, 81-82, 87, 101, 109
Neapolské kráľovstvo 58, 65, 67
Neapolský záliv 24

Nestos (Mesta) 27, 41
Nida 27
Nikózia 74, 81, 110
Nisyros 27
Niš 4
Nurra 7
Oglesiente 7
Oglío 38
Olbia 24
Olivenzi 82
Olymp 10, 26, 44
Olympos 27
Omalos 27
Orfanský záliv 28
Oria 15
Oristanský záliv 24
Orobijské Alpy 17
Orosei 24
Orta 39
Ortlès 38
Osmanská ríša 62-63, 65, 68-69
Ossa 10, 26
Oviedo 6, 87, 101
Pád 7, 9, 18, 36, 38, 100
Padova 9, 59, 100
Pádska nížina 4, 9, 16, 18, 32, 70, 100
pádsky priestor 33, 55-56
Pafos 110
Pachnes 27
Palermo 51, 58, 93, 109
Pamplona 15, 57
Panarea 23
Panaro 38
Pangaion 27
Panonská panva 9, 35
Pantelleria 9, 23
Parma 59, 100
Parnassós 25
Patraský záliv 28, 43
Pavia 55, 59, 100
Peć 10
Pedieos 43
Pelagické ostrovy 23
Pelion 28
Peloponéz (Peloponézsky polostrov) 10, 25, 28, 36, 41, 44, 46, 50, 68, 71
Peña de Francia 12
Peña Trevinca 15
Penetolikó 25
Penninské Alpy 16
Perugia 19

Pescara 24
Piacenza 100
Piana 24
Pianosa 21
Piava 39
Pic du Midi de Biggore 31
Pic Ducanigov 14
Picacho la Velela 13
Pico de Aneto 10, 14
Pico de Teide 15
Picos de Europa 14, 32
Piemont 8, 39, 65, 67, 100, 109
Pindos 10, 25, 28, 35, 41, 44
Piniós (Pineios) 26, 27
Pireus 27, 87, 101
Pisa 19, 59, 87
Podhorie 4
Podunajská rovina 4
Polikasterský záliv 24
Pontinská nížina (Pontinské močiare) 21, 23, 24
Pontinské ostrovy 9
Porto 70, 81-82, 87, 101
Portugalete 101
Portugalsko 4-5, 12, 32, 66, 69-73, 82, 94-98, 104-105, 109-110
Portus Cale 4
Posets-Eristé 14
Pozzuoli 11
Predalpy 16-17
Predbalkán 4
Predoi 32
Prespanské jazero 41
Prímorské Alpy 16, 33
Ptolemaida 27
Pyreneje 5-8, 10-11, 30-31, 32-44, 56
Pyrenejský (Iberský) polostrov 4
Ragusa 7
Rappalo 100
Ravenna 18, 55, 60, 100
Reggio di Calabria 50
Rétske Alpy 17
Reus 100
Riccione 100
Rijeka 69
Rím 34, 51-59, 65, 67, 70-72, 81-82, 84, 87, 108-109
Rimini 11, 19, 24, 60, 100
Rímska ríša 5, 49-50, 52-56, 61, 70, 74
Rio Tinto 6
Rodos 61
Rovigo 100
Ruidera 37

Sabadell 87
Sado (Sedo) 11, 12, 15, 36
Salamanca 31
Salentina 8
Salerno 59
Salernský záliv 24, 40, 43
Salina 23
San Daniele 83
San Maríno 4, 67, 98, 104, 108, 111
San Miguel 10
San Remo 100
San Sebastian (Donostia-San Sebastian) 8, 15, 87
Sangro 19
Santander 6, 8, 66, 87
Santiago de Compostela 84
Santoríni (Thíra) 7, 9, 27, 35
Saranta Poros 41
Sardínia 6-7, 22-24, 35, 51, 56, 60, 67, 83, 109
Sardínsko-piemontské kráľovstvo 67
Sarónsky (Aiginský) záliv 28
Savojsko 67
Savona 9, 100
Segovia 64
Segura 15, 37
Sele 21, 23
Señ de Urguel 108
Sestao 101
Sestriere 32
Setúbalský záliv 15
Severné Macedónsko 10
Severné Sporady 28
Severoportugalská hornatina 6
Sevilla 13, 57, 64
Schio 100
Sibari 23
Sicília 8, 9, 22, 35, 40, 43, 46, 50-51, 56-58, 61, 67, 71, 109
Sicílske Apeniny 22
Sicílske kráľovstvo 58, 65
Sicílsky prieliv 43
Siena 59
Sierra de Baza 13
Sierra de Cadí 14
Sierra de Cásomera 15
Sierra de Estrela 12
Sierra de Gredos 12
Sierra de Guadalupe 12
Sierra de Guadarrama 12
Sierra de Guarra 14
Sierra de Jistredo 12
Sierra de la Alcudia 12

Sierra de la Sagra 13
Sierra de los Filabres 13
Sierra de Montánchez 12
Sierra de Montsech 14
Sierra de Ponente 13
Sierra de San Pedro 12
Sierra de São Mamede 12
Sierra de Segura 12
Sierra del Moixero 14
Sierra del Moncayo 12
Sierra do Eixe 15
Sierra Mágina 13
Sierra Morena 6, 12
Sierra Nevada 8, 10, 13, 44
Sierra Salvada 15
Sierra Segundera 37
Sila 22
Simeto 40
Simplonský priesmyk 16
Sintra 12
Sithónia 28
Skadarské jazero 10
Skalnatý mys (Cabo de Roca) 15
Smolikas 25
Soča 39
Solferino 67
Solún 35, 55, 81, 101
Solúnska (Bótska) nížina 27
Solúnsky záliv 10, 26-29, 43
Somport 14
Sondria 32
Sorso 41
Sparta 50-51
Spezijský záliv 24
Splužský priesmyk 16
Srbsko 10
Stará Planina 4
Stredomorie 4-6, 49-63, 65, 68-69, 71, 73-74
Stredozemné more 5, 13, 43, 48, 53, 70
Stromboli 23
Struma (Strymón) 10, 27, 36, 41
Suezský prieplav 5, 74
Syrakúzy 50
Španielsko 4-5, 47, 57-58, 63-66, 69-73, 82, 89-94, 104-105, 108-110
Tagliamento 39
Tajo (Tejo) 7, 11-12, 15, 36-37
Taliensko 4-5, 61, 66-73, 89-94, 104-105, 108-109
Tanaro 38
Taormina 80
Tarent 50

Tarentský záliv 23-24, 43
Tarragona 92, 100
Tartessos 4
Tavoliere 8, 23-24, 34
Tera 15
Terrasa 87
Terst 69, 71, 100
Terstský záliv 18, 100
Tesália 50
Tesálska nížina 27
Tevera 20
Thiamis 29
Thíra (Santoríni) 7, 9, 27, 35
Thribti 27
Tiber 19, 20, 40, 41, 51
Ticino 38
Tigullio (záliv)
Timava 39
Timok 4
Tirso 40
Tisajo 28
Toledo 11, 55, 57, 64
Toledské vrchy 12
Tordesillas 64
Tortosa 100
Toskánska nížina 23
Toskánske ostrovy 6, 21
Toskánsko 8, 20, 59-60, 67
Trácia 69, 71
Trácke (Severoegejské) ostrovy 28
Trácke more 28, 43
Trácko-macedónsky masív 7
Trento 9
Trepalle 32
Triasijska rovina 27
Tridentsko – Horná Adiža 83, 109
Troodos 27
Turecko 69, 74, 107
Turia 37
Turín 16, 67, 81, 100, 109
Tyrrhenské more 6, 19, 40, 43, 59
Udine 83, 100
Údolie Aosty 16, 83, 109
Umbria 11, 87
Urbasa 15
Ustica 9, 23
Val Lagarina 16
Val Venosta 45
Valencia 81, 87, 92
Valencijský záliv 15, 43

Valladolid 64
Vardar (Axiós) 10, 26, 27, 29, 36, 41
Vatikán 4-5, 56, 67, 70, 104, 108
Veľká Syrta 43
Veltlín 45
Ventimiglia 100
Vermiglio 32
Verno 25
Verona 9, 16, 59, 100
Vezuv 9, 20, 21
Viareggia 46
Vicenza 59, 100
Vigo 101
Vikos 29
Vila Nova de Gaia 4
Vittoria-Gasteiz 101
Vittorio Veneto 100
Voidomatis 41
Vulturno 19, 40
Volvi 41
Voras 25
Vulcano 23
Walliské Alpy 16
Zadar 60, 69
Zadný Rýn 16
Západoegejské ostrovy 28
Zaragoza 12, 57